

Noed stean foar elkoar

De geschiedenis van de provinciale afdeling Friesland
van de VVK/VKB (1928–2016)

door
Rook Belder

Verantwoording

Voor dit gedenkboekje is gebruik gemaakt van:

- Alle jaargangen van Het Orgaan, Het Maandblad, De Kerkvoogdij en Kerkbeheer over de periode 1928–2015.
- Het archief van de provinciale afdeling Friesland.
- "De ontknoping van de zilveren koorde", dr. W.H. den Ouden.
- "In dienst van de kerk", 84 jaar Vereniging van Kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk 1920–2004, R.M. Belder.
- Tsjerkepaad 2015 – Open kerkenroute, uitgave Stichting Alde Fryske Tsjerken.
- Informatieblad december 2015 van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

De jaartallen en de namen van de kerkgebouwen die in de onderschriften bij de foto's zijn vermeld, zijn afkomstig uit de rubriek "Algemene gegevens" van de website www.reliwiki.nl.

Foto's

Voorzijde omslag: het orgel van de Grote kerk van Harlingen en achterzijde: de Grote of Jacobijnerkerk van Leeuwarden.

Een groot deel van de foto's is afkomstig van wikipedia, reliwiki, R.M. Belder en D. de Vries.

Het gedenkboekje omvat tal van publicaties waarin nog de bedragen in guldens zijn vermeld. De omrekenkoers naar euro's is € 2,20371.

Vormgeving en eindredactie

R.M. Belder

Oplage

400 ex.

Druk

Koninklijke Van der Most, Heerde.

VAN DER MOST

Sponsoring

Deze uitgave van het bestuur van de provinciale afdeling Friesland van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer kon gerealiseerd worden dankzij een subsidie van de Stichting Stormbrand.

Inhoud

Verantwoording	4
Inhoud	5
Voorwoord	6
Een historische terugblik op de Vereniging van Kerkvoogdijen/ Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer afdeling Friesland	8
Enkele bijzondere kerkrentmeesterlijke beheerszaken in Friesland	112
• Het Floreenstelsel	112
• Begraafplaatsen	114
• Begrafenisvereniging	116
• Klokkenstoelen	118
• De mummies van Wieuwerd	122
• Koppermaandag in Schettens-Schraard-Longerhouw	124
• Tsjerkepaad: prachtige kerken van binnen en van buiten	126
• Friesland is de meest kerkdichte provincie	130
• Het Friese kerkinterieur	132
• Van Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Friesland naar Stichting Beheer Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland	134
Inkomsten uit kerkelijke goederen	137
75 Jaar afdeling Friesland	143
Gebouwen, monumenten en andere wetenswaardigheden over Friesland	150
Voorzitters, secretarissen, penningmeesters en ereleden	208
Overzicht van gemeenten waarvan foto's van kerkgebouwen e.a. zijn opgenomen	209

Voorwoord

De heer J.A. Bakker, voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen (VVK), deelde in zijn openingswoord van 3 augustus 1928 tijdens de eerste bijeenkomst met Friese kerkvoogden mee dat tot vóór de oprichting van de VKB (1920) *'geen spoor van organisatie op het gebied van beheer' te vinden was. Ondanks deze verbetering is er veel te weinig contact tussen het bestuur en de individuele kerkvoogdijen en dat wordt als een groot gemis ervaren. Als er van de 500 aangesloten kerkvoogdijen er 100 op de algemene vergadering zijn, is dat al veel. Daarom is er ook een provinciale organisatie nodig. Men heeft met dezelfde problemen te maken die in Friesland waarschijnlijk anders zijn dan in Zeeland. Bovendien zijn er veel vraagstukken waarover we op provinciaal vlak moeten spreken'*, aldus de heer Bakker in 1928.

Het hoofdbestuur van de VVK begon daarom in 1928 met de vorming van provinciale afdelingen. De afdelingen zouden in beginsel tweemaal per jaar bijeen komen. Deze bijeenkomsten waren bedoeld om de saamhorigheid tussen de kerkvoogden te bevorderen, ervaringen uit te wisselen en elkaar van informatie te voorzien. Om de band met het hoofdbestuur te bevorderen, was bepaald dat elke afdeling door een bestuurslid in het hoofdbestuur vertegenwoordigd moest zijn. De achterliggende gedachte daarvan was dat men op provinciaal niveau, waar men dichterbij de gemeenten staat, beter in staat is geschikte personen voor bestuursfuncties te vinden dan wanneer dat centraal zou gebeuren. Om de band tussen het hoofdbestuur en de besturen van de provinciale afdelingen te versterken, was bepaald dat het hoofdbestuur eenmaal per jaar een bijeenkomst moest beleggen met een delegatie van de afdelingsbesturen.

In deze uitgave, die ter gelegenheid van het 88-jarig bestaan van onze afdeling (2016) geschreven is, wordt in kroniekvorm inzicht gegeven in de werkzaamheden en activiteiten waarmee zij sinds 1928 bezig is. Werkzaamheden die maar één doel dienen namelijk, het bevorderen van de doelstelling van de huidige Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer in de Protestantse Kerk in Nederland (VKB), te weten het behartigen van de vermogensrechtelijke aangelegenheden, voorzover niet van diaconale aard, van de Protestantse Kerk in Nederland en haar gemeenten.

Destijds waren dat onderwerpen als: doodehandsbelasting, bestuur en beheer, de kerkelijke financiën, de nieuwe kerkorde, gebouwen en monumenten, de plaatselijke geldwerving, kerkelijke begraafplaatsen en andere. Anno 2016 spelen, naast de aandacht voor gebouwen en monumenten, begraafplaatsen en beheer van onroerende zaken, aangelegenheden als de toekomst van onze Kerk en haar gemeenten en daarmee zaken als pastorale verzorging, de problematiek van de kleine gemeenten en de plaatselijke geldwerving een belangrijke rol.

Sinds de kerkvereniging per 1 mei 2004 en de fusie van de Vereniging van Kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk met het Landelijk Verband van Commissies van Beheer van Gereformeerde Kerken in Nederland per 1 januari 2005, verleent onze afdeling haar diensten aan de gemeenten die deel uitmaken van de Protestantse Kerk in Nederland. Een van die beheerstaken is de zorg voor het

kerkgebouw, waarmee ieder college van kerkrentmeesters te maken heeft. Daarom is in deze uitgave veel aandacht besteed aan actualiteiten op het gebied van gebouwen en monumenten van kerkelijke gemeenten in Friesland.

Voor het samenstellen van deze uitgave is gebruik gemaakt van notulen en correspondentie over de afgelopen periode van 88 jaar. Dat overzicht is aangevuld met informatie uit achtereenvolgens de verenigingsbladen "Het Orgaan", "Het Maandblad", "De Kerkvoogdij" en "Kerkbeheer", die bij het Centraal Bureau in Dordrecht aanwezig zijn en met gegevens uit het archief van de afdeling Friesland. Het boekje is samengesteld door de heer R.M. Belder, die tot en met mei 2010 als chef de bureau aan het Centraal Bureau van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer verbonden was en die nu als vrijwilliger nog bepaalde werkzaamheden voor de VKB verricht.

Ondanks het feit dat wij ons anno 2016 van andere communicatiemiddelen (telefoon, e-mail, social media, website) bedienen dan in 1928 en ons Centraal Bureau in Dordrecht daardoor ook gemakkelijker bereikbaar is, zal aan onderling contact en ontmoeting met uitwisseling van ervaringen tussen de kerkrentmeesters, behoefte blijven bestaan. Het bestuur van de afdeling Friesland wil er, samen met het hoofdbestuur van de VKB, graag aan meewerken dat dit contact met de colleges van kerkrentmeesters ook in de toekomst in stand blijft.

Tenslotte is ons afdelingsbestuur dank verschuldigd aan het bestuur van de Stichting Stormbrand voor haar financiële bijdrage dankzij welke deze uitgave kon verschijnen.

Het algemeen bestuur van de provinciale afdeling Friesland bestaat uit:

Dagelijks bestuur:

R. Boersma, voorzitter
D. de Vries, vice-voorzitter
M. Burggraaff-Wondaal, secretaris
R.J. Jellema, penningmeester

Overige bestuursleden:

classis Buitenpost	: K. Dijkstra en Y.D. Terpstra
classis Dokkum	: G. Visbeek
classis Drachten	: P. Reitsma en N. Veltman
classis Franeker	: W. Palma en W. Poelstra
classis Heerenveen	: A. v.d. Berg en R. Toren
classis Leeuwarden	: J.W. de Graaf en J. Steenhuizen
classis Sneek	: M. de Jong

Ereleden:

H.J. de Koe
A. Tiemersma

Mei 2016

Een historische terugblik op de Vereniging van Kerkvoogdijen/ Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer afdeling Friesland

Onderstaande informatie is ontleend aan het archief van het bestuur van de afdeling Friesland, het archief dat op het Centraal Bureau van de VKB aanwezig is en het orgaan van de Vereniging. Achtereenvolgens zijn dat: *Het Orgaan, Het Maandblad, De Kerkvoogdij en Kerkbeheer.*

Friesland als eerste

In "Het Maandblad" van april 1928 is een circulaire afgedrukt die ondertekend is door de heren G.W. Mortier en W.H. Köhler, resp. voorzitter en secretaris van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen (VVK), en die gericht is aan de kerkvoogdijen in de provincie Friesland. Gewezen wordt op het feit dat tijdens de ledenvergadering van de VVK het besluit genomen is om tot oprichting van provinciale afdelingen te komen.

"Iedere kerkvoogdij komt vaak voor kwesties te staan die niet enkel haar, maar *alle* kerkvoogdijen raken, waarbij de gelegenheid moet worden geopend, dat deze ook gezamenlijk worden opgelost. In dit opzicht doet de Vereniging, ook door middel van haar maandblad, reeds *veel* voor de leden doch zij kan niet *alles* doen en daarom moet het provinciale orgaan een voorportaal worden van de grote keuken waarin de kleine dingen worden afgedaan en de grote zaken degelijk voor verdere afwerking worden voorbereid", aldus voorzitter en secretaris van de VVK.

Daarbij werden de volgende vraagstukken genoemd die voor behandeling in een afdelingsbestuur aan de orde zouden kunnen komen:

- Kerkvoogdij en predikant.
- Het beheersvraagstuk.
- De eisen die aan het beheer worden gesteld.
- Hoe komen wij tot een zuinig beheer.
- De kwestie van beheer en bestuur.
- Huur en verhuur van landerijen.
- Waterschapsvraagstukken.
- Onderhoud van kerkhof en graven.
- Restauratie van kerkelijke gebouwen.
- Het subsidievraagstuk in verband met deze restauratie.
- Voorkomen van hoge onderhoudskosten van kerkelijke gebouwen.
- Ordening en bewaring van archiefstukken.
- Kerkelijk meubilair.
- Kerk- en pastoriebouw.
- Verhouding tussen kerk en burgerlijke gemeente.
- Idem inzake onderhoudskosten van wegen en voetpaden.
- Rechtskundige adviezen.

Jouke Bakker uit Menaldum, de eerste voorzitter van de afdeling Friesland. De heer Bakker was van 1928 tot aan de algemene vergadering van 1953 ook voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen.

- Brand- en stormverzekering.
- Geldbelegging.
- Gezamenlijke inkoop.

De circulaire werd afgesloten met een aanbeveling van de redactie van "Het Maandblad" aan de Friese kerkvoogdijen om toch vooral hun medewerking aan de oprichting van een provinciale afdeling te verlenen. Gewezen werd op de grote verantwoordelijkheid van de Friese kerkvoogdijen die grote vermogens onder hun beheer hebben.

"De Friezen zijn een volk met een denkend hoofd. Het verenigingsleven is bij hun sterk ontwikkeld. Op de tentoonstelling van 1927 in Leeuwarden is gebleken wat de organisatie van het boerenbedrijf in Friesland tot stand heeft gebracht. Dat beeld is ook van toepassing op de organisatie van het kerkvoogdenbedrijf. Door de oprichting van een provinciale Friese afdeling onder leiding van de heer J.A. Bakker, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Menaldum, wordt daartoe nu de weg geopend", aldus de redactie van "Het Maandblad".

Waarom een provinciale organisatie

Naar aanleiding daarvan werd op 3 augustus 1928 om 13.30 uur in café "De Nederlanden" te Leeuwarden de oprichtingsvergadering gehouden.

De heer Bakker wijst er in zijn openingswoord op dat tot voor de oprichting van de Vereniging van Kerkvoogdijen (1920) 'geen spoor van organisatie op het gebied van beheer' te vinden was. Ondanks deze verbetering is er veel te weinig contact tussen het bestuur en de individuele kerkvoogdijen en dat wordt als een groot gemis ervaren. Als van de 500 aangesloten kerkvoogdijen er 100 op de algemene vergadering zijn, is dat al veel. Daarom is er ook een provinciale organisatie nodig. Men heeft met dezelfde problemen te maken die in Friesland waarschijnlijk anders zijn dan in Zeeland. Bovendien zijn er veel vraagstukken waarover we op provinciaal vlak moeten spreken.'

Op deze vergadering waren 14 kerkvoogdijen aanwezig, terwijl van 25 kerkvoogdijen die niet aanwezig waren, bericht ontvangen was dat zij akkoord gingen met het concept-reglement om te komen tot een provinciale afdeling Friesland. De afdelingscontributie bedraagt f 2,50 per kerkvoogdij.

Tijdens de vergadering van 5 april 1929 wordt o.a. gesproken over orgelbouw en onderhoud. Over de toenmalige Nederlandse Orgel- en Klokkenraad wordt gesteld dat het niet altijd verstandig is om met 'dit lichaam in zee te gaan'. De voorzitter zou het erg belangrijk vinden wanneer men in de provincie iemand 'van onkreukbare trouw' kan vinden om de eindcontrole bij orgelbouw en onderhoud uit te oefenen.

Een luchtopname van de Protestantse kerk van Menaldum (1874) omgeven door de begraafplaats.

Pachtzaken

Tijdens de vergadering van de afdeling op 6 november 1929 hield de heer J.A. Bakker, voorzitter van de landelijke VVK en voorzitter van de provinciale afdeling, een referaat over de pacht. De heer Bakker vond dit een belangrijk onderwerp dat de gemoederen behoorlijk bezighoudt. Hij verwees daarbij naar ingezonden stukken die in "De Leeuwarder Courant" waren opgenomen en waarmee ook kerkvoogdijen te maken konden krijgen. Bovendien wilde hij dit onderwerp behandelen in verband met het wetsontwerp dat op dat moment bij de regering aanhangig is gemaakt.

Niemand was met de huidige situatie tevreden. Naar aanleiding van een rapport van de Staatscommissie Diepenhorst werd in 1922 een wetsontwerp bij de Kamer ingediend, maar dat werd niet in behandeling genomen. Daarna kwam minister Kan met een belangrijk wetsontwerp dat een drietal belangrijke wijzigingen inhield.

Vervolgens vestigde de heer Bakker de aandacht op de pachtcommissies, waarvoor men in Friesland veel voelde. Tenslotte adviseerde de heer Bakker de kerkvoogdijen om, wanneer er sprake was van geschillen tussen pachter en verpachter, zij zich hiervoor tot de pachtcommissie dienen te wenden.

Deskundige orgeladviezen

"Het Maandblad" van februari 1930 begint met een oproep aan de Friese kerkvoogdijen om op 12 maart 1930 de vergadering van de afdeling Friesland te bezoeken, die 's middags om 12.30 uur in "De Nederlanden" te Leeuwarden zou worden gehouden. De kerkvoogdijen werden opgeroepen deze vergadering toch vooral te bezoeken. In de eerste plaats omdat de heer J. van Manen, die aangesteld was als orgeladviseur, een inleiding over orgelrestauraties zou houden. Voorts werd het voorstel gedaan om een juridisch adviseur voor de kerkvoogdijen van Friesland aan te stellen. *"Maar kerkvoogden, blijf nu niet op een afstand staan, blijf niet toekijken met de handen in den zak, maar leg ze in elkander. Vormt een band, vormt een sterke afdeling van de Vereniging van Kerkvoogdijen der Ned. Hervormde Kerk. 't Kan niet anders dan ten goede werken voor onze NH-gemeenten, waarvan u de stoffelijke*

Gertrudiskerk
(1809) van
het Terpdorp
Abbega.

belangen moet behartigen", aldus de oproep om toch vooral deze vergadering te bezoeken. Het bericht eindigt met de mededeling dat tijdens de vergadering de afdelingscontributie zou worden geïnd, die toen f 2,50 per lid bedroeg.

Een rechtskundig adviseur voor Friesland wordt zeer gewaardeerd

Op de afdelingsvergadering van 12 maart 1930 werd van harte instemming betuigd met het voorstel van het bestuur een rechtskundig adviseur voor de gemeenten in de afdeling Friesland te benoemen. De voorzitter van de afdeling, de heer J.A. Bakker, lichtte toe dat *"de Hoofdvereniging ook wel een rechtskundig adviseur heeft, maar het is nodig dat in elke provincie een Meester in de rechten de kerkvoogdijen, zo mogelijk gratis, wil dienen in het geven van kleine adviezen. Dat wordt op den duur dé man die men gaat raadplegen in de moeilijke en ingewikkelde problemen"*.

De kerkvoogdijen waren het geheel eens met dit bestuursvoorstel. Het afdelingsbestuur deelde mee zijn best te zullen doen door uit te zien naar een advocaat tot wie de kerkvoogdijen zich het beste kunnen wenden.

Bestuur en beheer

Tijdens de vergadering van 19 november 1930 houdt ds. mr. C.J. Bartels, voormalig secretaris van de VVK, een lezing over de kwestie bestuur en beheer. De toenmalige regeling dateert uit 1870 toen de Koning zich uit niet meer met het beheer van de kerkvoogdijen bemoeide. Dat leidde ertoe dat verschillende kerkvoogdijen voor 'vrij beheer' kozen, terwijl een ander deel, zo'n 800 á 900, de voorkeur gaf onder het college van toezicht te blijven.

Ds. Bartels wijst erop dat er nu twee lichamen zijn die de gemeente vertegenwoordigen, namelijk de kerkenraad en de kerkvoogdij. *"De kerkvoogdij is ondergeschikt*

Sint Nicolaaskerk (15^e eeuw) van Blija.

Kerkgebouw Dedgum (1889).

aan de gemeente, maar niet aan de kerkenraad. Maar beide lichamen mogen niet zeggen dat ze niets met elkaar te maken hebben. Nee, zij zijn saamhorig en behoren bij elkaar. Het bestuur moet bijvoorbeeld bij het beroepen van een predikant met het beheer in contact treden. Het verdient aanbeveling om b.v. 2 keer per jaar een gezamenlijke vergadering te beleggen waar de begroting aan de orde komt. Er zijn dingen die de leek, de kerkvoogd, beter kan doen dan de bestuurder, de predikant. Bij de inning van de hoofdelijke omslag moet de deurwaarder wel eens ingeschakeld worden. Als de kerkenraad zo iets moet doen, dan zou de predikant het moeten ontgelden. Dat pijnlijke werk moet niet door de kerkenraad, maar door het lekencollege gedaan worden.

Ook de rijke kerkvoogdijen hebben haar moeilijkheden die echter beter door het lekencollege dan door het bestuur kunnen worden opgelost. De kerkenraad moet zijn lijst met vaste en tijdelijke collecten en zijn uitgaven niet vaststellen zonder overleg met de kerkvoogdij. De lekenarbeid moet wat meer gewaardeerd worden, wat minder

Laurenskerk (17^e eeuw) met begraafplaats te Echten.

predikanten- en wat meer een lekenkerk. Bij de reorganisatie van de Kerk zal, behalve met dogmatische gronden, rekening moeten worden gehouden met de gronden ontleend aan de scheiding van bestuur en beheer. Overbrugging van wat scheidt, is zeer nodig”, aldus ds. Bartels.

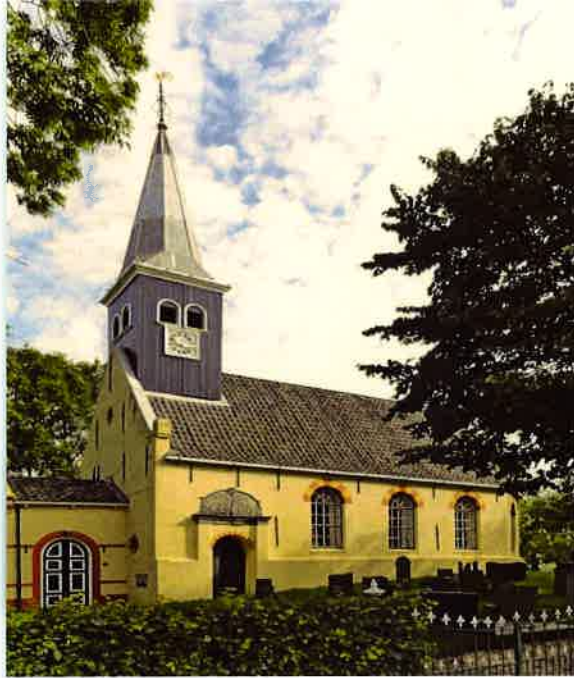
Waarom georganiseerd in de VVK?

Op de najaarsvergadering die op 3 november 1931 in Leeuwarden werd gehouden, hield mr. G. Vixseboxse een inleiding over de noodzaak van een Vereniging van Kerkvoogdijen. Hij wees op het vele dat de VVK na haar oprichting in 1920, in tien jaar heeft weten te bereiken, namelijk de uitgave van een maandblad waarin voorlichting wordt gegeven, de relatie tot de monumentenzorg, de orgelbouw, verzekeringen en sinds 1931 de bemoeienis van een kerkelijke stand. Ook de ontwikkelingen in de kerk gaan door, want in toenemende mate wil de kerk betrokken zijn bij het kerkvoogdelijk beheer, een ontwikkeling die de heer Vixseboxse van grote betekenis vindt. Hij keurt daarom de actie van de Ouddorpse kerkvoogdij af die het oordeel van de burgerlijke rechter heeft ingeroepen in de kwestie over het Reglement op de predikants-traktementen. *“De Vereniging van Kerkvoogdijen wil die juridische weg niet op, want daardoor zal de tegenstelling tussen bestuur en beheer alleen maar op de spits worden gedreven. Onze vereniging wenst de zaken in liefde en onderlinge vrede te regelen”,* aldus de heer Vixseboxse.

Praktische kerkopbouw

Tijdens de ledenvergadering die op 2 november 1932 in Leeuwarden werd gehouden en door een honderdtal personen werd bezocht, hield de voorzitter, de heer J.A. Bakker, een inleiding over het onderwerp “Praktische kerkopbouw”. De heer Bakker vroeg aandacht voor de volgende zaken:

- Wat ontbreekt aan onze kerk? Dat is gebrek aan organisatie en dat terwijl de organisaties ontelbaar zijn. Maar het organisch verband is zoek. Het bestuur van de kerk houdt geen organisatorisch verband met de kerkelijke organisaties.

Kerkgebouw Ferwoude (1767).

Petruskerk Garijp (1838).

De kerk houdt daardoor niet haar invloed op het volk.

- Wat heeft de kerk teveel? Dat zijn organisaties die onafhankelijk van de leiding staan en elkaar bestrijden. In zeer sterke mate openbaart zich hier het individualisme. De kerkelijke reglementen betreffen enkel de eredienst, de plichten van de ambtsdragers en het beheer. Het is noodzaak dit te reorganiseren, maar hier liggen grote moeilijkheden.

- Hoe kan verbetering worden verkregen? Van synodale zijde als van de zijde van de organisaties moet het tot daden komen. Tussen de bestuurscolleges is er enig verband, maar dat is niet het geval bij de beheerscolleges. Meer contact zou mogelijk zijn, wanneer de synode bereid zou zijn tot periodiek overleg. De laatste tijd gaat het die kant wel op waardoor de kloof tussen bestuur en beheer wordt overbrugd. Een stukje praktische kerkopbouw komt dan tot stand, aldus de heer Bakker.

Onderzoek tarieven grafsteden

Tijdens deze vergadering kwamen diverse andere zaken aan de orde. Naast een discussie over het concept-reglement op de predikantstraktementen, werd een rapport besproken over een in Friesland gehouden onderzoek naar het heffen van rechten op het houden van grafsteden.

Uit dit rapport bleek dat in Friesland gemiddeld *f* 15 per grafstede werd betaald, terwijl voor het onderhoud van de begraafplaats hoogstens 25 cent per graf wordt geheven.

De voorzitter wees er op dat een heffing van *f* 0,50 per graf voor enkele gemeenten een inkomstenvermeerdering van *f* 1.200 kan betekenen.

De Hofkerk (1711) met begraafplaats van de Protestantse gemeente Hardegarijp.

Streekvergadering voor het Noorden in Leeuwarden

In navolging van het succes van de eerste streekvergadering die op 18 mei 1933 in Middelburg plaatsvond, werd op donderdag 9 november 1933 om 12.00 uur in het Oranjehotel te Leeuwarden een streekvergadering belegd voor de kerkvoogdijen en kerkenraden van Friesland, Groningen en Drenthe.

Als sprekers traden op:

- ds. mr. C.J. Bartels die een inleiding hield over het onderwerp "Kerkvoogden, diakenen en predikanten als administrateurs van de gemeente" en
- mr. A. de Jong, die zijn inleiding baseerde op het onderwerp "Het reglement op de predikantstraktementen, gebreken en wensen".

De oproep vermeldde "Onderwerpen voor deze tijd met ruimschoots gelegenheid tot debat!"

De inkomsten van de plaatselijke gemeenten

Op de ledenvergadering die op 11 maart 1935 in "De Nederlanden" in Leeuwarden werd gehouden, hield ds. mr. C.J. Bartels een inleiding over "De hoofdelijke omslag en andere kerkelijke inkomsten in de tegenwoordige tijd".

Kerkgebouw Harich-Ruighuizen (1663).

Johannes de Doperkerk Jutrijp (1876).

Ds. Bartels wees er op dat nu de dodehandsbelasting werd ingevoerd, kerkvoogdijen voor de vraag staan of zij de bestaande kerkelijke belasting moeten verhogen. Maar zij zullen hieraan helaas niet kunnen ontkomen.

Ds. Bartels merkte op dat als gevolg van de invoering van de hoofdelijke omslag (1920-1930) het zielental daalde. De hoofdelijke omslag is zo langzamerhand onvermijdelijk geworden. De kerk als vereniging is bevoegd van haar leden belasting te heffen, waarbij de kerkvoogdijen namens de gemeenten als gemachtigden optreden.

Het probleem is dat, zoals in veel Friese gemeenten het geval is, de meeste gemeenteleden niet op het kohier van 's Rijksbelastingen voorkomen. Dat zou een clause in de verordening voor de heffing en invordering van de hoofdelijke omslag moeten opnemen die hierin voorziet.

Het verdient aanbeveling de kerkelijke belasting in tweeën te verdelen, namelijk het hoofdgeld van *f* 1 of *f* 2, dat iedereen betaalt, en een belasting naar inkomen en draagkracht. De eerste is de onderbouw en de tweede betreft de bovenbouw. De kerkelijke belasting moet vanzelfsprekend altijd precies volgens die verordening geheven worden, aldus ds. Bartels.

Martinikerk Protestantse gemeente Koudum (1857) met links het in 2008 gebouwde kerkelijk centrum Op 'e hichte.

Kerk erkent de VVK

Tijdens de vergadering van 17 februari 1936 kwam de kwestie van de benoeming in het provinciaal college van toezicht (op het beheer van de kerkelijke goederen en fondsen van de hervormde gemeenten in) Friesland aan de orde. 'Het bestuur van het Provinciaal College van Toezicht heeft gemeend onze vereniging te moeten erkennen door opname van een lid in het college. Het Provinciaal College stelt nu de voorzitter, de heer Bakker, kandidaat maar de kerkvoogden namen niet, zoals men dat gewoonlijk deed, die kandidatuur over, maar kozen een ander lid. Het hoofdbestuur heeft daarna aan de provinciale afdeling een circulaire verzonden waarin wordt geadviseerd tot organisatorisch optreden wanneer de vacature in het College van Toezicht moet worden vervuld. De voorzitter vroeg vervolgens machtiging en kreeg deze ook om contact met dit college te zoeken. Kerkvoogdijen die vrij beheer voeren, blijven buiten beschouwing, omdat ze niet te maken hebben met het College van Toezicht', aldus het bericht.

Friesland sterkst vertegenwoordigd in VVK

Op de voorjaarsvergadering van 8 maart 1939 die in de foyer van "De Harmonie" in Leeuwarden werd gehouden, meldt de voorzitter, de heer J.A. Bakker, dat het af-

Kerkgebouw Jannum (12^e eeuw) dat nu als museum dienst doet.

Kerkgebouw Lioessens (13^e eeuw).

Mariakerk Mantgum (16^e eeuw).

Orgel van de Gereformeerde kerk van Beetgummolen. De kerk dateert uit 1925.

Klokkenstoel bij Joure (1732).

gelopen jaar een gezegend jaar voor de Vereniging was, want het aantal kerkvoogdijen dat lid van de Vereniging is geworden, is de 800 overschreden. In Friesland zijn 112 kerkvoogdijen lid, zodat Friesland in de VVK het sterkst vertegenwoordigd is.

Administratiebureau

Een bevoegd financieel bureau behoort de jaarstukken van de hervormde gemeenten te controleren, zo stellen voorzitter en secretaris in een circulaire d.d. 22 maart 1939 aan de plaatselijke kerkvoogdijen. De bij de VVK aangesloten kerkvoogdijen genieten op de te heffen tarieven een reductie van 10 pct. met een minimumbedrag van f 5 per jaar. "Ons bestuur doet een dringend beroep op alle kerkvoogdijen om in een goed en verantwoord beheer aansluiting te zoeken bij deze vrijwillige ingestelde beheerscontrole".

Najaarsvergadering

Op maandag 20 november 1939 werd de najaarsvergadering van de provinciale afdeling Friesland in Leeuwarden bezocht door een honderdtal personen, vertegenwoordigende een veertigtal kerkvoogdijen.

De kwestie 'Bestuur en beheer' werd aan de orde gesteld. De secretaris van de VVK, de heer mr. A. de Jong, hield over dit onderwerp een inleiding. De heer De Jong, die

Nicolaaskerk Protestantse gemeente Nijland. De toren dateert uit de 13^e eeuw en de kerk uit de 16^e eeuw.

zich realiseerde dat deze verhouding plaatselijk soms erg moeilijk kan liggen, pleitte er voor om regelmatig als kerkvoogdij en kerkenraad een vergadering te beleggen. Het hoofdbestuur, dat voorstander is van de ene beheersvorm, zegde toe om de komende tijd een onderzoek bij de kerkvoogdijen in te stellen naar de plaatselijke verhouding tussen bestuur en beheer.

Verder wees de heer De Jong op de zwakke juridische constructie van de hoofdelijke omslag, die voor 75 pct. van de kerkvoogdijen de kurk is waarop de gemeenten drijft, en ging hij in op de problematiek rondom de monumentale kerkgebouwen.

Dodehandsbelasting weg

In het gecombineerde nummer van "Het Maandblad" van januari/februari 1940 is een publicatie opgenomen waaruit blijkt dat de regering besloten heeft, na fel verzet van o.m. de Vereniging van Kerkvoogdijen, de dodehandsbelasting in te trekken. Zes jaar lang (1934 t/m 1939) werden de beheerders van kerkvoogdijen, diaconieën, pastorieën en beheerders van andere kerkelijke fondsen belast met deze belasting die de Nederlandse Hervormde Kerk jaarlijks ruim f 150.000 kostte, met als gevolg dat zij bijna f 1 miljoen armer is geworden.

In elk geval is komen vast te staan dat de kerkvoogdijen in het geheel niet rijk zijn, zoals nogal eens werd beweerd. Maar het fabeltje van de rijke kerkvoogdij met veel

Klokkenstoel Oldeouwer (1738). Mariakerk van Oenkerk (13^e eeuw).

onroerende goederen is het meeste gevoed in de kring van de predikanten. Sommige van hen beweerden dat “over het algemeen geen slechtere wezens waren onder de zondaren die de kerken vullen, dan de kerkvoogden. Zij zaten maar op rijke fondsen en hielden de dominees arm”.

Maar de Bond van Nederlandse Predikanten “vond de dodehandsbelasting prachtig, niet om redenen van het kerkelijk belang, maar om de belangen van de staat. De Federatie van Diaconieën hield zich op de vlakte. Er waren ook omstandigheden waardoor zij moeilijk anders kon. Niettemin betaalden de diaconieën gezamenlijk zo’n f 30.000 hieraan”.

Maar de synode en de Vereniging van Kerkvoogdijen stonden zij en zij. Mede dankzij de inzet van de voorzitter van de VVK, de heer J.A. Bakker, werd dit resultaat bereikt. “Hiermee is dus bewezen dat iets bereikt kan worden wanneer synode en VVK samenwerken”, aldus de publicatie.

De kerkvoogdij in de Friese dorpsgemeenschap

Op woensdag 28 februari 1940 werd de ledenvergadering gehouden waarbij 50 personen, vertegenwoordigende 28 kerkvoogdijen, aanwezig waren. De voorzitter constateerde tot zijn voldoening dat de dodehandsbelasting is afgeschaft. Op de door het hoofdbestuur van de VVK verzonden oproep voor een bijdrage in de gemaakte kosten voor deze actie is f 5.000 binnengekomen. Hiermee werd duidelijk hoe dankbaar de kerkvoogdijen waren dat deze ‘voor het kerkelijk leven zeer onsympathieke wet is afgeschaft’.

De heer A. Baart, architect te Leeuwarden, is bereid om tegen een billijke vergoeding aan kerkvoogdijen adviezen over kerkrestauratie en kerkbouw te verstrekken.

*Bonifatiuskerk Oldeberkoop
(12 eeuw).*

*Kerkgebouw De Fontein te
Oudemirdum (1790).*

De vragenlijst over de hoofdelijke omslag, die in het najaar van 1939 werd verzonden, is door ruim 100 kerkvoogdijen ingevuld. De secretaris zal in de loop van 1940 hierover een artikel schrijven voor "Het Maandblad".

Na diverse huishoudelijke zaken te hebben afgewikkeld, hield de heer F. van Dijk Tzn., bestuurslid van de afdeling en kerkvoogd te Leeuwarden, een inleiding over het onderwerp "De kerkvoogdij in de Friese dorpsgemeenschap".

De heer Van Dijk stelde dat de kerkgebouwen en de daarbij behorende fondsen als stichtingen moeten worden beschouwd. De schenkers van die kerkgebouwen en van de fondsen verwierven het z.g. patronaatsrecht (is het recht om geestelijken ter benoeming voor te dragen). Het voorgeslacht heeft ook fondsen met andere bestemmingen aan de kerk geschonken. Zo was de kosterij een fonds, waarvan de inkomsten voor de koster bestemd waren, die vaak tevens organist was en soms ook onderwijzer. 'Dit schoolmeesterschap was meer dan het kosterij een kerkelijk

*Pastorie van de
hervormde gemeente
Oudwoude (1806).*

ambt. De schoolmeester gaf ook godsdienstonderwijs en moest de leerlingen oefenen in het leren van gebeden en psalmzingen'. De opbrengsten van het fonds, die pastoralia werden genoemd, waren bestemd voor de predikant. Ook deze fondsen en die van de diaconiegoederen, waren meestal gevormd door schenkingen van land en boerderijen.

De heer Van Dijk wees er op dat kerkvoogdijen vroeger allerlei inkomsten hadden uit belastingen met name uit die van florenen en op pondematen. Destijds stond de kerk in de belangstelling van vele inwoners omdat men allemaal was aangewezen op het onderwijs dat gegeven werd door onderwijzers die door kerkvoogdij waren benoemd. Maar na de Franse revolutie is daarvan veel verloren gegaan.

Nu de Nederlandse Hervormde Kerk geen Staatskerk meer is, is haar invloed een andere dan vroeger het geval was. Maar voor de hervormde gemeenten zijn het nog steeds de kerkvoogdijen aan wie de zorg van de vele Friese kerken is toevertrouwd. De heer Van Dijk besloot door te stellen: 'Laten de kerkvoogdijen op hun post ook onder de nieuwe omstandigheden de belangen behartigen waarvoor ze aangesteld zijn en mag het zo zijn dat kerkvoogdij en dorpsgemeenschap weer die hechte samenwerking krijgen, zoals die vroeger bestond', aldus de heer Van Dijk.

De hoofdelijke omslag in Friesland

Op 16 oktober 1940 kwam de afdeling in vergadering bijeen. Ondanks de drukke landbouwwerkzaamheden, liet de opkomst niets te wensen over, want 66 personen, vertegenwoordigende 36 kerkvoogdijen, waren op deze vergadering in Huizum aanwezig.

De voorzitter doet mededelingen van de algemene vergadering die op 7 en 8 mei 1940 in Utrecht werd gehouden die in het teken zou staan van bestuur en beheer. Omdat op 8 mei 1940 alle militaire verloven werden ingetrokken, als voorbode op de

Klokkenstoel Opeinde (1717).

Oranjepoortje van de Grote of Jacobijnerkerk van Leeuwarden.

oorlog die een paar dagen later zou uitbreken, is besloten de vergadering van 8 mei 1940 niet te laten doorgaan. De eerste weken na het uitbreken van de oorlog heeft de Vereniging haar werk stop gezet. Toen het contact weer hersteld was, is een brief aan de kerkvoogdijen uitgegaan om ondanks de bezetting het werk voort te zetten. Het hoofdbestuur werkte met de generale synode mee aan het opzetten van een noodcollecte voor de in de oorlog getroffen gemeenten. In de Urgentiecommissie die werd benoemd, was de Vereniging vertegenwoordigd door haar dagelijks bestuurslid, mr. M.Ch. de Jong. De voorzitter prijst zich gelukkig door te kunnen melden dat in Friesland geen kerk of pastorie door oorlogsgeweld is getroffen.

Hierna houdt de heer J.G. Jansonius, secretaris van de afdeling, een inleiding over de hoofdelijke omslag in de hervormde gemeenten in Friesland. Ondanks het feit dat destijds in de door de VVK uitgegeven Handleiding voor de beheerscolleges gesteld is dat de gelden die nodig zijn voor de exploitatie van het kerkenwerk, door vrijwillige bijdragen bijeen moeten komen, is de werkelijkheid zo dat het in een aantal gemeenten met de offervaardigheid niet goed gesteld is.

Naar aanleiding van de in 1939 in Friesland gehouden enquête over de toepassing van de hoofdelijke omslag is een duidelijk beeld ontstaan van de werkelijkheid. Van de

Pauluskerk (12^e eeuw en de toren 13^e eeuw) van Oudkerk.

114 colleges die gereageerd hadden, maakten 50 (44 pct.) colleges bekend dat zij het nog zonder een hoofdelijke omslag kunnen stellen. De gemeenten die nog geen hoofdelijke omslag invoerden, proberen door vrijwillige bijdragen in de tekorten te voorzien. Die vrijwillige bijdragen komen binnen in de vorm van intekeningen op lijsten, collecten en opbrengsten van bazaars.

Bij de 64 gemeenten waar wel hoofdelijke omslag werd gevraagd, gebeurde dat in 42 (66 pct.) alleen bij de lidmaten. De progressieschalen, die naast het hoofdgeld (een vast bedrag dat van iedereen gevraagd werd) werden toegepast, varieerden van 0,3 tot 0,7 pct.

Diverse beheerszaken

Tijdens de streekvergadering van 15 september 1941 die in Leeuwarden werd gehouden en bezocht werd door 185 personen namens 60 kerkvoogdijen en 40 kerkenraden, besprak mr. G. Vixseboxse, lid van het hoofdbestuur de volgende zaken:

- het reglement op de predikantsplaatsen;
- het reglement op de erkenning van nieuwe gemeenten en op de vorming van buurtgemeenten;

*Gebrandschilderd raam van
de Dorpskerk te Oudehaske.*

- het reglement op predikantspensioenen; en
- het reglement op de predikantsplaatsen.

De heer Vixseboxse wees er aan het einde van zijn rede op dat het hoofdbestuur van de VVK het een goede zaak vindt dat de synode, wegens de onafhankelijk positie van de predikant, de normen van de traktementen vaststelt en dat zij sancties onderneemt tegen de gemeenten die de vastgestelde predikantstraktementsnorm niet volgen. Maar de kerk moet de financiering van de predikantstraktementen aan het kerkvoogdelijk beheer over laten.

De heer Vixseboxse maakte van die gelegenheid gebruik om mee te delen dat de VVK onlangs in een door de synode ingestelde commissie is benoemd die de kwestie Bestuur en beheer nader in studie gaat nemen.

Een stukje geschiedenis van de kerkbouw in Friesland

Op dinsdag 23 februari 1942 werd de jaarvergadering gehouden in "De Harmonie" te Leeuwarden. De voorzitter, de heer J.A. Bakker, opende de bijeenkomst om 12.00 uur waarna een aantal huishoudelijke zaken werden behandeld. Bijzondere aandacht

*Sint Gertrudiskerk in Peins
(13 eeuw).*

*Alexanderkerk
Rinsumageest
(12^e eeuw).*

werd besteed aan de notulen van de vorige vergadering waarbij het onderwerp "Molestverzekering" aan de orde kwam. Vervolgens kreeg de heer F. van Dijk Tzn. uit Leeuwarden gelegenheid iets over de geschiedenis van de kerkbouw in Friesland te vertellen. De eerste christelijke kerk in Friesland werd in 777 gesticht in Almenum, een dorpje bij Harlingen dat later bij deze stad is gevoegd. Deze eerste kerk was een houten gebouw, eerst in de elfde eeuw begon men met de bouw van kerken die uit steen werden opgetrokken. Later werd ook tufsteen en zandsteen gebruikt. Tal van kerken werden gebouwd in kleine plaatsen, gehuchten vaak, die daardoor dorpsrechten kregen. In Friesland zijn daardoor 360 kerken gebouwd. Nu zijn er zo'n 270 kerken over waarvan er 200 in gebruik zijn bij hervormde gemeenten. Vele kerkhoven, vaak met klokkenstoelen, zijn een herinnering aan de daar verdwenen kerken.

Klokkenstoel Sonnega (1640, vernieuwd in 1990) staat op een plek waar tot 1723 een kerk stond.

Kerkgebouw Scherpenzeel (Fr.) 1788.

Sixtuskerk Sexbierum (13^e eeuw).

Klokkenstoel Ruigahuizen (1721 en vernieuwd in 1920) waar voor die tijd een kerk stond.

Kerkgebouw Wons (1721).

Onderhoud kerkelijke gebouwen

Tijdens de najaarsvergadering die op 26 oktober 1942 plaatsvond in "De Harmonie" te Leeuwarden en waarbij zo'n 50 kerkvoogden aanwezig waren, werd een inleiding gehouden over het onderhoud van de kerkelijke gebouwen dat een voortdurende zorg van de kerkvoogdijen is. De meeste kerkvoogden zijn op dit terrein ondeskundig, dus is het van belang dat zij zich laten adviseren door een terzakekundig architect. Deskundig toezicht is daarom van groot belang. De kerkvoogdijen moeten beseffen dat de kerkelijke goederen dienen voor de bevordering en versterking van het godsdienstig leven.

Concept-reglement beheer kerkelijke begraafplaatsen vastgesteld

In de onlangs gehouden bestuursvergadering van de afdeling Friesland, is het concept-reglement voor het beheer van een hervormde begraafplaats vastgesteld. Kerkvoogdijen zal worden verzocht dit reglement te gaan toepassen, aldus een bericht in "Het Maandblad" van januari 1944.

Wederopbouw van verwoeste en beschadigde kerken

Na mei 1945 bleek al spoedig dat de schade die door de oorlog aan kerken en kerkelijke gebouwen was toegebracht, aanzienlijk was. Er waren 150 kerken en meer dan 100 pastorieën verwoest of zwaar beschadigd. Naast de directe gevolgen van het oorlogsgeweld, was er de ontwrichting van het kerkelijk leven door de afwezigheid van ambtsdragers, de evacuatie, de inundatie, e.d. De Urgentieraad die door de synode was ingesteld, vond het belangrijk een Restauratiecommissie in het leven te roepen om de getroffen gemeenten te helpen bij de wederopbouw.

Deze Restauratiecommissie was gevormd door:

- ds. K.H.E. Gravemeijer en ds. A.J. Wormgoor, namens de synode;
- mr. M.Ch. de Jong, namens de Vereniging van Kerkvoogdijen;
- J.P. Royer, namens de Colleges van Toezicht;
- W.J. Hemmes, namens de Federatie van Diaconieën;
- A.W. Kamp, secretaris van de schade-enquêtecommissie te Leiden;
- prof. mr. F. de Vries te Amsterdam;
- dr. H.M.J. Wagenaar te 's-Gravenhage;
- mr. G.A.J. ter Linden, secretaris.

Als bouwkundig adviseur in wederopbouwzaken werd benoemd ir. A.R. Hulshoff, stadsarchitect van Amsterdam. In augustus 1945 werd een eerste wederopbouwcollecte gehouden waaraan 502 hervormde gemeenten meededen en die een bedrag van ruim f 400.000 opbracht, ofwel bijna f 800 per gemeente.

Vertegenwoordiger vanuit de classis

Voor het eerst na de bevrijding, op 15 oktober 1945, kwam de afdeling Friesland bijeen in het gebouw van de Vrijzinnig Hervormden te Huizum. De voorzitter, de heer J.A. Bakker, gaf een terugblik op de afgelopen oorlogperiode. De kerk heeft in Friesland weinig onder de oorlogshandelingen geleden. Hij deelde mee dat op 31 oktober a.s. in de Nieuwe Kerk te Amsterdam de nieuwe generale synode bijeenkomt waarvan de leden door de classes benoemd zijn.

De secretaris, de heer J.G. Jansonius, kondigde aan dat het bestuur een volgende keer met een voorstel voor een nieuw reglement zal komen dat er in voorziet dat een gelijk aantal leden vanuit de classes in het afdelingsbestuur van Friesland kan worden benoemd.

Tijdens de ledenvergadering van 9 mei 1946 wordt besloten dat er vanuit elke classis één vertegenwoordiger in het afdelingsbestuur zitting zal hebben. Dat geldt niet voor de classes Dokkum, Franeker, Leeuwarden en Sneek, want daaruit kunnen maximaal twee kerkvoogdijen in het bestuur van de afdeling benoemd worden.

Bestuur en beheer

Tijdens de najaarsvergadering van donderdag 11 november 1948, die 's middags om 13.00 uur begon, waren 62 vertegenwoordigers van 45 aangesloten kerkvoogdijen aanwezig. De secretaris meldt dat door hem in 1947 tweeënzestig adviezen zijn uitgebracht aan de Friese kerkvoogdijen. Over verschillende van deze adviezen was overleg gepleegd met de rechtskundige commissie van het hoofdbestuur. Na een wijdingswoord, uitgesproken door ds. M.G. Rosbergen uit Franeker, kreeg de heer H. Oltmans, notaris te Zaltbommel en lid van het hoofdbestuur van de Vereniging, het woord. Hij hield een inleiding over het onderwerp "Het beheer van de kerkelijke

Kerkgebouw Zweins (1783).

financiën, zowel plaatselijk als algemeen". Na een korte historische uiteenzetting te hebben gegeven, stond hij stil bij een vergelijking tussen de kerkvoogdij vóór en ná 1940. Voorheen hadden de kerkenraad en de kerkvoogdij ieder een eigen taak, waarbij de kerkvoogdij zich uitsluitend met de financiën bezighield. Na 1940 werd via de kerkenraden een beroep gedaan op de gemeenteleden. De Paas- en andere collecten werden ingevoerd om de financiering te kunnen doen voor door de kerk ingestelde raden.

Daarnaast zag de kerkvoogdij in belangrijke mate haar uitgaven stijgen voor wat betreft onderhoud, traktementen, e.d., terwijl de inkomsten van verhuur en verpachtingen en een geleidelijke teruggang van de collecteopbrengsten, een daling gingen vertonen. Het beheer was veel moeilijker dan voorheen. Het onttrekken van gelden uit de gemeente, door middel van de bekende wekelijkse 'kerkvoogdijcollecte', betekende automatisch een nauwere samenwerking tussen kerkenraad en kerkvoogdij.

Tenslotte wees de heer Oltmans er op dat de vrees, dat de ingestelde nieuwe financiële organen erg kostenverhogend werken, niet gerechtvaardigd is. Dat is niet komen vast te staan, terwijl ook deze organen er aan gebonden zijn binnen de eigen begroting te blijven. Ook hiervoor is de nieuwe kerkorde een grote verbetering, want daar wordt de mogelijkheid geboden dat kerkvoogdelijk beheer ook op landelijk niveau wordt uitgeoefend door een orgaan van speciale deskundigen. De heer Oltmans

*Martinikerk van de
Protestantse gemeente
Franeker (1421).*

doelde hier op de Algemene Kerkvoogdijraad die in 1951 bij de nieuwe kerkorde een feit werd.

Eén van de vele vragen die over dit onderwerp aan de orde kwamen, was of de ontworpen nieuwe regelingen aan de gemeenten kunnen worden opgelegd. De heer Oltmans wees er op dat de juridische constructie zodanig is dat toezicht aan geen enkele gemeente kan worden opgelegd. De gemeenten zullen zich bij de nieuwe regeling hebben aan te sluiten, aldus de heer Oltmans.

Informatie over bestuur en beheer

In het tweede kwartaal van 1950 werden alle provinciale afdelingen bezocht door één of meer streekvergaderingen te houden om de kerkvoogdijen voor te lichten over hun positie in de nieuwe kerkorde en tevens hun bezwaren tegen de ingediende voorstellen te horen. Op 10 mei 1950 trad voor de afdeling Friesland de secretaris van

Kerk van Arum, gebouwd in 1666, in 1836 afgebrand en in datzelfde jaar herbouwd.

het hoofdbestuur, mr. A. de Jong, op en hij zette de beheersregeling in de nieuwe kerkorde uiteen. De conclusie van deze vergadering was dat men ook in Friesland de figuur van de ouderling-kerkvoogd niet direct op prijs stelde.

Enquête financiële situatie in gemeenten onder 1.000 zielen

Tijdens diezelfde vergadering van 10 mei 1950 werd een voorstel besproken om onder de gemeenten tot 1.000 zielen een onderzoek in te stellen naar de financiële situatie. De reden hiervan was dat een concept-reglement predikantstraktementen zal worden ingevoerd dat voor met name de kleine gemeenten (dus tot 1.000 zielen) verstekkende gevolgen zou hebben. Gemeenten die onder de 1.000-zielengrens zaten - dankzij de Vereniging van Kerkvoogdijen is dat aantal verlaagd tot 750 - mochten geen predikant meer beroepen.

Opgemerkt werd dat een dergelijke maatregel behoorlijke deining teweeg zal brengen omdat ongeveer 50 pct. van het aantal gemeenten behoorde tot de categorie 'kleine gemeenten', d.w.z. onder een zielental van 750. In Friesland bedroeg dat percentage 62. De vergadering gaat er mee akkoord dat het bestuur van de afdeling Friesland een dergelijk onderzoek instelt.

Kerkgebouw De Karmel te Woudsend (1837).

Kerkgebouw te Sloten (Fr.) 1647.

Bijzondere belangstelling tijdens ledenvergadering

Op 27 januari 1951 werd in Leeuwarden de vergadering van de afdeling Friesland gehouden. Op de agenda stonden zaken als de beheersregeling als gevolg van de nieuwe kerkorde en de verhoogde aanslagen die gemeenten moesten betalen aan de Raad voor de Predikantstraktementen. Op deze vergadering waren tussen de 350 en 400 kerkvoogden aanwezig, vertegenwoordigende 150 kerkvoogdijen. De toeloop was zo groot dat de zaal, die 260 personen kon bevatten, verlaten moest worden en in korte tijd een grotere zaal moest worden gehuurd.

De voorzitter, de heer J.A. Bakker, heette de hoofdbestuursleden de heren mr. A. de Jong en H. Oltmans bijzonder welkom. Na een wijdingswoord, dat door ds. Miedema werd uitgesproken, kreeg de heer De Jong het woord, die een korte inleiding hield over de beheersregeling die bij de nieuwe kerkorde behoort. De heer De Jong betreunde de vele acties die vanuit plaatselijke kerkvoogdijen werden ondernomen om de nieuwe beheersregeling niet te accepteren.

Hij besloot met een citaat van de preses van de generale synode op 7 december 1950, toen de synode besloot dat de nieuwe kerkorde op 1 mei 1951 van kracht zou zijn: "Er zijn geen overwinnaars en er zijn geen overwonnenen, maar er is één Kerk". In deze sfeer behoort ook de nieuwe kerkorde te worden gezien.

Dorpskerk Surhuizum (1734).

Nadat de secretaris van de afdeling, de heer J.G. Jansonius, enkele mededelingen had gedaan naar aanleiding van de enquête die door de afdeling Friesland was gehouden, kreeg de heer Oltmans het woord, die zijn inleiding hield over de aan gemeenten opgelegde aanslagen inzake de predikantstraktementen.

Hoofdelijke aanslagregeling

Tijdens de vergadering van 16 mei 1951 besprak de secretaris van de afdeling, de heer J.G. Jansonius, de nieuw ontworpen hoofdelijke aanslagregeling. Een commissie van het hoofdbestuur, waarin vertegenwoordigers van grote stadsgemeenten zaten, had studie gedaan om te komen tot een uniforme regeling. Daarbij bleek dat dit niet uitvoerbaar was, omdat de gemeentegrootte verschilt en de ene gemeente veel en de andere weinig bezit heeft, terwijl ook de draagkracht van gemeenteleden varieert.

Tenslotte is de commissie erin geslaagd om met een voorstel te komen dat een zekere uniformiteit geeft. Naast een hoofdgeld van f 2,50 dat voor iedereen geldt, wordt voorgesteld een jaarlijkse kerkelijke bijdrage te vragen, hetzij als hoofdelijke omslag, hetzij als vrijwillige bijdrage, die gebaseerd is op de hoogte van het inkomen. Door toepassing van een vermenigvuldigingsfactor kan het op te brengen bedrag berekend worden. Aan het slot van die bijeenkomst werd een oproep gedaan om toch vooral ook de jeugd in te schakelen ter versterking van de financiën van de kerk.

Koepelkerk Witmarsum (1633).

Gertrudiskerk Workum (16^e eeuw).

Kosten predikant

De najaarsvergadering van de afdeling Friesland, die op 21 november 1951 in Leeuwarden werd gehouden, werd door 103 kerkvoogden vertegenwoordigende 70 kerkvoogdijen bezocht. Ds. A. Faber uit Boksum hield daar een inleiding over voor- en nadelen die aan een combinatie van gemeenten verbonden zijn. (Een combinatie van gemeenten wil zeggen dat die gemeenten zelfstandig zijn, maar dat zij de predikantsplaats(en) gemeenschappelijk hebben).

Ds. Faber meent dat een combinatie van gemeenten alleen toelaatbaar is wanneer dit het geestelijk leven van de gemeenten bevordert. Maar men moet niet al te snel voor deze oplossing kiezen, want het bestaan van kleine gemeenten is volkomen normaal. Voor de oplossing van de financiële problemen waarmee gemeenten te kampen hebben, moet men naar andere wegen zoeken, namelijk verhoging van de offervaardigheid van de gemeenteleden.

Sint Janskerk Hoon (Terschelling) 13^e eeuw.

Ook de directeur van de Raad voor de Predikantstraktementen, mr. dr. H.M.J. Wagenaar, was op deze vergadering aanwezig. Hoewel hij van mening was dat de offervaardigheid best beter zou kunnen, wijst hij er op dat de inkomsten uit bezittingen, waarmee veel gemeenten sinds vele jaren hun uitgaven konden betalen, afnemen.

Deze inkomsten uit bezit en het levend geld zijn onvoldoende om daarmee alle kosten te betalen. Daarom zijn veel gemeenten genoodzaakt naar dit middel van combinatie van gemeenten te grijpen, aldus de heer Wagenaar.

Verhoging van het quotum

Op de jaarvergadering, die op 8 mei 1952 in het hotel "De Klanderij" te Leeuwarden werd gehouden, hield de secretaris van het hoofdbestuur, de heer mr. A. de Jong, een inleiding over de verhoging van het quotum in het kader van de verhoging van de opbrengst van de Generale Kas.

De heer De Jong stelde dat van de kerkvoogdijen sterk zal afhangen hoe de toekomst van de kerk zal zijn. In toenemende mate gaan kerkvoogdijen zich interesseren voor de financiën van de landelijke kerk. De tijd van het isolement van de kerkvoogdij is voorbij.

Klokkenstoel Wijnjewoude (1723) met 3 klokken, wat vrij bijzonder is.

Bonifatiuskerk Cornwerd (13^e eeuw).

De Generale Financiële Raad heeft in 1952 nog te maken met het wegwerken van tekorten van voorgaande jaren. De betaling van het quotum kan verrekend worden met de opbrengst van de Generale Kas in een bepaalde gemeente. Wie de bijdrage van de Generale Kas geheel int, merkt de quotumverhoging niet en kan op teruggave van de verhoging rekenen.

"Zijn er kerkvoogden die het met het beleid op financieel terrein niet eens zijn, dan werkt gezonde kritiek opbouwend, maar zij mogen daarvoor nooit de Kerk of de Vereniging verlaten. Wij hebben elkaar hard nodig, terwijl de plichten van de kerkvoogden op een hoger plan liggen dan alleen het behartigen van de plaatselijke belangen. In die sfeer kunnen de kerkvoogdijen de toekomst ingaan, volgens het devies van de Vereniging, te weten: *"Draagt elkanders lasten en vervult alzo de Wet van Christus"*, zo besloot de heer De Jong.

Nieuwe regeling predikantstraktementen

Tijdens de najaarsvergadering die op 12 november 1952 in De Harmonie te Leeuwarden werd gehouden en door 135 kerkvoogden werd bijgewoond, hield andermaal de secretaris van het hoofdbestuur, de heer mr. A. de Jong, een inleiding over de nieuwe regeling voor de predikantstraktementen.

Voordat de heer De Jong zijn inleiding begon, hield de voorzitter van de provinciale kerkvoogdijcommissie van Friesland, mr. Stoop, een pleidooi om de aanpassing van

Kerkgebouw Hervormde gemeente Lemmer (1716).

het plaatselijk reglement aan de herziene bepalingen van de kerkorde te bevorderen. De kerkvoogden dienen zich te realiseren dat de eenheid van onze Nederlandse Hervormde Kerk door deze aansluiting ten zeerste zal worden bevorderd, aldus de heer Stoop.

Hierna kreeg de heer De Jong het woord. Hij gaf een globaal overzicht over de ontwikkeling van de predikantstraktementen sinds 1920, het jaar waarin het eerste reglement op de predikantstraktementen tot stand kwam. De minimum-aanvangswedden zijn nu veel te laag. Rekening houdend met de geldontwaarding gedurende de afgelopen jaren, is het noodzakelijk dat de traktementen worden herzien en dat de pensioenen voor de emeriti-predikanten worden veilig gesteld. De heer De Jong benadrukt nog eens dat de herziening van de predikantstraktementen geheel los staat van de nieuwe kerkorde die op 1 mei 1951 in werking is getreden. De voorgestelde traktementsregeling staat of valt met de bereidheid van de leden tot het brengen van een offer voor de Kerk, aldus de heer De Jong.

Kerk en wereld

Tijdens de voorjaarsvergadering van 20 mei 1953, die door 55 aanwezigen werd bijgewoond, hield prof. dr. W. Banning uit Driebergen een inleiding over het werk van de stichting "Kerk en wereld". "De idee om de stichting in het leven te roepen is niet alleen geboren tijdens de bezettingsjaren, maar geestelijk gezien voortgekomen uit een nieuw ontdekken van het apostolaire karakter van de kerk. Zij is ontstaan in

Kerkgebouw Sijbrandahuis (14^e eeuw).

verband met de nood van het volk, zowel als die van de empirisch Hervormde Kerk. De kerk moest weer een volkskerk worden, hetgeen ook de verantwoordelijkheid doet gevoelen voor heel het volk. "Kerk en wereld" nu is gesticht om de kerk te helpen aan krachten, die mede deze roeping van de kerk in het volk kunnen helpen vervullen", aldus prof. Banning tijdens de voorjaarsvergadering.

25 Jaar afdeling Friesland

Op 19 november 1953 werd in "De Klanderij" te Leeuwarden de najaarsvergadering gehouden die door 112 kerkvoogden, vertegenwoordigende 70 kerkvoogdijen, werd bijgewoond. De heer H. Oltmans, lid van het hoofdbestuur, feliciteerde het afdelingsbestuur van Friesland met het 25-jarig jubileum onder aanbieding van een bloemenmand.

De heer Oltmans, die een aantal belangrijke zaken memoreerde die tijdens deze 25 jaar hadden plaats gevonden, hield vervolgens een inleiding over het onderwerp "Hoe komt de kerk aan geld?". Aan de hand van een grafiek die de situatie over 1952 weergaf, toonde hij de steeds groeiende lasten waarmee de kerkvoogdijen te kampen hebben. Een van de problemen waarmee de kerk steeds meer te maken krijgt, is de trek van het platteland naar de grote stad met een veranderde leefwijze. De snelle aanwas van de steden, brengt kerkelijke afbrokkeling met zich mee. De kerk moet een apparaat hebben om in de nieuwe woonwijken haar taak naar behoren te vervullen.

88 Jaar provinciale afdeling Friesland

*Johanneskerk Oosthem
(1860).*

*Sint Ursulakerk Welsrijp, 12^e
eeuw.*

*Expositiekerk Allingawier
(1893)*

De middelen zijn vaak ontoereikend. Per 1 januari 1954 komt de kerk voor nieuwe lasten te staan, want dan treedt de nieuwe generale regeling voor de predikantstraktementen en -pensioenen in werking, aldus de heer Oltmans tijdens de jubileumvergadering van de afdeling.

Restaureren in Friesland

Gedeputeerde Staten van Friesland lieten eind 1953 een boekje drukken, getiteld "Restaureren in Friesland". Het boekje, dat 150 pagina's telt en alle kerkvoogdijen is toegezonden, geeft een overzicht van de monumenten die met overheidssubsidie worden gerestaureerd. Sinds 1917 heeft de provincie f 628.666 gesubsidieerd, terwijl de rijksoverheid voor deze objecten f 2,1 miljoen subsidieerde.

De oude kerk in het nieuwe land

Tijdens de jaarvergadering die op 6 mei 1954 in hotel "De Klanderij" te Leeuwarden werd gehouden en door 59 kerkvoogden vertegenwoordigende 30 kerkvoogdijen, werd bijgewoond, hield de heer Th. A. van Hulst, directeur van de Stichting Zuiderzeefonds van de Nederlandse Hervormde Kerk, een inleiding over de bouw van kerken in het nieuwe land, namelijk de Noordoostpolder. Hij wijst o.m. op het probleem van de kerkbouw. In de polder komen er 10 dorpen en een kleine stad (Emmeloord).

Totaal moeten er 11 kerken worden gebouwd, enkele pastorieën en enkele verenigingsgebouwen. Het Zuiderzeefonds waarvoor jaarlijks in alle gemeenten gecollecteerd wordt, draagt f 600.000 bij. Daarnaast moet de nieuw te vormen gemeente een substantieel bedrag bijdragen waarvoor men een lening dient af te sluiten. Met een beroep op de Friese kerkvoogdijen om iets meer voor de Noordoostpolder te doen, besluit de heer Van Hulst zijn inleiding.

Problematiek industrialisatie op najaarsvergadering afdeling Friesland

Op 11 november 1954 werd in hotel "De Klanderij" te Leeuwarden de najaarsvergadering gehouden die door 85 vertegenwoordigers, vertegenwoordigende 56 kerkvoogdijen, werd bezocht. Mr. Stoop, voorzitter van de provinciale kerkvoogdijcommissie Friesland, houdt de inleiding. Hij wijst op het grote belang dat de gemeenten zich aansluiten aan de nieuwe bepalingen van de in 1951 in werking getreden kerkorde. De door onze commissie in de korte tijd van haar bestaan gegeven adviezen aan hervormde gemeenten, hebben het werk van de kerkvoogden aanzienlijk vergemakkelijkt, aldus de heer Stoop.

Hierna houdt ds. P. Verdam een referaat over de problemen van de hervormde gemeenten in verband met de industrialisatie in het oosten van Friesland. De invloed van de industrialisatie op mens en samenleving, wordt, hoewel daarbij zeker bepaalde algemene tendensen zijn aan te wijzen, vooral in haar uitwerking sterk mede bepaald door de situatie waarin deze industrialisatie plaats vindt. Voor de industrie-arbeider treedt een spanning op tussen industriële arbeid en de agrarische sfeer in het dorp, waarin hij zich niet meer thuis voelt. Zo dreigt ontbinding van de gezins-, dorps- en kerkgemeenschap. In Oost-Friesland zal de kerk dus een open oog moeten hebben voor de noden van de mens, met name zoals deze samenhangen met de industrialisatie, zo stelt ds. Verdam.

Vaste Burchtkerk Wijckel (1671).

Pancratiuskerk Wolsum (1870).

Enquête kerktorens

Op de voorjaarsvergadering van de afdeling Friesland van 3 mei 1955 hield de secretaris, de heer J.G. Jansonius, een inleiding over de gehouden enquête betreffende het eigendom van kerktorens in Friesland. Daarnaast had men ook informatie gevraagd over kerktelefoonaansluitingen in kerk-gebouwen en het vervoer van kerkgangers. Van de 240 kerkvoogdijen die waren aangeschreven, hadden 138 (57½ pct.) het vragenformulier ingevuld. Daaruit blijkt dat van de 133 kerktorens er 98 aan kerkelijke gemeenten en 35 aan burgerlijke gemeenten toebehoren.

Wat gebeurt er met het geld van de kerk?

De najaarsvergadering van de afdeling werd op 22 november 1955 in hotel "De Klanderij" te Leeuwarden gehouden. De vergadering werd door 102 kerkvoogden, vertegenwoordigende 58 kerkvoogdijen, bezocht. De secretaris van het hoofdbestuur, mr. A. de Jong, hield een inleiding over het onderwerp: "Wat gebeurt er met het geld van de kerk?"

De afdelingsvoorzitter, de heer J.A. Bakker, zei in zijn openingswoord: "Het is geen gemakkelijke taak waarvoor de kerkvoogdijen in deze tijd worden geplaatst. De begrotingen zijn moeilijk sluitend te maken, de rekeningen worden vaak met flinke

Johannes de Doperkerk Warns (1682).

tekorten afgesloten. Als men de predikantstraktementen vergelijkt met de lonen die de arbeiders vaak verdienen, dan moet geconstateerd worden, dat - al zijn de traktementen de laatste tijd veel verbeterd - de salariëring toch nog te wensen overlaat.

De ontkerstening heeft grote afmetingen aangenomen en daarom is het nodig hetgeen de synode ook doet, een onderzoek in te stellen naar de oorzaken van die toenemende ontkerstening. Wij moeten echter voorwaarts gaan. De offervaardigheid moet worden geactiveerd. In verband met de daling van de waarde van de gulden, zijn de rijkstraktementen thans veel te laag. Herziening hiervan is dringend nodig", aldus de heer Bakker.

Daarna hield de heer De Jong zijn inleiding over het geld van de landelijke kerk. Hij deed dat omdat de afdelingsvoorzitter, die ook voorzitter was van het hoofdbestuur van de landelijke Vereniging van Kerkvoogdijen, in "Het Maandblad" van oktober 1955 schreef dat kerkvoogden niet precies weten wat er met het geld van de kerk gebeurt. De totale uitgaven van de kerkelijke organisatie (synode en overige landelijke en provinciale organen) bedragen ruim f 2 miljoen. De inkomsten van de kerk bestaan uit f 750.000 uit collecteplan en f 460.000 quota dat door diaconieën en kerkvoog-

*Dorpskerk
Beetsterzwaag
(1803).*

*Mariakerk Bornwird
(13^e eeuw).*

dijen bijeen wordt gebracht. Verschillende organen van bijstand, zoals de Raad voor de Predikantstraktementen, zijn geheel of gedeeltelijk selfsupporting.

De heer De Jong, die een uitgebreide uiteenzetting over nut en noodzaak van de kerkelijke organisatie gaf, wenst de Friese kerkvoogden toe dat zij in een sfeer van vertrouwen bij de gemeente en de predikanten hun taak zullen verrichten en hoopt dat hij hen tot de overtuiging heeft kunnen brengen, dat alle uitgaven die de kerk doet, nuttig zijn besteed.

Sint Salviuskerk van de Protestantse gemeente Dronrijp (1544).

J.A. Bakker ere-voorzitter

Tijdens de voorjaarsvergadering van de afdeling op 26 april 1956 werd de heer J.A. Bakker benoemd tot ere-voorzitter van de afdeling Friesland. De secretaris, de heer J.G. Jansonius, merkt op dat hij 20 jaar met de heer Bakker in het afdelingsbestuur mocht samenwerken en 18 jaar als lid van het hoofdbestuur waarvan de heer Bakker ook voorzitter was. De heer Bakker krijgt in de vorm van twee boeken een afscheidscadeau uitgereikt. Een maand later, op 26 mei 1956, neemt hij afscheid als voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen.

Op 26 september 1956 overleed de heer Bakker op 83-jarige leeftijd in zijn woonplaats Menaldum. Toen prof. dr. ir. H.G. van Beusekom, die de heer Bakker in het hoofdbestuur als voorzitter was opgevolgd, hem op 20 september 1956 in Menaldum bezocht, wist deze dat hij niet lang meer te leven had. "Zeg tegen mijn broeders", zo zei hij, "dat zij niet moeten bidden dat ik weer beter mag worden. Alleen maar, dat ik voor ernstig lijden bewaard mag blijven". Deze bede werd verhoord. De heer Bakker is voor de Kerk en de maatschappij van heel grote betekenis geweest, aldus prof. Van Beusekom.

Afscheid secretaris

In het najaar van 1956 werd afscheid genomen van de heer J.G. Jansonius, secretaris van de afdeling Friesland. De heer Jansonius, die de afdeling Friesland ruim 20 jaar als secretaris diende, was ook lid van het hoofdbestuur van de landelijke Vereniging.

De Jouke Bakkerstrjitte in Menaldum met op de achtergrond de Protestantse kerk van Menaldum.

Hoe lang kunnen onze kleine gemeenten nog zelfstandig blijven?

Op de voorjaarsvergadering van 4 april 1957 hield ds. H.J.F. Wesseldijk, secretaris van de Generale Financiële Raad van de Kerk, een inleiding over het onderwerp inzake de zelfstandigheid van onze gemeenten. Dit is een urgente zaak voor de gehele Kerk, maar zeker voor Friesland. Ds. Wesseldijk verwijst naar een rapport van de commissie voor de bestudering van het vraagstuk van de kleine gemeenten. De vraag hoe lang deze gemeenten nog in stand te houden

zijn, is het best aldus te beantwoorden: zo lang uzelf wilt. Voor een belangrijk deel ligt dat aan de offervaardigheid in de eigen gemeente. Het probleem van de kleine gemeenten is volgens ds. Wesseldijk op te lossen door het levend geld te verhogen.

Voor een gemeente die dat niet kan, is er de mogelijkheid een combinatie met een andere gemeente te vormen. Ook is er de mogelijkheid dat de predikant, als hij geen volle dagtaak heeft, een nevenfunctie aanvaardt. Maar het accent moet vooral gelegd worden op verhoging van het levend geld, aldus ds. Wesseldijk.

Kerkelijke sanering in Friesland

Het rapport waarnaar ds. Wesseldijk verwees is aan de Friese situatie aangepast met als titel "Kerkelijke sanering in Friesland". In het inleidend gedeelte wordt o.a. gesteld dat *"Zolang in onze kerkprovincie nog predikantsplaatsen bezet zijn voor gemeenten van 200-300 zielen naast predikantsplaatsen van 2.000-2.500 zielen kan er moeilijk gesproken worden van een juiste werkverdeling"*.

Huidige situatie

Er wordt een overzicht gegeven van het aantal predikantsplaatsen (204), waarvan er 117 behoren tot de rechtzinnige en 87 tot de vrijzinnige modaliteit. De rechtzinnige groep kende op 1 januari 1958 totaal 12 vacatures, waarbij 3 langer dan een jaar, terwijl de vrijzinnige groep 35 vacatures telt waarvan 14 langer dan een jaar. In de gemeenten zijn 173 predikanten en 30 pastoraal medewerkers werkzaam, waarvan 115 predikanten en 10 pastoraal medewerkers in rechtzinnige gemeenten en 58 predikanten en 20 pastoraal medewerkers in de vrijzinnige gemeenten van Friesland. Van deze gemeenten tellen er 104, ofwel ongeveer 50 procent, minder dan 600 zielen.

Ingang begraafplaats met op de achtergrond het kerkgebouw te Drogeham (1876).

Kerkelijk bezit en onderhoudskosten

Er zijn 26 gemeenten met minder dan 300 zielen die 43 kerkgebouwen bezitten; 78 gemeenten met 117 kerkgebouwen bij een zielental van 300-600 en 53 gemeenten boven de 600 zielen die 80 kerkgebouwen in eigendom hebben. Er is een overschot van 40 gebouwen. Op basis van de jaarlijkse onderhoudskosten van f 500 per jaar betekent dit een last van f 20.000 per jaar. Verder zijn er personele lasten voor kosten, organist en windmaker van f 500 per jaar, wat eveneens een besparing van f 20.000 oplevert. Op basis van besparing van energie van f 10 per dienst gedurende 5 maanden, wordt een besparing van f 9.000 bereikt. Daardoor ontstaat in Friesland een besparing op kerkgebouwen, dus zonder pastorieën, van bijna f 50.000. Maar gelet op het feit dat elke kerkganger in eigen dorp wenst te kerken, zal het zeer moeilijk zijn deze situatie te veranderen.

Bevolkingsverloop en gevolgen daarvan

Ontvolking is in Friesland in 1958 een begrip geworden, maar er zijn delen in Friesland waar sprake is van bevolkingsgroei. Beide ontwikkelingen hebben gevolgen voor de positie van de plattelandsgemeente. In het zuidoosten van Friesland is sprake van bevolkingsgroei van gemiddeld bijna 9 procent. In midden oostelijk Friesland is dit bijna 3 procent, terwijl in het noordoosten van Friesland sprake is van een daling bijna 5,5 procent. In het kleibouwgebied is er een afname van 6 procent, terwijl de Greidhoek een daling van 3 procent aangeeft. Op de eilanden blijft de situatie stabiel. In de steden is sprake van een geringe groei, met uitzondering van Dokkum waar een groei is van 17 procent. In de steden Workum, Hindelopen en Sloten is de daling gemiddeld 6 procent.

Financiële situatie

De financiële situatie (1958) is in een aantal gemeenten niet rooskleurig. Uitgaande van de situatie dat met de instandhouding van de predikantsplaats f 10.500 gemoeid is, is op basis van 50 procent van de ontvangen gegevens de situatie als volgt:

*Grote of Sint Maartenskerk Hallum
(12^e eeuw).*

*Klokkenstoel Eesterga. Op deze plaats stond
een kerk die in 1740 is afgebroken.*

- Classis Leeuwarden: 14 gemeenten een tekort van f 36.476 en 9 gemeenten met een overschot van f 20.035;
- Classis Sneek: 21 gemeenten een tekort van f 57.376 en 5 gemeenten een overschot van f 15.855;
- Classis Franeker: 13 gemeenten een tekort van f 30.393 en 5 gemeenten een overschot van f 30.249;
- Classis Dokkum: 23 gemeenten een tekort van f 68.957 en 10 gemeenten een overschot van f 16.244; en
- Classis Heerenveen: 7 gemeenten een tekort van f 11.938 en 8 gemeenten een overschot van f 14.213.

Saneringsplan

Geconcludeerd wordt dat voor een exact beeld om een saneringsplan in te voeren, van alle Friese hervormde gemeenten informatie beschikbaar moet komen. Om die belangrijke informatie te verkrijgen, wordt eraan gedacht het Theologisch Seminarium van de Nederlandse Hervormde Kerk in Driebergen te vragen enkele theologiestudenten opdracht te geven de vereiste gegevens te verzamelen. Een in te stellen

Grote kerk van Harlingen (1775).

provinciale commissie voor kerk en samenleving zou aan de hand van de verzamelde informatie kunnen voorstellen om binnen twee jaar een saneringsplan te presenteren.

De kosten voor een te vormen saneringsfonds worden op f 40.000 begroot voor vier jaar. De hieraan verbonden kosten zouden door de kerkvoogdijen (f 25 per kerkvoogdij per jaar gedurende vier jaar) bijeengebracht kunnen worden, f 20.000 door de gemeenten zelf wordt opgebracht. Uit de provinciale collecte zou f 15.000 kunnen komen en door de Generale Financiële Raad zou even-

eens f 5.000 kunnen worden gevoteerd. Daarmee zouden de Friese gemeenten bij acceptatie van het saneringsplan uit de financiële problemen moeten zijn, aldus de nota. Niet bekend is of dit onderzoek ooit is ingesteld. Uit de archiefstukken blijkt hier niets van.

Kerkbouwactie 1959

Tijdens de ledenvergadering, die op 26 maart 1959 door het bestuur van de afdeling Friesland in Leeuwarden was belegd, hield ds. H.J.F. Wesseldijk een inleiding over de Kerkbouwactie 1959. Voor het eerst sedert de Reformatie wordt in de Nederlandse Hervormde Kerk een dergelijk groots opgezette actie gehouden. Kerkenraden en kerkvoogdijen werden opgeroepen hieraan hun medewerking te verlenen. Vroeger beperkte de actie voor de bouw van nieuwe kerken zich tot de gemeenten waar die kerken moesten verrijzen. Voor die tijd droeg de overheid zorg voor de kerkbouw. Zo moet de Westerkerk in Amsterdam gebouwd zijn door de overheid uit de winst die behaald werd met de Zilvervloot.

Ds. Wesseldijk wijst er op dat door allerlei omstandigheden onze Kerk een achterstand heeft opgelopen in haar kerkbouw. Na 1945 is een groot aantal kerken

Nicolaaskerk Hemelum (1896).

gebouwd. In Den Haag zijn twaalf nieuwe kerkgebouwen geopend. Tot 1 januari 1958 zijn in totaal 52 hervormde kerken, die door oorlogsgeweld waren verwoest, geheel weer nieuw opgebouwd. Wegens uitbreiding werden 81 nieuwe kerken gebouwd. Als gevolg van de Watersnood van 1953 werden 12 kerken en nog 128 kerken over het gehele land verspreid, gerestaureerd. Totaal zijn er 370 kerken gerestaureerd of nieuw gebouwd.

Toch is de Hervormde Kerk nog aanzienlijk achter gebleven ten opzichte van de Rooms-Katholieke Kerk en de Gereformeerde Kerken. Op 1 januari 1958 had de Rooms-Katholieke Kerk 134 nieuwe kerken gebouwd; de Gereformeerde Kerken 103 tegen 54 in de Hervormde Kerk. In de eerstvolgende tien jaar is de bouw van 160 nieuwe kerken nodig, zo voorspelt ds. Wesseldijk. De kerken zijn nodig in de industriegebieden, in de snel groeiende steden en in de nieuwe Zuiderzeepolders.

De gemiddelde kosten voor de bouw van een nieuwe kerk worden op f 500.000 per kerk berekend. Als de voorstellen van de Commissie Stassen inzake rijkssubsidie voor kerkbouw worden aangenomen, kan de Kerk rekenen op een subsidie van ongeveer 20 procent. Er zal 40 procent moeten worden geleend. Een bedrag van f 16 miljoen moet de Nederlandse Hervormde Kerk zelf bijeen brengen. De 3,5 miljoen hervormden in ons land moeten hiervoor zorgen. Het wordt een eenmalige actie waarbij de medewerking nodig is van de kerkvoogden, de kerkenraad en de predikant. Omdat de voorstellen van de Commissie Stassen voor slechts tien jaar gelden, moet de Hervormde Kerk haar taak op dit gebied binnen die tien jaar realiseren, aldus ds. Wesseldijk.

Margarethakerk Oosterlittens (13^e eeuw).

Hermes-Tsjerke Uitwellingergera (1690).

Problemen van het Friese platteland

Ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Vereniging van Kerkvoogdijen in 1960 schrijft ds. J.J. Kalma uit Lekkum in "De Kerkvoogdij" van mei 1960 een artikel over de problemen die zich op het Friese platteland voordoen. Er zijn weliswaar elf steden, maar de meeste daarvan zijn grote dorpen en de rest is heel sterk op het platteland georiënteerd. Friesland met circa 469.000 inwoners levert ruim 4 procent van de Nederlandse bevolking. Er is nauwelijks meer sprake van een bevolkingstoename. In feite vertonen de gemeenten in het noorden en westen van Friesland een teruggang. Het beeld is, gezien vanuit de landelijke bevolkingsaanwas, zeer zorgelijk.

Wie de situatie van de Nederlandse Hervormde Kerk in Friesland bekijkt, ziet ook dadelijk dat de hervormde gemeenten met een agrarisch verleden te maken hebben. Er zijn ruim 200 gemeenten met 230 predikantsplaatsen. Veel van die gemeenten zijn klein tot zeer klein. Van de 200 gemeenten hebben er 40 minder dan 100 lidmaten, terwijl er 114 gemeenten zijn met 100 – 250 lidmaten.

Deze ruim 200 gemeenten onderhouden nog 329 kerkgebouwen. De neiging bestaat om zo lang mogelijk deze kerkgebouwen in eigendom te houden. Daarom vormt de post onderhoud kerkgebouwen een zeer belangrijk deel van de jaarlijkse uitgaven.

88 Jaar provinciale afdeling Friesland

*Kerkgebouw Oldelamer
(1784).*

*Gertrudiskerk
Lichtaard
(16^e eeuw).*

*Martinikerk Oosterend
(14^e eeuw).*

Maar zoals Friesland op economisch gebied een noodgebied is, is het dat ook op kerkelijk terrein. Dat geldt voor het oosten waar de buitenkerkelijkheid groot is en in het noorden en westen waar de numerieke achteruitgang sterk is. De verzuiling waaraan veel dorpen lijden, is een gegeven dat historisch verklaarbaar is, maar voor de nabije toekomst een grote belemmering betekent. De Kerk moet zich realiseren dat de problemen van de wereld ook de hare zijn. Men kan op het Friese platteland niet doen alsof de ontvolking, de trek naar de steden en de industrialisatie aan de Kerk voorbij gaan. De Kerk moet meer dan tot nu toe haar krachten wijden aan een nieuwe geestelijke opbouw van het platteland, aldus ds. Kalma.

Al doende leert men

De najaarsvergadering van 9 november 1960 wordt in hotel "De Klanderij" in Leeuwarden gehouden, waar ds. T.D. van Soest, lid van het hoofdbestuur, een inleiding houdt over het onderwerp "Al doende leert men". Hij wijst op de noodzaak om de offervaardigheid van de gemeenteleden te stimuleren. Belangrijk is samen te werken en gebruik te maken van de ervaring die is opgedaan met de kerkbouwactie van 1959. Een belangrijk uitgangspunt is dat kerkvoogden dit werk doen in, voor en door de gemeente van Jezus Christus. En dat we geloof mogen hebben in ons werk en daarop mogen vertrouwen. De mensen geven niet voor een doel waarin we zelf geen vertrouwen hebben en van de noodzakelijkheid waarvan wij niet zelf overtuigd zijn. Het doel moet in een waardige stijl bekend gemaakt worden en men moet geen motto's gebruiken die op sensatie duiden, maar een appèl betekenen. De actie moet door de kerkelijke colleges en door de gemeenteleden gedragen worden. Hiervoor is passende publiciteit nodig. De Kerk moet daarvoor de moderne middelen niet schuwen, want het beste is nauwelijks goed genoeg, aldus ds. Van Soest.

Kerkelijk bezit en ruilverkaveling

Tijdens de voorjaarsvergadering van 6 april 1961 houdt de heer H.M. Gerbrandy een referaat met als titel "Kerkelijk bezit en ruilverkaveling". Het college van kerkvoogden is belast met de stoffelijke zaken. Voorzover deze goederen ook landerijen omvatten, krijgen de kerkvoogden en eventueel ook de diakenen en pastoralia te maken met de ruilverkaveling. Hoe wordt het rendement van deze goederen wanneer ze komen te liggen in een ruilverkavelingsblok? Momenteel is voor tweederde van de oppervlakte van de provincie Friesland ruilverkaveling aangevraagd, zodat de kerkvoogden hiermee in de nabije toekomst zeker te maken zullen krijgen.

De ruilverkavelingskosten worden aan de hand van een zorgvuldig opgestelde begroting opgemaakt. Aan de hand daarvan verleent het Rijk gemiddeld 65 pct. subsidie. De meerdere kosten worden als waardevermeerdering beschouwd en komen voor rekening van de eigenaar. De waardevermeerdering zou verdisconteerd moeten worden in de pacht prijs.

Tot slot wijst de heer Gerbrandy er op dat kerkvoogden ook een taak in het algemeen belang hebben. Dat betekent dat zij door mee te doen aan de ruilverkaveling een sterk sociaal element op de voorgrond stellen.

Beleid kerkvoogdijen ten opzichte van vervreemding van landbouwgronden

Tijdens de najaarsvergadering van 8 november 1962, die door 141 personen vertegenwoordigende 78 kerkvoogdijen, werd bezocht, hield mr. P. Hoogland, secretaris van de grondkamer van Friesland een inleiding over de vraag hoe kerkvoogdijen

Toren met begraaf-
plaats van
Oosterwierum.
De uit de 13^e eeuw
daterende kerk werd
in 1905 afgebroken.

moeten staan tegenover vervreemding van landbouwgronden. Met ingang van 1 januari 1963 eindigt de Wet op de vervreemding van landbouwgronden en daarmee de prijsbeheersing bij verkoop, alsmede ook de landbouwkundige toetsing. Het was namelijk verboden gronden te verkopen zodat een boerderij uiteen zou vallen. Dat is per 1 januari 1963 opgeheven, maar het voorkeursrecht voor de pachter is wel gehandhaafd. Na het vervallen van de wet is in beginsel iedere prijs mogelijk. Het prijsverloop wordt ook beïnvloed door gevoelsargumenten. Zo zal voor vrij gelegen landerijen een hogere prijs worden betaald.

Kerkvoogdijen die landerijen bezitten, zijn nu in de gelegenheid om het land eventueel af te stoten. Toch zullen zij hun bezit zo goed mogelijk moeten beheren om daarmee het kerkelijk werk te kunnen financieren. Het is daarom zaak niet te snel tot verkoop over te gaan. Als bijvoorbeeld bij een ruilverkaveling of bij het tot stand komen van een mechanische bemaling de omwatering wordt verbeterd, stijgt de waarde van het land. Dat is ook het geval wanneer er wegen worden aangelegd. Het land wordt beter bereikbaar en kan beter bemest worden. Aan de gebouwen die van de boerderij deel uitmaken moet vaak zoveel onderhoud gepleegd worden, dat kerkvoogdijen vaak besluiten tot verkoop over te gaan. De heer Hoogland adviseert om in geval van verkoop de landerijen niet alleen te gunnen aan gemeenteleden, maar het algemeen belang voorop te stellen. Het advies is dan ook om de te verkopen landerijen te laten taxeren door een onpartijdig persoon of bureau, zo adviseert de heer Hoogland.

De kerk in een veranderende samenleving

Op de najaarsvergadering van 7 november 1963 hield ds. H.J.N. Zuidersma een inleiding over de ontwikkelingen in de samenleving en de rol die de kerk daarbij te vervullen heeft. De wereld verandert met de dag: tot aan het begin van de 20^e eeuw was deze statisch en daarna is het dynamischer geworden. De structuur in de samenleving wordt anders, o.a. veroorzaakt door de fabrieken die overal verschijnen. Dat betekent veranderingen in het gezin, verschil in opvatting tussen jongeren en ouderen. De jeugd leeft niet meer in het dorp, maar trekt naar de grote stad. De jonge mensen trekken uit de dorpen weg.

Kerkgebouw Ouwsterhaule
17^e eeuw.

Deze ontwikkelingen stellen de kerk en met name de kerkvoogden voor grote problemen. Het aantal meelevende gemeenteleden vermindert door overlijden of door vertrek. Ook bedankt men voor het lidmaatschap van de kerk.

De ontkerkelijking wordt groter.

Omdat een groot aantal mensen, dat in moeilijkheden verkeert, door de kerk benaderd moet worden, pleit ds. Zuidersma voor de werving van specialisten om de mensen die tussen wal en schip dreigen te vallen, te kunnen opvangen. Hij vindt dan ook dat er meer samenwerking moet komen tussen kerkvoogdij en diaconie om samen de samenleving van dienst te zijn. De kerk zal zich breder moeten oriënteren dan nu het geval is, waarbij voor de kerkvoogden een rol is weggelegd. Bouw daarom geen kathedralen, maar bouw werkcentra voor de doordeweekse dagen, die ook op zondag te gebruiken zijn, aldus ds. Zuidersma.

De positie van de kerkvoogd in de meerdere vergaderingen

Tijdens de algemene ledenvergadering van 8 april 1965 hield de heer A.G. Wijpkema, lid van het hoofdbestuur van de Vereniging, een inleiding over de positie van de kerkvoogd in de meerdere vergaderingen. Het is het afdelingsbestuur, dat de handelingen van de Kerk nauwlettend volgt, niet ontgaan dat er door het bestuur van kerkelijke organen besluiten worden genomen zonder daarbij de kerkvoogdijwereld te betrekken. De positie van de kerkvoogd moet daarom in bespreking komen.

De heer Wijpkema wijst op 'de strijd' die in de Kerk over beheer en bestuur gevoerd is. Door de nieuwe kerkorde (1951) is er een heldere positie van de kerkvoogd gekomen, namelijk dat deze volwaardig lid is van de kerkenraad en dat ook de financiën, en dus het beheer, een gezamenlijke verantwoordelijkheid van kerkenraad en college van kerkvoogden is.

In de nieuwe situatie is de rol van de generale synode zich meer gaan richten op het geestelijk element, terwijl de kerkvoogdelijke aspecten aan de Algemene Kerkvoogdijraad en Generale Financiële Raad zijn opgedragen. In laatstgenoemde Raad, die in feite de penningmeester van de Kerk is en die een belangrijke positie heeft, zou de Vereniging van Kerkvoogdijen vertegenwoordigd moeten zijn, zo meent de heer Wijpkema.

Kerk op de Hoogte van de protestantse gemeente Wolvega (1646).

St. Petruskerk van de protestantse gemeente Tjerkwerd (14^e eeuw).

De heer Wijpkema stelt dat nu de synode vaak besluiten neemt die eigenlijk door de Generale Financiële Raad en de Algemene Kerkvoogdijraad genomen moeten worden. Dat is o.a. gebeurd bij de laatste herziening van de predikantsplaatsen. Het was een synodebesluit dat gebaseerd was op het voorstel van de Raad voor de Predikantstraktementen, waarbij de kerkvoogdij-organen en de Vereniging van Kerkvoogdijen niet zijn gehoord en dat past niet in de structuur van de kerkorde, zo besluit de heer Wijpkema.

Streekgemeenten in Friesland?

Op de najaarsvergadering van 21 oktober 1967 sprak mr. dr. H.M.J. Wagenaar over de noodzaak te komen tot een onderlinge vorm van samenwerking. Heel het kerkelijk leven is na de Tweede Wereldoorlog grondig veranderd. Dat is enerzijds een gevolg van een nog steeds voortgaande ontkerkelijking, waardoor er slechts een kern van meelevenenden overblijft. Anderzijds zijn door de toegenomen industrialisatie veel plattelandsgemeenten ontvolkt. Ook al is er financieel gezien nu (1967) geen reden toe, toch zal er aan schaalvergroting moeten worden gedacht. Kerkelijke gemeenten die uit 100 gezinnen of minder bestaan, zullen moeten inzien dat zij veel meer samen moeten gaan doen.

Deze samenvoeging kan er ook toe leiden dat men af komt van het probleem van het vinden van ambtsdragers en deskundige kerkbeheerders. In de Kerk is daarom

Protestantse kerk van Haskerdijken (1818).

gedacht aan de figuur van de streekgemeente. Kleine gemeenten die hierin gaan samenwerken, behouden hun zelfstandigheid, maar het biedt voordelen op het gebied van de pastorale verzorging. Ook biedt de streekgemeente de gelegenheid om tegemoet te komen aan de verscheidenheid in religieuze en liturgische opvattingen van gemeenteleden.

Maar een aantal gemeenten zal al, door de financiële nood gedwongen, mee moeten werken aan een 'pastorale herverkaveling'. Een 4^e klas gemeente met een kerkgebouw, pastorie en een predikant zal jaarlijks tenminste f 30.000 aan inkomsten bijeen moeten brengen. Voor een gemeente van 500 zielen betekent dit dat er per gezinshoofd f 60 aan kerkelijke bijdrage betaald moet worden. Dan rijst de vraag in hoeverre het verdedigbaar is dat een gemeente met een paar honderd leden nog over een eigen predikant moet beschikken, zo stelt de heer Wagenaar.

De financiën van de Kerk

Tijdens jaarvergadering van 10 april 1972, die in Leeuwarden werd gehouden, wordt veel aandacht besteed aan de financiën van de Kerk. De stijging van de kosten waar gemeenten jaarlijks mee worden geconfronteerd, blijft voortduren. Er moet jaarlijks door de gemeenteleden meer worden opgebracht. Zij hebben recht om te weten waaraan dat geld besteed wordt.

Mr. J. de Valk, directeur van de pensioenraad van de Nederlandse Hervormde Kerk, geeft aan de hand van duidelijke overzichten aan, wat de kerkvoogdijen moeten opvoeren op hun begroting voor de kosten van de pensioenvoorziening van predikanten.

Martinikerk van Bolsward (1466).

Eigen orgelcommissie voor het noorden?

De streekarchivaris van Noordoost-Friesland heeft in januari 1974 gepleit voor een orgeladviescommissie voor de noordelijke provincies. Dit naar aanleiding van moeilijkheden tussen de hervormde orgelcommissie van Morra en de landelijke Orgelcommissie van de Nederlandse Hervormde Kerk in Den Haag. Aanvankelijk was wijlen Lambert Ern  adviseur, maar na diens overlijden is er wat misgegaan. De kerkvoogdij van Morra heeft vrij beheer en kan haar eigen weg gaan. De streekarchivaris vindt dat de Haagse Orgelcommissie wel erg ver weg zit om een slagvaardig beleid te voeren. Beter is om het orgeladvieswerk over te dragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken die bij het grondvlak een goede naam heeft.

Kerkenraad moet weten wat noden van gemeente zijn

Telkens staan kerkelijke organen, in het bijzonder de kerkenraden, voor het probleem dat er nieuwe medewerkers en ambtsdragers gevonden moeten worden. Wat weerhoudt de mensen ervan zich in een kerkelijk ambt te laten bevestigen?, zo vraagt ds. A. van Es zich op 29 maart 1974 af tijdens een lezing voor de afdeling Friesland in het Oranjehotel te Leeuwarden.

Men hoort zo vaak *'geen zin, geen tijd en niet geïnteresseerd'*, maar zulke mensen waren er veertig jaar geleden ook wel. Bonhoeffer heeft er voor gewaarschuwd dat we een tijd tegemoet gaan die strikt a-religieus is, maar toch is er vandaag de dag bij velen interesse in geestelijke belangen, ook bij de jongeren. Als iemand zich voor een

Catharinakerk van
Aalsum (1200).

zaak interesseert, heeft hij er ook tijd voor, zo blijkt telkens weer. Er worden ook bezwaren gehoord tegen het ambt op zich. Waarom moet je eerst ouderling worden om op huisbezoek te kunnen gaan? Zou er niet een andere structuur van het gemeentewerk moeten komen om iedereen zijn plaats te geven en naar eigen goeddunken aan het gemeentewerk te laten deelnemen? Velen ervaren de noodzaak van de kerk als instituut niet meer. Zij ervaren die structuur als een log iets. Bovendien is de kerk haar broedplaatsen kwijt, o.a. de CJV's, waar de jongelui destijds scholing kregen in leiding geven. De wereld is zo sterk op consumptie gericht dat men vaak niet bereid is tijd, geld en energie te geven voor de goede zaken.

Een ander probleem is de mobiliteit van de mensen. Niet alleen dat velen er met het weekend op uit trekken, zodat ze dan het ambt op zondag in hun woongemeente niet kunnen vervullen, maar men verhuist ook veel vaker, vooral in de grote steden waar jonge gezinnen uit hun flatje groeien. Van de kant van de kerk schort er ook het een en ander aan, vindt ds. Van Es. Een kerkenraad moet goed weten wat er in de eigen gemeente nodig is, wil men bereiken dat zijn werk zinvol is en aansluit bij de leden. De kerk laat de ambtsdrager ook te vaak als solist optreden.

Ds. Van Es pleit er voor om gemeentevergaderingen te houden en niet de bekende gemeente-avonden. Op deze gemeentevergaderingen wordt over de noden en behoeften van de gemeente gesproken, komt het beleid ter sprake en komen de boeken van de diakenen en die van de kerkvoogden op tafel. Ds. Van Es pleit er voor om deelgebieden van het werkterrein, b.v. financiën aan financieel deskundigen in de gemeente uit te besteden en ook te zorgen voor de vereiste publiciteit waardoor de gemeenteleden van de gang van zaken op de hoogte zijn.

Dominee straks onder sociale verzekeringswetten?

Tijdens de jaarvergadering van 19 maart 1975, die in de "Open Hof" te Leeuwarden werd gehouden, sprak ds. C. Blomaard, secretaris van de Bond van Nederlandse Predikanten, over de mogelijkheid dat predikanten straks onder de sociale verzekeringswetten zullen vallen. "Er blijken namelijk gemeenten te zijn die hun predikant niet meer kunnen betalen. Omdat de predikant geen werknemer in arbeidsrechtelijke zin

Gertrudiskerk Achlum (12^e eeuw).

Mariakerk van Buitenpost (1496).

is, valt hij niet onder de Werkloosheidswet. Een mogelijkheid is dat de dominee nevenwerkzaamheden gaat zoeken en als parttimer in dienst van de gemeente blijft. Binnenkort zullen over dat parttime predikantschap voorstellen komen”, zo stelde ds. Blomaard.

Ds. Blomaard zei dat er ook was gedacht aan andere oplossingen voor noodlijdende gemeenten, die zelfstandig willen blijven. Er zou daarvoor een fonds gevormd kunnen worden, maar de heer Blomaard vreest dat daarop teveel een beroep zal worden gedaan.

50-jarig bestaan van de afdeling Friesland

Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de afdeling Friesland werd op 18 november 1978 een jubileumbijeenkomst gehouden, waar ds. H.J.N. Zuidersma, scriba van de Provinciale Kerkvergadering van Friesland, de kerkvoogden als onmisbare waterdragers beschreef. De kerkvoogd heeft in onze Kerk altijd in een wat bijzondere positie gestaan. De kerkvoogd had niet zo'n beste naam, want hij zat de mensen maar achter de broek en is altijd met geld bezig. En als er iets fout gaat, krijgt hij als eerste de schuld. Pas in de kerkorde van 1951 is erkend dat kerkvoogden een ambt vervullen. Maar nog niet in alle gemeenten in Friesland is er sprake van de ouderlingkerkvoogd. Daaraan hebben de kerkvoogden zelf ook schuld, want ze lijden nog altijd aan een minderwaardigheidscomplex. Als het er op aankomt zeggen ze van zichzelf dat ze “maar” kerkvoogd zijn.

Broerekerk van Bolsward (1281). In 1980 werd de kerk door brand verwoest, alleen de vier hoofdmuren bleven overeind. In 2006 werd een glazen overkapping aangebracht.

Over de bezetting van de predikantsplaatsen vertelt ds. Zuidersma dat Friesland toch nog altijd 180 bezette predikantsplaatsen heeft tegen 207 in 1960. Met het oog op de toekomst vraagt ds. Zuidersma de kerkvoogden aandacht te geven aan nieuwe ontwikkelingen. Er liggen mogelijkheden genoeg om ook in deze tijd getuige te zijn van Christus, maar dan moeten we wel open staan voor een nieuwe aanpak, aldus ds. Zuidersma.

Beleid plaatselijke geldwerving

In januari 1979 wordt kerkenraden, kerkvoogdijen en predikanten van hervormde gemeenten door de Algemene Kerkvoogdijraad en de Vereniging van Kerkvoogdijen nog eens gewezen op de *"Nota Coördinatie Geldwerving tot instandhouding van de hervormde gemeenten"*. In deze nota staat o.m. vermeld dat bij het niet sluitend krijgen van een taakstellende begroting het noodzakelijk is dat gemeenten zich onderling beraden over een bepaalde vorm van samenwerking waardoor een gezondere financiële basis ontstaat. Een van de voorbeelden die genoemd worden, is om effectiever gebruik te maken van elkaars gebouwen en de rest af te stoten.

Sommige kerkelijke gemeenten staan voor de keuze de predikantsplaats te handhaven en met anderen het kerkgebouw te delen dan wel bij anderen intrekken, of het kerkgebouw handhaven en daardoor predikantsplaatsen opheffen.

"Onze gehele gebouwenbestand-politiek, iedere denominatie haar eigen gebouw, kan er toe leiden, dat wij letterlijk stenen voor brood gaan geven. Dit laatste zal de komende jaren zeer urgent worden. De Algemene Kerkvoogdijraad en de Vereniging van Kerkvoogdijen menen er goed aan te doen deze regels nog eens onder uw

Kerkgebouw Boornbergum
(1734).

Kerkgebouw Tirns (1699).

aandacht te brengen. Wat eeuwenlang als waardevol heeft gegolden, verdwijnt al dan niet geruisloos. In dit veranderingsproces is ook de kerk betrokken. Wij denken hierbij aan gemeenten in grote bevolkingsgebieden, maar ook aan het platteland, dat hier en daar sterk aan ontvolking onderhevig is. Bij het inspelen op de nieuwe situatie is in veel gevallen een grote slagvaardigheid aan de dag gelegd. Met name geldt dit voor de financiële aanpak”.

De beide kerkvoogdijlichamen geven de kerkvoogdijen in overweging het gebouwenbestand in de eigen gemeente nog eens kritisch te bekijken. Verder stellen zij voor om met andere kerkelijke gemeenschappen in overleg te treden over de vraag in hoeverre door rationeler gebruik een economischer beleid kan worden bewerkstelligd. Beide lichamen realiseren zich dat het niet eenvoudig is om soms ingrijpende keuzes te maken, maar op plaatselijk vlak zal men, zeker wanneer de financiële situatie daartoe aanleiding geeft, voor een structurele oplossing moeten kiezen die goede waarborgen biedt voor de toekomst.

*St. Georgiuskerk
Suawoude (17^e eeuw).*

*Kerkgebouw Gauw (13^e
eeuw).*

Het bestuur van de afdeling Friesland heeft altijd aandacht gehad voor de positie van de kleine gemeenten die er van oudsher veel in Friesland zijn. In de contacten die de afdeling Friesland periodiek met haar leden heeft, is de strekking van de brief van de twee kerkvoogdijlichamen onder de aandacht van de kerkvoogden gebracht.

Kerk op dorp moet bruisen van leven

De vraag wat de interesse van de mensen om de Kerk in stand houdt heeft twee aspecten: het werk dat plaatselijk gebeurt en dat wat op synodaal niveau plaatsvindt, zoals bij voorbeeld het spreken van de Kerk in belangrijke sociale en politieke vraagstukken. Een Amerikaans onderzoek heeft nu uitgewezen dat vooral wat plaatselijk gebeurt mensen aan de Kerk bindt. Dat vertelde dr. H.D. de Loor op de najaarsvergadering van 21 oktober 1979 van de afdeling Friesland die in de Kurioskerk van Leeuwarden-Huizum werd gehouden.

St. Vituskerk te Wetsens (12^e eeuw).

De inleider, die gevraagd was te spreken over de positie van de kerk in kleine dorpen, is als godsdienstsocioloog verbonden aan de Katholieke universiteit van Nijmegen. Dr. De Loor wijst op het onlangs verschenen rapport "God in Nederland" over de toename van de ontkerkelijking in ons land. De Nederlandse Hervormde Kerk blijkt de grootste klappen te krijgen, gevolgd door de Rooms-Katholieke Kerk, terwijl de Gereformeerde Kerken in Nederland vrij stabiel blijven. Het onderzoek geeft aan dat de Nederlandse Hervormde Kerk op weg is een minderheidskerk te worden.

Dr. De Loor adviseert de kerkvoogdijen om het geld waarover zij de beschikking hebben optimaal te benutten en de samenwerking met gereformeerden te intensiveren.

Wat dit voor de dorpen voor consequenties zal hebben, zal in hoge mate van de dorpen zelf afhangen. Hij waarschuwt dat het slopen van kerken soms een trauma teweeg kan brengen en niet alleen letterlijk een gat achterlaat, maar ook in het kerkelijk leven.

Kerkvoogdijen met bezit voelen zich uitgemolken

De voorjaarsvergadering van de afdeling Friesland van 30 maart 1981 werd geleid door de heer M.H. Gerbrandy, die in zijn openingswoord stelt dat de Nederlandse Hervormde Kerk bewogen tijden meemaakt. De terugloop in ledental, de crisis in de stadsgemeenten, discussie over open avondmaal en het Samen op Weg gaan met de gereformeerden. Er wordt de komende tijd van onze kerkvoogden veel kennis en inzicht verwacht, aldus de heer Gerbrandy.

Kerkgebouw te Jellum (1895).

Daarna kreeg de heer C.D. Hamelink, directeur van de Generale Financiële Raad, de gelegenheid een inleiding te houden over de financiën van de landelijke kerk. Friese kerkvoogdijen met veel bezittingen in geld en goederen voelen zich door de landelijke organen van de Nederlandse Hervormde Kerk uitgemolken. De heer Hamelink moest veel kritiek incasseren over de 'willekeur van het Haagse bureau'.

In de hitte van de discussie stelde één van de vele aanwezige kerkvoogden voor om als hervormden van Friesland gezamenlijk één bedrag aan "Den Haag" te betalen en voor de rest als kleine en grote gemeenten de baten en lasten onder elkaar zo eerlijk mogelijk te verdelen.

Het ongenoegen richtte zich tegen de regeling voor de predikantstraktementen en de quotisatieregeling. In die tijd werd er een bedrag per lid geheven en een percentage van de inkomsten uit bezit (pachtopbrengsten, rente uit beleggingen, e.d.). Met deze regeling zouden kleine gemeenten die dankzij inkomsten uit bezit het hoofd boven water kunnen houden, veel meer aan quotum moeten betalen dan grotere gemeenten die weinig of geen inkomsten uit bezit hebben, maar voornamelijk rond moeten komen door levend geld (vrijwillige bijdragen, collecten e.d.).

De kerkvoogden van Dronrijp oogstten een stevig applaus met hun klaagzang. Als het aantal lidmaten alleen de basis zou zijn bij de berekening van afdrachten, dan zou Dronrijp f 15.000 aan afdrachten moeten betalen, maar omdat deze gemeente nogal wat land bezit, moet zij bijna f 39.000 aan afdrachten betalen. De kerkvoogden hebben langs verschillende wegen bezwaar aangetekend, maar krijgen geen bevredigende antwoord. Ook de kerkvoogdijen van Gorredijk en Spannum hebben soortgelijke ervaringen.

De heer Hamelink, die zei dergelijke kritiek verwacht te hebben, wijst er op dat wanneer bezit lager wordt aangeslagen, gemeenten met alleen inkomsten uit levend geld, meer moeten gaan betalen. Een verandering in het omslagstelsel zou predikantsplaatsen kosten in die gemeenten die het toch al erg moeilijk hebben. *"U komt voor uw zaak op, anderen voor de hunne, maar wij moeten een landelijk beleid maken"*, aldus de heer Hamelink.

Nicolaaskerk
Stavoren (1862).

St. Martinuskerk
Westergeest
(13^e eeuw).

Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen

De instandhouding en exploitatie van de kerkelijke gebouwen, zowel monumentaal als niet-monumentaal, is een voortdurende zorg van de colleges van kerkvoogden. Het geldt dat hiervoor nodig is, drukt soms onevenredig zwaar op het budget van de gemeente. Verder is de verscheidenheid in onder andere de subsidieregelgeving zo groot dat menig college van kerkvoogden hiermee geen raad weet. Het draagvlak van met name de kleine kerkelijke gemeenten is vaak te klein voor de professionele begeleiding en ondersteuning, die voor het beheer van de kerkelijke gebouwen onmisbaar zijn.

Dat was voor het bestuur van de afdeling Friesland aanleiding om de krachten te bundelen en samen te gaan werken op het terrein van restauratie, herstel en

*St. Oswalduskerk
Westernijkerk (13^e
eeuw).*

*St. Ceciliakerk
Oosternijkerk (15^e
eeuw).*

onderhoud van de kerkelijke gebouwen. Om dit te bereiken richtte de afdeling in 1982 de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen van Friesland op. Groningen volgde dit voorbeeld in 1984.

Dit leidde tot de realisering van miljoenenprojecten, die de staat van onderhoud van de kerkelijke gebouwen aanzienlijk heeft verbeterd. Maar zij moet er voor zorgen dat zij in beeld blijft bij het Rijk, de provincie en de burgerlijke gemeenten.

Dat is de beste garantie voor de kerkelijke gemeenten dat ook in de toekomst op een optimale subsidiering in het kader van onderhoud en restauratie van kerkelijke monumentale gebouwen gerekend kan worden.

Mariakerk te Foudgum (1808).

Kerkverwarming en kerkgebouwen

Tijdens de ledenvergadering die op 7 maart 1983 in de Kuri-
oskerk van Leeuwarden-Huizum
werd gehouden, hield de heer R.
Plante, adviseur kerkverwarming
van de Vereniging van Kerk-
voogdijen een inleiding over
kerkverwarming. Hij noemt ver-
schillende systemen van kerk-
verwarming en de mogelijkheden
van isolatie en kostenbesparing.

De heer Plante benadrukt dat
iedere kerk een geval op zich is,
zodat geen algemene richtlijnen
te geven zijn. De gasgestookte
centrale verwarming in veel
kerken is meestal het goed-
koopst.

Hierna werd verslag uitgebracht van de in 1982 opgerichte Stichting Behoud Ker-
kelijke Gebouwen van Friesland. De projecten die de stichting dankzij de
werkverruimende maatregelen in het kader van ISP in verschillende plaatsen in
Friesland heeft aangepakt, lopen erg goed. De stichting heeft via verschillende
arbeidsbureaus ploegen van telkens vijf bouwvakkers aan het werk kunnen zetten bij
restauratie of onderhoud van kerkgebouwen. De werkwijze van de stichting wordt door
het rijk en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg met enthousiasme begroet.
Verwacht wordt dat het Friese initiatief overal in het land navolging zal krijgen.

Metten is weten

Van de afdeling Friesland is bekend dat zij al kort na haar oprichting over tal van
kerkvoogdelijke zaken aan de leden om informatie vraagt. Destijds deed zij dat op het
gebied van het beheer van hervormde begraafplaatsen (N.B. in Friesland zijn de
meeste kerkelijke begraafplaatsen) en stelde vervolgens een model-reglement beheer
kerkelijke begraafplaatsen op. Op basis van dat model heeft de landelijke Vereniging
van Kerkvoogdijen haar model voor een beheerreglement begraafplaatsen samen-
gesteld.

Maar nu de financiële positie van veel hervormde gemeenten in Friesland de
afgelopen jaren is verslechterd, en het zich laat aanzien dat deze lijn zich de ko-
mende jaren zal voortzetten, vinden het afdelingsbestuur van Friesland en de
Provinciale Kerkvoogdijcommissie van Friesland het van groot belang de kerkelijke

Hervormde kerk te Driesum (1713).

gelden uitsluitend te besteden voor kerkelijke doeleinden. Tijdens de regiobijeenkomsten van het najaar 1983 kwam het onderhoud van de dorpsstorens ter sprake. Beide kerkvoogdijorganisaties achten het van belang om een goed inzicht te hebben in de huidige situatie inzake dorpsstorens enz., waaraan vaak een niet gering deel van de kerkelijke financiën wordt besteed. Daarom kregen kerkvoogdijen in januari 1984 een vragenlijst ter invulling toegestuurd over torens en klokkenstoelen in de provincie Friesland.

Beheer van pastoriegoederen

In de kerkorde van de Nederlandse Hervormde kerk was destijds in ordinantie 16 een bepaling opgenomen over het beheer van pastoriegoederen. Dat beheer werd krachtens de ligger, zoals die toen gold, door het college van kerkvoogden in overleg met de predikant geregeld. In de praktijk werd in Friesland het beheer van de pastoriegoederen gevoerd door de pastorievoogden. Een van de leden meldt een probleem over verpachting van landerijen, die actueel werd door het overlijden van een van de pachters.

Omdat de kerkorde op dit punt geen nadere uitwerking van het beheer van pastoriegoederen biedt, had het college van kerkvoogden behoefte aan een reglement dat geraadpleegd kan worden om verantwoorde beslissingen te nemen. Het betreffende college van kerkvoogden was erover verbaasd dat men nergens in de kerk over een dergelijk reglement beschikt, zodat de pastorievoogden in 1984 zelf een

Hervormde kerk met klokkenstoel te Donkerbroek (1714).

concept-reglement gingen opstellen. Vervolgens legden zij dat concept voor aan het bestuur van de afdeling Friesland met het verzoek hierop commentaar geven. Wanneer het afdelingsbestuur met het concept akkoord gaat, dan kan zij dit model ook door andere kerkvoogdijen laten gebruiken.

Bestuur en beheer

Begin 1985 spreekt het bestuur van de afdeling Friesland zich uit over de voorstellen tot wijziging van de kerkorde om federatieve samenwerking tussen hervormden, gereformeerden en lutheranen mogelijk te maken. Het bestuur, dat een intensieve samenwerking bevordert tussen kerkgenootschappen die Samen-op-Weg willen gaan, is van mening dat hetgeen historisch is gegroeid en goed functioneert niet veranderd moet worden. Zoals de kerkorde van 1951 de predikant en de ouderlingen ruimte biedt om naar beste vermogen pastoraal werkzaam te zijn en de diakenen de vrijheid geeft dienend bezig te zijn, moet men ook de kerkvoogden de ruimte geven, zodat zij hun taak kunnen uitoefenen.

Het nieuwe voorstel, waarin de huidige ouderling-kerkvoogd in zijn verantwoordelijkheden en bevoegdheden wordt aangetast, houdt onvoldoende rekening met de werkelijkheid van nu (1985). Het bestuur vindt het daarom beter wanneer alle financiële beleidszaken in overleg met de kerkenraad worden vastgesteld, terwijl er door een provinciaal college van advies, toezicht op het plaatselijk financieel beleid wordt uitgeoefend. Het bestuur concludeert dan ook om voor Samen-op-Weg-ge-

Klokkenstoel Fochtelloo (1721).

*Klokkenstoel op de begraafplaats
Akmarijp (1844)*

meenten die een brede vorm van interkerkelijke samenwerking willen aangaan, de beheersvorm van toepassing te verklaren, zoals die voor een groot deel van de hervormde gemeenten sinds 1 mei 1951 geldt.

Hoge pensioenlasten en modelreglement begraafplaatsen

Op de bestuursvergadering van 13 januari 1986 wordt mededeling gedaan van de brief die het afdelingsbestuur op 6 november 1985 schreef aan de Raad voor de Predikantspensioenen over de hoge pensioenlasten voor kerkvoogdijen. Het bestuur is ontdaan over het feit dat van deze Raad nog geen reactie is ontvangen. Mr. J.J. Woltman, erelid van de Vereniging, wijst erop dat de dekkinggraad van de predikantspensioenen nog veel te laag is. Het wachten is op de verdeling van de afkoopsom van f 250 miljoen die het Rijk aan de Kerken zal verstrekken in het kader van het afschaffen van de rijkstraktementen die destijds aan de gemeenten werden verstrekt. De Nederlandse Hervormde Kerk zal hiervan f 75 miljoen ontvangen.

Op diezelfde vergadering wordt gemeld dat de streekvergaderingen door 253 kerkvoogden, vertegenwoordigende 109 kerkvoogdijen, werden bijgewoond.

Verder wordt op die vergadering een door mr. H.W. Kuiper, voorzitter van het toenmalige provinciaal college van toezicht van Friesland, opgesteld modelreglement begraafplaatsen besproken. Het bestuur besluit hieraan nog toe te voegen dat het verstrooien van as alleen is toegestaan op een daartoe aangewezen gedeelte van de begraafplaats onder nader vast te stellen voorwaarden. Verder wordt aan het reglement een bepaling toegevoegd dat in alle gevallen waarin het reglement niet voorziet, het college van kerkvoogden beslist.

Hervormde kerk van Balk (1728).

Goed bezochte geldwervingsbijeenkomsten in Friesland

In het kader van de door de Commissie Geldwerving van de Nederlandse Hervormde Kerk georganiseerde geldwervingsbijeenkomsten, werd in november 1986 een zestal bijeenkomsten belegd. De organisatie hiervan was in handen van het afdelingsbestuur.

Ds. J.A.G. van Zanten, voorzitter en ds. W.H. den Ouden, secretaris van de hervormde commissie, hielden een boeiende inleiding die door een uitgebreide vragenronde werd afgesloten. Deze zes bijeenkomsten werden door 275 kerkvoogden bezocht.

Kunnen de lemen voeten (de gemeenten) het gouden hoofd (synode) nog wel dragen?

Op de ledenvergadering van 3 april 1989 wijst de afdelingsvoorzitter, de heer S. Heeres, op de zorgelijke ontwikkeling in veel Friese hervormde gemeenten. Waar blijft een op de realiteit gebaseerde federatieve regeling voor gemeenten die een brede interkerkelijke samenwerking willen aangaan? Klinkt de stem van het grondvlak wel voldoende door in de kerkelijke organen? Kunnen de lemen voeten (= gemeenten) het gouden hoofd (= synode) nog wel dragen?

Hierna houdt ds. mr. J. Haeck, secretaris algemene zaken van de Nederlandse Hervormde kerk, een inleiding over de ontwikkelingen die zich in onze Kerk voltrekken. Hij wijst op de vergrijzing, die ernstiger vormen gaat aannemen en het quotumniveau dat niet is verhoogd. Kerkbalans loopt goed, maar houdt de kostenontwikkeling niet bij.

De ontwikkelingen in de plaatselijke gemeenten zijn richtinggevend voor hetgeen op regionaal/provinciaal en landelijk niveau moet gebeuren. De omvang van het landelijk apparaat moet in evenwichtige relatie staan tot de ontwikkeling op plaatselijk vlak. De secularisatie neemt toe en dat baart zorgen. Het rapport van de Commissie Hirsch Ballin, dat er o.m. in voorziet dat kerken in het kader van het onderhoud van de monumentale kerkgebouwen op een hogere financiële bijdrage van de overheid kunnen rekenen, wordt door de regering vrijwel niet uitgevoerd. Er zal daarom een groot deel van de monumentale kerkgebouwen moeten worden afgestoten.

St. Maartenkerk, Bozum (12^e eeuw).

Kerk van Elahuizen (1865).

Tenslotte wijst ds. Haeck op de 4 x 4 procent bezuinigingsoperatie, waartoe de landelijke Kerk heeft besloten. Er wordt een beleidsplan opgesteld waarbij de Kerk zich jegens de gemeenten vraag gestuurd zal opstellen in plaats van aanbod gericht, zoals dat nu door de gemeenten wordt ervaren.

Streekvergaderingen 1990

In september 1990 hield het bestuur van de afdeling Friesland op 11, 12, 17, 18, 19 en 25 september streekvergaderingen die door 242 kerkvoogden vertegenwoordigende 116 kerkvoogdijen, werden bezocht. Aan de orde kwamen o.a.:

Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Friesland

Deze stichting wordt omgezet in een z.g. kerkelijke stichting met als voordelen dat het personeel in het pensioenfonds PGGM kan worden ondergebracht, er geen BTW verschuldigd is en men voor andere kerkgemeenschappen zoals de Rooms-Katholieke Kerk werkzaamheden kan uitoefenen.

De nieuwe BROM-regeling (onderhoudsregeling monumentale gebouwen) wordt besproken. De Stichting heeft in 1989 een goed jaar gehad. Men heeft voor € 1,2 miljoen aan onderhoudswerkzaamheden, voor restauratie € 2,5 miljoen en aan stads- en dorpsvernieuwingswerken € 1,5 miljoen uitgevoerd.

Uitblijven van voldoende bezuinigingen/herstructurering op landelijk niveau

Uitvoering wordt stil gestaan bij de actie die in 1989 is gestart tegen het uitblijven van bezuinigingen dan wel herstructurering op landelijk niveau van de Nederlandse Hervormde Kerk. Het begon met een brief van de kerkvoogdijen uit Franekeradeel en de kerkvoogdij van Grouw. Deze brief vond algemene weerklank in de zes streek-

Hervormde kerk Zurich (1864).

Gereformeerde kerk Kollum (1925).

Protestantse kerk Appelscha (1869).

Kerkgebouw Munnekeburen (1806).

vergaderingen in november 1989. Dat leidde ertoe dat een delegatie van het afdelingsbestuur op 18 december 1989 een gesprek had met een vertegenwoordiging van het hoofdbestuur. Op 8 januari 1990 zond het afdelingsbestuur een brief aan het breed moderamen van de generale synode waarin verzocht werd vóór 1 juli 1990 duidelijkheid te geven over door dit breed moderamen te ondernemen stappen. Ook het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen liet in zijn brief van 31 januari 1990 zijn bezorgdheid blijken over de huidige gang van zaken in onze Kerk. Daarnaast zijn de zusterafdelingen van de VVK, de Friese synodeleden en de Friese classes op 30 november 1989 geïnformeerd over de Friese actie, die inhield dat bij ongewijzigd beleid kerkvoogdijen geen quotumafdracht meer aan de Kerk gaan doen. Van enkele provinciale afdelingen is bericht ontvangen dat zij deze actie ondersteunen.

Op 7 mei 1990 reisde een delegatie van het moderamen van de generale synode, bestaande uit ds. B. Wallet, dr. K. Blei en ds. mr. J. Haeck, naar Leeuwarden om met het afdelingsbestuur te spreken. Vervolgens kreeg het afdelingsbestuur op 26 juni 1990 van het moderamen een brief waarop het afdelingsbestuur op 22 augustus 1990 reageerde. Tevens werd op 22 augustus 1990 een brief aan de generale synode gestuurd.

De inhoud van de reactie van de kerkleiding, die op haar beurt aan de Friese bezwaren trachtte tegemoet komen, werd niet door iedereen gedeeld. Voorstellen die men deed om het quotum te verlagen, gingen naar de mening van de Friese kerkvoogden, niet ver genoeg. In de classis Heerenveen werd door enkele gewezen op de mogelijkheid een deel van het quotum op een geblokkeerde rekening te storten. Men vindt de bezuinigingen van 9,5 procent in plaats van de geplande 16 procent beneden peil. Het bestuur vindt het noodzakelijk verdere acties te doen plaats vinden waarvan alle kerkvoogdijen door middel van het maandblad "De Kerkvoogdij" op de hoogte worden gebracht. De algemene conclusie is dat druk op de ketel moet worden gehouden.

Inventarisatie kerkelijk kunstbezit

Een commissie die de inventarisatie van het kerkelijk niet-museale kunstbezit ter hand gaat namen, is op 5 maart 1990 geïnstalleerd. Secretaris hiervan is de heer S. ten Hoeve, directeur van het Scheepvaartmuseum Sneek. In april 1990 is alle colleges van kerkvoogden verzocht aan deze inventarisatie mee te doen. De kosten bedragen f 150 per kerkgebouw. Tot september 1990 hebben zich 93 kerkvoogdijen gemeld. Dat is in vergelijking met de respons van het gehele land, een goed resultaat.

Wijzigingen ordinanties 16 en 18

Ter consideratie bij de gemeenten liggen de wijzigingen van ordinantie 16 (voor de kerkelijke financiën) en ordinantie 18 (voor het toezicht). De bedoeling is de drie bestaande vormen van beheer (oud-toezicht, vrij beheer en toezicht volgens de kerkorde van 1951) te wijzigen in één beheersvorm die op 1 januari 1996 van kracht zal worden.

Deze wijzigingen geven aanleiding tot veel discussie. Tegenstanders hebben vooral bezwaren tegen het begrotingsrecht van de kerkenraad. Ook wordt de juridische mogelijkheid betwist om kerkvoogdijen met vrij beheer te verplichten zich aan te

Johannes de Doperkerk Oudega-Kolderwolde (1850).

St. Mattheuskerk Langezwaag (1781).

passen. Overigens zijn er ook veel aanwezigen die geen overwegende bezwaren hebben tegen deze herziening van ordinantie 16 en 18.

Inhouding quotum 1990

Mede naar aanleiding van de inleiding van ds. mr. J. Haeck op de jaarvergadering van 3 april 1989 richtten diverse kerkvoogdijen zich in het najaar tot het afdelingsbestuur van Friesland waarin zij hun onvrede uiten over de manier waarop de synode en de overige landelijke organen beleidsmatig met de financiële zaken omgaan. Daarom kondigen zij aan dat, wanneer op korte termijn initiatieven uitblijven om te komen tot verbetering in het huidige beleid en in de huidige structuur, zij met ingang van 1990 het quotum geheel of gedeeltelijk zullen inhouden.

Het afdelingsbestuur heeft vervolgens direct acties ondernomen. Het hoofdbestuur is om een onderhoud gevraagd, de Friese synodeleden en Friese classes zijn geïnformeerd en alle provinciale afdelingsbesturen zijn ingelicht. Hierop is veel positieve respons ontvangen. Op 18 december 1989 had een delegatie van het dagelijks bestuur van de afdeling Friesland een indringend gesprek met het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen. Dat leidde ertoe dat het afdelingsbestuur en het hoofdbestuur een brief aan het breed moderamen van de generale synode schrijven, waarin zij hun bezorgdheid uitspreken over het ontbreken van een duidelijke lijn in de bezuinigingsplannen voor de nabije toekomst.

Vervolgens reisden de synodevoorzitter en de secretaris-generaal met de secretaris algemene zaken naar Friesland om de zaak met het afdelingsbestuur te bespreken. Op niet mis te verstane wijze is daar door het afdelingsbestuur naar voren gebracht dat de maat vol was en dat de afdeling nu concrete stappen van de synode verwacht.

In de zes streekvergaderingen die in september van 1990 volgden, bleek dat de onrust en onvrede niet waren geluwd. "Houdt de druk op de ketel" was de boodschap aan het afdelingsbestuur van Friesland. Daarna volgden nog verschillende besprekingen, contacten met het hoofdbestuur, de classes in Friesland en de Friese synodeleden. De heer R. Dekker, die in de zomer van 1990 de heer C.D. Hamelink als directeur van de Generale Financiële Raad was opgevolgd, stelde in het najaar van 1990: *"De synode kan in november a.s. het pijnlijke keuzeprocess niet langer ontlopen"*.

Op de algemene vergadering van de Vereniging van Kerkvoogdijen van april 1991 werd een motie aangenomen die door het bestuur van de afdeling Friesland was ingediend. De strekking van de motie was dat de algemene vergadering van de Vereniging van Kerkvoogdijen de generale synode dringend verzoekt een herstructurering in de kerk in te voeren die gebaseerd is op de ontwikkelingen in de plaatselijke gemeenten.

Taak kerkenraad niet verzwaren met financiële verantwoordelijkheid

De kerkvoogden liggen momenteel onder vuur in de Nederlandse Hervormde Kerk, zo schrijft de Leeuwarder Courant van 12 januari 1991. De synode moet in maart een besluit nemen over twee kerkordevoorstellen. Krijgt de synode haar zin, dan wordt de macht van de kerkvoogdij ingeperkt en heeft de kerkenraad het laatste woord in de

Vituskerk Wiins (13^e eeuw).

financiële zaken. *“Voor de meeste kerkvoogden is deze zaak onverteerbaar”*, zegt S. Heeres, voorzitter van de afdeling Friesland in de Leeuwarder Courant.

Geschiedenis

Nu kent de Nederlandse Hervormde Kerk drie vormen van financieel beheer. Voor de Franse Revolutie had de nationale gereformeerde kerk een monopoliepositie in ons land en was het beheer van de kerkelijke goederen toevertrouwd aan de plaatselijke kerk.

In de Franse tijd kwam er gelijkstelling van alle kerken en kreeg op de meeste plaatsen het grootste kerkgenootschap de zeggenschap over gebouwen en land. Onder Koning Willem I werden bestuur en beheer van elkaar gescheiden. Het beheer werd aan de kerkvoogdij toevertrouwd en een provinciaal college van toezicht voerde controle uit. Er werd wel gezegd dat Koning Willem I opperkerkvoogd was. In 1866 kwamen de kerkelijke goederen definitief in eigendom van de plaatselijke kerkvoogdijen. Ongeveer 800 gemeenten kozen toen voor vrijwillig toezicht, terwijl er zo'n 400 gemeenten dat toezicht niet duldden en voor eigen beheer kozen.

In 1951 werd bij de invoering van de nieuwe kerkorde de figuur van de ouderling-kerkvoogd ingevoerd. De kerkvoogd werd lid van de kerkenraad en zou vanaf dat moment mee kunnen spreken in de meerdere vergaderingen van de kerk, terwijl de colleges van kerkvoogden onder provinciale colleges van toezicht stonden. Ongeveer twee derde van het aantal gemeenten had in 1990 voor dat model gekozen. Een derde van de gemeenten had nog het model van oud toezicht en vrij beheer.

Westerkerk West-Terschelling (1663).

Kerkgebouw Wartena (1780).

Eén beheersvorm

Omdat de Nederlandse Hervormde Kerk, mede met het oog op de ontwikkelingen om te komen tot een vereniging van kerkgemeenschappen, wilde komen tot één vorm van beheer, werden daartoe voorstellen gedaan die in bespreking kwamen. Die voorstellen zijn in 1990 in eerste lezing door de synode aanvaard en gingen vervolgens ter consideratie naar de klassicale vergaderingen. Op grond van die reacties gaat de synode zich in maart 1991 opnieuw beraden. Het belangrijkste onderdeel van de voorgestelde regeling is de verplichting voor de kerkenraad om een beleidsplan voor een aantal jaren vast te stellen. Het college van kerkvoogden stelt op basis daarvan een begroting op, maar de vaststelling wordt aan de kerkenraad opgedragen.

Het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen is het in grote lijnen daarmee eens, maar vindt dat de uiteindelijke vaststelling van de begroting bij het college van kerkvoogden thuishoort. Het afdelingsbestuur van Friesland is het daarmee eens. *"Geef de kerkvoogden wat van de kerkvoogden is en de kerkenraad wat des kerkenraads is"* stelden de Friezen al in maart 1988 als reactie op een eindrapport van een door de synode over dit onderwerp ingestelde werkgroep.

De heer S. Heeres wijst erop dat de kerkenraad in veel gemeenten wordt voorgezeten door de predikant. Dat betekent dat de dominee voor een belangrijk deel verantwoordelijk zou zijn voor de begroting en de jaarrekening, waarvan zijn of haar eigen salaris het leeuwenaandeel vormt. Een ander probleem geldt de verzwaring van het ambt. *"Het is nu al een heidens karwei vacatures vervuld te krijgen. Als kerkenraadsleden er ook nog een financiële taak bij krijgen, kan dat een obstakel betekenen om ambtsdragers te vinden"*, aldus de heer Heeres.

Petruskerk van Wanswerd (16^e eeuw).

Verder noemt de heer Heeres de specifieke deskundigheid die nodig is om b.v. monumentale kerkgebouwen te exploiteren. Dan ligt het ook voor de hand om een college van deskundige kerkvoogden een grote mate van verantwoordelijkheid te geven.

Gereformeerde Bond

Het verzet tegen de nieuwe regeling is het sterkst binnen de gereformeerde Bond. Op 15 december 1990 werd in Barneveld een bijeenkomst gehouden die door 700 kerkvoogden werd bezocht. Verenigingssecretaris van de Bond, ir. J. van der Graaf, noemt de kerkvoogd, verwijzend naar Titus 1 vers 7, de beheerder, een oikonomos, econoom van het huis Gods. *"We brengen onze gaven, onze geldelijke gaven in het huis Gods voor het aangezicht des Heren. Zowel het geven als het beheren van geld voor de kerk zijn hoogst verantwoordelijke taken. De kerkvoogden zijn niet als de kooplieden of bankers die Jezus van het tempelplein verjaagt"*.

Ir. Van der Graaf vindt dat het werk van de kerkvoogdij zich niet aan de invloedssfeer van de kerkenraad mag onttrekken. De voorstellen van de synode vindt hij en met hem het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond, een stap te ver. Hij vindt dat de kerkvoogdij na goed overleg met de kerkenraad het laatste woord over de begroting moet hebben, aldus de Leeuwarder Courant.

Een beleidplan maken: hoe doe je dat?

Op de voorjaarsvergadering, die op 6 april 1992 in de Kurioskerk te Leeuwarden werd gehouden, hield de heer J. van Vliet, 2^e secretaris van het hoofdbestuur van de

Sint Joriskerk te Oosterbierum (13^e eeuw).

Vereniging van Kerkvoogdijen, een inleiding over hoe je een beleidsplan moet maken. Per 1 januari 1992 is de nieuwe kerkordewijziging van kracht geworden, waarin o.m. geregeld is dat elke gemeente over een beleidsplan moet beschikken. Zo'n beleidsplan, zeker in een organisatie waar vrijwilligers met allerlei verschillende zaken bezig zijn, is in feite de basis voor een beleidsmatige wijze van werken. Het gaat er in feite om dat hetgeen we doen met beleid doen. Onder beleid wordt verstaan het vaststellen van de doelstellingen en het nemen van beslissingen om die te bereiken. De heer Van Vliet gaat daarbij in op de aspecten van het beleidsplan. Wat wil de gemeente en de kerkenraad? Wees zo concreet mogelijk. Geef aan langs welke weg je de doelstellingen wil bereiken en uitvoeren. Vervolgens het in evenwicht brengen van wat wij willen met wat we kunnen. Wanneer er onvoldoende geld is, zullen er keuzes gemaakt moeten worden.

Formeel maakt de kerkenraad het beleidsplan, maar het is aan te bevelen hiervoor een kleine beleidsvoorbereidende commissie in te stellen die gegevens verzamelt en analyseert en deze doorgeeft aan de drie beleidsorganen van de gemeente. De commissie werkt een en ander uit, waarna een ontwerpplan aan de beleidsorganen in de gemeente wordt voorgelegd. Vervolgens vindt een bespreking plaats tijdens een gemeenteberaad. Daarna wordt het plan vastgesteld en jaarlijks wordt bij het begrotingsoverleg bekeken of het beleidsplan wijziging behoeft.

Het opzetten van een beleidsplan vraagt nogal wat voorbereiding. Maar in een wereld waarin alles zo snel verandert, kan men niet zonder een plan. Het zou de eerste keer

Tijdens de algemene vergadering van de Vereniging van Kerkvoogdijen in 1992 lichtte de voorzitter van het afdelingsbestuur van Friesland, de heer S. Heeres, de Friese motie toe.

niet zijn dat gemeenten van de ene op de andere dag gedwongen worden een kerk te sluiten of een ontstane vacature niet te vervullen. Het is van belang dit soort zaken lang tevoren te doordenken, opdat men op de ontwikkelingen is voorbereid, er draagvlak voor kan ontstaan en oplossingen kunnen worden bedacht. Zo'n aanpak is een stimulans voor een vitale gemeente, aldus de heer Van Vliet.

Rapportage noodzakelijk herstructurering landelijke kerkorganisatie

Tijdens de voorjaarsvergadering van 6 april 1992 doet voorzitter Heeres ook mededeling van de gebeurtenissen na het aannemen van de Friese motie op de algemene vergadering van april 1991. Ter uitvoering van die motie heeft het nog tot 3 december 1991 geduurd voor het in die motie genoemde gesprek tussen een delegatie uit de Vereniging van Kerkvoogdijen en Algemene Kerkvoogdijraad met een delegatie van het breed moderamen van de synode kon plaatsvinden. Dat gesprek is teleurstellend verlopen. De heer Heeres vindt het beschamend dat de top van kerk niet meer aandacht heeft voor het grondvlak.

Naar aanleiding van de enquête die de Vereniging van Kerkvoogdijen in 1991 onder haar leden hield en waarover zij in december 1991 een persconferentie gaf, merkte dr. W.J. Diepeveen, één van de commissieleden die de enquêtegegevens analyseerde, op dat de Friezen gelijk hebben gekregen, namelijk dat de plaatselijke gemeenten in de afgelopen jaren veel meer hebben bezuinigd dan de landelijke kerk. Inmiddels heeft de kerk een verbeter- en veranderplan waarin staat dat er nogal wat mankeert aan het functioneren van het landelijk apparaat van de kerk. Maar echte bezuinigingen geeft het rapport niet aan. Het afdelingsbestuur stelt aan de vergadering voor:

- te wachten tot de algemene vergadering van 25 april 1992, waar men hopelijk van het hoofdbestuur zal vernemen of voldaan is aan de wens tot een daadwerkelijke nominale verlaging van het quorum voor 1993 met 3 procent;
- indien hieraan niet is voldaan, dan wordt in oktober 1992 een bijeenkomst belegd tussen hoofdbestuur en alle afdelingsbesturen. Het hoofdbestuur brengt verslag uit van de stand van zaken op dat moment en afhankelijk daarvan zal worden besloten of het resultaat voldoende is om eventuele verdere acties te ondernemen;
- dat hierover op 25 april a.s. tijdens de algemene vergadering van de Vereniging zal worden gesproken en dat het hoofdbestuur gelegenheid heeft op dat moment daarover te spreken en te discussiëren;

*St. Martinuskerk
(1694) te
IJsbrechtum.*

- de hiervoor genoemde zaken direct nadat de ledenvergadering van de afdeling Friesland daarover een besluit genomen heeft, voor te leggen aan alle afdelingsbesturen met het verzoek deze voorstellen te ondersteunen en op de algemene vergadering van 25 april a.s. zich daarover uit te spreken.
De vergadering stemt in met de door het afdelingsbestuur voorgestelde procedure.

Proefproces eigendom kerktorens

In 1992 is door een vijftal hervormde gemeenten een proces aangespannen tegen de gemeenten Boarnsterhim, Harlingen en Leeuwarden. De Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Friesland is hierbij als coördinator voor de hervormde gemeenten opgetreden. Deze gemeenten onderhouden nu de kerktorens van hun kerkgebouwen, maar zij stellen dat op grond van de Acte van Staatsregeling des Bataafschen Volks van 1798 de burgerlijke gemeenten eigenaar zijn van deze torens en deze dus moeten onderhouden. Deze actie hield in dat alle kerkgebouwen en pastorieën ter beschikking kwamen aan het plaatselijk bewind. Dat plaatselijk bewind moest de kerkgebouwen en pastorieën vervolgens toedelen aan het kerkgenootschap met de meeste leden. Niet onder die toedeling vielen echter de torens, gehecht aan de kerkgebouwen, en de kerkklokken. Deze werden of bleven eigendom van de burgerlijke gemeente, die ze dan ook moest onderhouden.

De rechtbank heeft bij vonnis van 17 juli 1996 de hervormde gemeenten in het ongelijk gesteld. Daarbij heeft de rechtbank zich niet uitgesproken over de vraag wie eigenaar van de torens is. De rechtbank zegt dat de hervormde gemeenten vanaf 1798 tot heden het beheer en onderhoud van de torens voor hun rekening hebben genomen. Dat heeft tot gevolg dat de hervormde gemeenten hun recht om te vorderen

Kerkgebouw te
Wouterswoude
(1805).

dat thans de burgerlijke gemeenten het onderhoud van die torens voor hun rekening nemen, hebben verspeeld.

Mr. Van Schravendijk, die als procureur voor deze vijf hervormde gemeenten optreedt, heeft met de voorzitters van de afdeling Friesland en de SBKG Friesland contact opgenomen over het advies in hoger beroep te gaan. De kosten hiervan zijn circa f 25.000. Omdat die kosten voor deze gemeenten een financieel te zware opgave is, heeft het afdelingsbestuur van Friesland de leden van de VVK gevraagd een bijdrage van f 100 per kerkvoogdij te geven. Op 15 november 1996 hadden 91 kerkvoogdijen hierop positief gereageerd.

Opgemerkt wordt nog dat er in Friesland 355 torens, inclusief klokkenstoelen, zijn. Daarvan worden er 155 onderhouden door kerkvoogdijen en 145 door de burgerlijke gemeenten. Verder zijn er 16 van een Rooms-Katholieke parochie of Doopsgezinde gemeente en 39 van de Stichting Alde Fryske Tsjerken of andere stichtingen. Het betreft hier alle torens, dus ook die van na 1798.

Knelpunten en mogelijkheden van onze kerken

Op de jaarvergadering van de afdeling Friesland van 19 april 1993 hield dr. Regnerus Steensma, directeur van het Instituut Wetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen, een inleiding over het onderwerp "Knelpunten en mogelijkheden van onze kerken".

Het overtollige kerkgebouw

Een kerkelijke gemeente is geen statistische eenheid, die gelijk blijft. Na de oorlog heeft zich een toenemende concentratie op de grote dorpen voorgedaan ten koste van de kleine omliggende dorpen. In de steden is een ander proces merkbaar; daar verlaten velen de binnenstad om in een buitenwijk te gaan wonen. Deze ontwikkelingen en de verdergaande secularisatie hebben gevolgen voor de kerkgebouwen.

Monumentale kerkgebouwen mogen niet worden afgebroken en in Friesland is er een mogelijkheid kerken over te dragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken die in 1993 de 29^e kerk kreeg overgedragen.

Meinardskerk (1505) van Minnertsga.

Moeilijker wordt het wanneer de kerk geen monument is, want verkoop of afbraak is psychologisch een grote stap. Toch ontkomt men er in verschillende gevallen niet aan. Maar de taak van de kerk is de verkondiging van het Evangelie en niet om de gebouwen in stand te houden die nauwelijks meer gebruikt worden en dan vaak een overlast voor de gemeente vormen. Een kerkelijke gemeente is meer gediend met een goed geoutilleerd centrum voor de hele gemeente dan met kleine kerken die zo nu en dan gebruikt worden en die steeds geld voor onderhoud vergen. Een kerkgebouw is tegenwoordig meer dan alleen de ruimte voor de eredienst.

Het Samen-op-Weg proces en de kerkgebouwen

Het Samen-op-Weg proces zet zich sterker door, ook in Friesland. De heer Steensma ziet daarbij drie ontwikkelingen naar voren komen:

- de dorpen met een kleine gereformeerde kerk en een grotere oude hervormde kerk. De keuze is dan vaak: de gereformeerde kerk sluiten en verkopen en de monumentale hervormde kerk voor de eredienst gebruiken;
- die gereformeerde kerken die goed geoutilleerd zijn en als kerkelijk centrum met diversie vergaderruimten functioneren. De hervormde kerk is vaak klein en staat vol banken, heeft weinig liturgische werkruimte en heeft nauwelijks nevenruimten. De keuze om de hervormde kerk te sluiten, ligt dan voor de hand. Deze kerk kan worden overgedragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken;
- een derde ontwikkeling betreft grote plaatsen als Leeuwarden, Drachten en Heerenveen, waar verschillende grote kerkgebouwen staan uit de 20^e eeuw. Daar moet een keuze worden gemaakt op de vraag welke kerk wordt afgestoten. Soms kan een commissie met deels externe deskundigen goede diensten bewijzen. Het komt er dan op neer dat bij een keuze van een kerkgebouw de kerkelijke gemeente voorop moet staan en dat de problematiek benaderd wordt vanuit de invalshoek van gemeenteopbouw. Vanuit dit oogpunt heeft de heer Steensma zich verbaasd over de keuze die men in Leeuwarden maakte tussen de gereformeerde Koepelkerk en de hervormde Opstandingskerk. De voorlopige beslissing is dat de Koepelkerk bewaard

St. Victorkerk Kubaard, 15^e eeuw.

- blijft omdat het een monumentaal gebouw is, terwijl de Opstandingskerk wordt afgestoten, hoewel die als kerkelijk centrum meer mogelijkheden heeft.

Inrichting van kerken

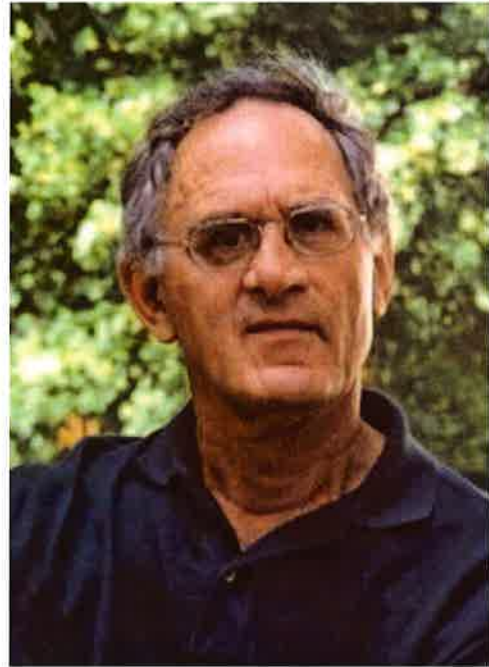
Bij grote restauraties wordt ook dikwijls de inrichting van de kerk veranderd. Vaak is er de wens om de kerkruimte aan te passen aan de huidige liturgische wensen. Er is behoefte aan ruimte voor de avondmaaltafel op een duidelijk zichtbare plaats, ruimte voor het doopvont zodat kinderen er omheen kunnen staan, ruimte voor een zangkoor en vooral ruimte voor een goede avondmaalsviering. Dit alles vraagt in veel kerken meer vrije ruimte dan er tot nu toe eigenlijk is. Met andere woorden: de kerkruimte moet worden aangepast. Meestal kan dat bereikt worden door een aantal banken te verwijderen of deze door stoelen te vervangen. Soms moet de voorzijde van een doophek draaibaar worden gemaakt. De oplossing moet van kerk tot kerk bekeken worden, maar een oplossing is altijd wel te vinden.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg wil het liefst niets veranderen aan een kerkinterieur, maar in goed overleg tussen de rijksdienst, architecten en bouwinstancies, is er altijd een goede oplossing te vinden.

Onderhoud en restauratie

Tenslotte wijst de heer Steensma op de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG) Friesland, die in 1982 door de afdeling Friesland van de Vereniging van Kerkvoogdijen is opgericht. Deze stichting begeleidt de kerkvoogdijen bij allerlei vormen van onderhoud en restauratie. Zij maakt het plan, zoekt de aannemer, houdt

Dr. Regnerus Steensma.

toezicht op het werk, maakt de begroting, bewaakt de uitgaven en verleent hulp bij het aanvragen van subsidies.

Maar de subsidies lopen nu (1993) terug. Het bestuur van de SBKG schrijft brieven naar de fracties van de politieke partijen in de Staten van Friesland. Dat is een goed begin, maar wil men op het politieke vlak iets bereiken dan zal men krachtiger moeten optreden. Men zal zijn wensen duidelijk moeten formuleren en zorgen dat ze in de pers komen, liefst met een spectaculaire actie, b.v. een groot bord bij de kerk met het opschrift 'Zeer gevaarlijk. Vallende stenen'. Verder moet men initiatief nemen door te lobbyen bij de provinciale politiek. De kerkvoogdijen, dus uw vereniging, zullen zich meer als actiegroep moeten gedragen. Dat ligt de gemiddelde Friese kerkvoogd niet zo erg, maar zo werkt de politiek tegenwoordig wel. Op landelijk niveau moet uw landelijke vereniging dat doen. De bouwinstaties van de kerken doen het nodige in het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO), maar dat is niet voldoende en van een andere aard, aldus de heer Steensma op de ledenvergadering van 19 april 1993.

Solidariteitsfonds kleine gemeenten

De Nederlandse Hervormde Kerk moet experimenteren met een regionaal solidariteitsfonds waaruit noodlijdende kleine gemeenten financiële injecties kunnen krijgen. De provincie Friesland kan daarbij als proefpolder dienen. Dit stelde de heer S. Heeres namens het bestuur van de afdeling Friesland voor tijdens de algemene vergadering van de Vereniging van Kerkvoogdijen van 18 april 1994. Op de jaarvergadering werd speciale aandacht besteed aan de problematiek van kleine gemeenten. Ds. A. Romein hield daar een inleiding op basis van het synodale rapport "Op kleine schaal toch vitaal".

In dat rapport wordt de situatie van de hervormde gemeenten in Friesland uiterst alarmerend genoemd. Volgens het rapport kan een gemeente met minder dan 1.400 zielen eigenlijk geen eigen predikant op full time basis meer betalen. In Friesland heeft 60 procent van de hervormde gemeenten minder dan 700 zielen. De synode deed in het rapport ook enkele aanbevelingen, waaronder die van de ambulante predikant.

Ds. Romein bepleitte meer solidariteit tussen de gemeenten. Wanneer alle gemeenten hun inkomsten uit giften en goederen in één pot zouden stoppen, bestonden er geen noodlijdende gemeenten meer, zo zei hij.

Dorpskerk van Brantgum (15e eeuw).

Dat was voor de heer Heeres aanleiding een solidariteitskas voor kleine gemeenten voor te stellen. Zijn idee is om een deel van de jaarlijkse afdrachten aan het landelijk werk voor dat fonds te bestemmen. Friesland is wat hem betreft bij uitstek de provincie om te gaan experimenteren. Enerzijds verkeren daar veel kleine gemeenten in problemen, anderzijds beschikken veel andere gemeenten over relatief hoge inkomsten uit onroerend goed. De heer Heeres hoopt dat zijn voorstel uiteindelijk op de synodetafel komt die daar haar zegen aan moet geven.

Ds. Romein geeft hem weinig kans. Er is immers al een generale kas, die als solidariteitskas bedoeld is, waaruit gemeenten die tijdelijk in financiële problemen zijn geraakt, een subsidie kunnen ontvangen.

De financiën van de Kerk: werving en besteding

In de Nederlandse Hervormde Kerk was er destijds de merkwaardige constructie dat inkomsten voor de berekening van het quotum afkomstig uit opbrengst bezit (rente, pacht e.d.) zwaarder werden belast dan de inkomsten uit levend geld. Met name bij de Friese kerkvoogdijen was dit een zeer pijnlijke aangelegenheid omdat destijds, en nu nog, veel gemeenten in stand kunnen worden gehouden dankzij deze inkomsten uit bezit.

Vandaar ook dat de afdeling Friesland steeds bij het hoofdbestuur pleitte voor een ander systeem dat meer recht doet aan de gemeenten die inkomsten uit bezit genieten. In 1995 had het afdelingsbestuur contact met prof. drs. A. Dek RA, lid van het hoofdbestuur van de VVK en lid van de Algemene Kerkvoogdijraad. De Commissie Financiën en Fiscale Zaken van de VVK werkt aan een rapport over de financiering van het bovenplaatselijk kerkenwerk, waarbij het quotum een belangrijke

Benedictuskerk Kootstertille (1882).

rol speelt. Overigens is het streven meer over te gaan tot directe kosten-doorberekening. Tevens zijn er ideeën om het quotum te heffen met één percentage over alle inkomsten, los van de vraag hoe die tot stand zijn gekomen.

Tijdens de voorjaarsvergadering van de afdeling op 3 april 1995 sprak professor Dek op persoonlijke titel over de financiën van de landelijke kerk. Het uitgangspunt is hoe de kerk zich de komende tijd gaat ontwikkelen en vervolgens hoe het met de kerkelijke financiën gaat verlopen. Beide vragen bekijkt hij vanuit de plaatselijke situatie waar het hart van de kerk klopt.

De inkomsten die de kerk ontvangt, komen voor een groot deel uit levend geld (Kerkbalans). Over de ontwikkeling van het levend geld is professor Dek niet optimistisch gestemd. Weliswaar stijgen deze inkomsten jaarlijks nog met een paar procent, maar de verwachtingen voor 1995 duiden op een stabilisatie. Naar zijn mening is er, gelet op de leeftijdsopbouw van de kerk, een kantelpunt bereikt. De tweede bron van inkomsten in de opbrengst uit beleggingen, die als gevolg van de hoge rentestand de afgelopen jaren relatief hoog is.

Maar deze bron van inkomsten is slechts voor een zeer beperkt aantal gemeenten van grote betekenis. Als derde factor wijst hij op de betekenis van het vrijwilligerswerk. De door de Vereniging van Kerkvoogdijen in 1991 gehouden enquête geeft aan dat steeds meer gemeenten van betaalde functionarissen zoals koster, overgegaan zijn naar vrijwilligers. Deze enquête gaf ook aan dat er een toenemende kloof ontstaat tussen wat plaatselijk en landelijk nog mogelijk was.

Kerkgebouw Idsegahuizum (1874).

Klokkenstoel Nijelamer (1795).

Bij de beoordeling van de toekomst van de landelijke kerk dient de vraag centraal te staan hoe die landelijke kerk er in de toekomst gaat uitzien. Dat geldt ook voor de plannen die de kerken hebben om aan een federatie of fusie te werken. Er zal eerst gekeken moeten worden naar de plaats en functie van de kerk in de komende decennia. Hij is niet tegen het Samen-op-Weg-proces van de kerken, maar hij heeft wel grote bezwaren tegen het in elkaar schuiven van de apparaten van de beide landelijke kerken voordat er over de toekomst van beide kerken is nagedacht. Op die toekomst moet het landelijk apparaat worden afgestemd.

Hierna is er tijdens de voorjaarsvergadering gelegenheid vragen te stellen. Over de zelfstandigheid van de gemeente, waarvan professor Dek een groot voorstander is, stelt hij dat het financieel zelfstandig blijven uitstel van executie is, maar wanneer men alleen om economische gronden met een ander kerkgemeenschap gaat federeren, dan is het vaak een schijnhuwelijk omdat de oecumenische basis voor brede interkerkelijke samenwerking dan ontbreekt.

Over "Mensen en structuren", een rapport dat door de synode was uitgebracht om doelgerichte bezuinigingen door te voeren, stelt de heer Dek dat dit rapport is opgesteld om de beide landelijke apparaten in elkaar te schuiven. Het is een budgettair neutraal proces. Er is een projectorganisatie opgezet om dit proces voor te bereiden. De kosten bedragen f 1,5 miljoen. Er wordt ook gesproken over een centrale huisvesting, wat een heel goede zaak is, maar eerst nadat bekend is hoe de arbeidsorganisatie er uit gaat zien, aldus de heer Dek.

Nicolaaskerk te St. Nicolaasga (1722).

Kerkvoogden en synode voor rechter

Nadat de generale synode in maart 1992 in meerderheid besloten had om één beheersregeling voor alle hervormde gemeenten in te voeren die uiterlijk op 1 januari 1996 in alle gemeenten van kracht wordt, heeft een zeventigtal gemeenten besloten om tegen de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk een proces aan te spannen. De verontwaardigde kerkvoogdijen, onder wie enkele Friese, hebben de rechter gevraagd of de synode wel tot deze stap bevoegd is.

De Gereformeerde Bond, waartoe veel gemeenten met oud toezicht behoren, riep de kerkvoogden indertijd tevergeefs op de actie te staken. Volgens de Bond was de actie kerkelijk en geestelijk niet verantwoord.

Betreuenswaardig vindt de heer S. Heeres, afdelingsvoorzitter van Friesland, deze gang van zaken. In de Leeuwarder Courant van 29 november 1995 zegt hij dat zijn Vereniging geen standpunt heeft ingenomen over het besluit van deze kerkvoogdijen om naar de rechter te stappen. Maar voor ons bestuur is deze kwestie geen halszaak. De niet-aangepaste kerkvoogdijen zullen op basis van het synodebesluit van 1992 geen handelingsbevoegdheid meer hebben. Maar Heeres gelooft niet dat er sprake zal zijn van bevoogding. Eerder sprak de synode uit dat een kerkenraad over een vastgestelde begroting in overleg met de kerkvoogden mag besluiten. De kerkenraad heeft dus geen vetorecht. Als de rechter de bevoegdheid van de synode in deze zaak erkent, moeten in Friesland zeker 75 kerkvoogdijen met vrij beheer (er zijn zo'n 225 Friese hervormde gemeenten) zich snel omvormen.

Mr. A. Rigters.

De kerkvoogd temidden van wetten en regelingen

Op de ledenvergadering van 7 april 1997 hield mr. A. Rigters, o.a. lid van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen en lid van de Algemene Kerkvoogdijraad, een inleiding over de positie van de kerkvoogd. De kerkvoogd is gehouden de regels na te komen: interne regels van de kerk en regels van de burgerlijke overheid. Samen met zijn medekerkvoogden, leden van de diaconie, kerkenraadsleden, leden van commissies, leden van bovenplaatselijke kerkelijke organen, is hij medeverantwoordelijk voor het reilen en zeilen in de kerk. Er is dus sprake van een collectieve verantwoordelijkheid.

Bij het beheer van de kerk hoort een goed koopmansrecht, maar de kerk is geen bedrijf met een winst oogmerk. De kerkvoogd is van beheerder van gelden en goederen geleidelijk aan geldwerver geworden, want in de meeste gemeenten is levend geld (vrijwillige bijdragen, collecten en giften) de belangrijkste inkomstenbron.

Tussen kerkvoogd en kerkenraadslid mag geen huwelijksband bestaan. Ook een gelijktijdig functioneren in de kerk van bloed- en aanverwanten tot en met de tweede graad is, behoudens dispensatie, verboden. Wat hem of haar vertrouwelijk ter kennis komt, moet men geheim houden. De kerkvoogd mag geen kerkelijke zaken kopen of huren, geen zaken aan de kerk verkopen en geen werk van de kerk voor zichzelf aanbesteden.

*Dorpskerk te
Rottevalle (1757).*

*Kerkgebouw
Reitsum (1738).*

Met het oog op de nieuwe verenigde kerk hebben de Vereniging van Kerkvoogdijen en de Algemene Kerkvoogdijraad veel werk verricht voor de nieuwe kerkorde en dan met name de zaken waarin het kerkvoogdelijk beheer een belangrijke rol speelt. In de komende jaren zal de taak van kerkvoogd zwaarder worden. De kerk krimpt, de gemeenteleden worden mondiger. Kerkvoogd zijn is zeker geen erebaantje.

De sociale verzekeringswetten gelden ook voor de kerk. Als in een kerkelijke gemeente een werknemer wordt aangesteld, valt die onder de sociale verzekeringswetten en behoort er een pensioenverzekering te worden afgesloten. De predikant is geen werknemer. Hiervoor gelden andere regels die in de generale regeling voor de predikantstraktementen worden genoemd.

Verder heeft de kerk te maken met regelgeving van de overheid. Exploiteert een kerk een buffet en maakt zij winst, dan is zij verplicht zich bij het bedrijfshoreca aan te sluiten. Tenslotte noemt de heer Rigters de gebruiksvergunning waarvoor leges verschuldigd zijn, BUMA-rechten en de ARBO-wet. Deze laatste wet geldt weliswaar indien men betaald personeel in dienst heeft, maar de uit deze wet voortvloeiende veiligheidsnormen gelden ook voor vrijwilligers.

Ereleden

Tijdens de ledenvergadering van 23 maart 1998 traden voorzitter en secretaris, de heren S. Heeres en J.H. Duursma, die hun maximale zittingstermijn erop hadden zitten, terug uit het afdelingsbestuur van Friesland. Gelet op hun grote verdiensten voor de afdeling Friesland benoemde de ledenvergadering hen tot erelid van de provinciale afdeling Friesland van de Vereniging van Kerkvoogdijen.

Kerktorens: een lust of een last?

Tijdens de algemene vergadering van de Vereniging van Kerkvoogdijen van 20 april 2002 vond een presentatie plaats van de afdelingen. De afdeling Friesland presenteerde zich in de persoon van de heer D. de Vries, vice-voorzitter van de afdeling en vertegenwoordiger van de afdeling Friesland in het hoofdbestuur, die het optreden van

88 Jaar provinciale afdeling Friesland

De heer H.J. de Koe die van 2004 tot 8 maart 2016 voorzitter was van het bestuur van de afdeling Friesland.

de R. Walinga, journalist en conferencier, als volgt aankondigde: "Vorige week zaterdag stond er op de voorpagina van het Friesch Dagblad dat er van de 378 monumentale kerkgebouwen in Friesland 10 tot 15 dorpskerken op instorten staan. Bij vele van deze kerken staan markante torens, waarvan een groot deel eigendom is van de burgerlijke gemeente, zodat het college van kerkvoogden van een last bevrijd is.

Enkele kerkvoogdijen voeren al sinds 1992 een proces tegen de plaatselijke burgerlijke gemeente, waarbij het eigendomsrecht van de kerktoren het twistpunt is. Omdat procederen gepaard gaat met ambtelijke taal heeft het bestuur van de afdeling Friesland de journalist en conferencier Ruurd Walinga verzocht om dit proces voor u uit te beelden met als onderwerp: *Kerktorens: een lust of een last*", zo besluit de heer De Vries zijn aankondiging.

Opnieuw: de dominee roeping en beroep

Tijdens de ledenvergadering van de afdeling Friesland, die op 19 maart 2007 in de Kurioskerk te Leeuwarden-Huizum werd gehouden, wees de voorzitter, de heer H.J. de Koe, op een aantal belangrijke zaken, zoals het sluiten van de provinciale dienstencentra per 1 januari 2008, de financiën van de Kerk die een zorgenkind

Kerkgebouw
hervormde
gemeente
Eernewoude
(1794).

Kruiskerk van de Protestantse Gemeente Burgum (13^e eeuw).

blijven, en de grote problemen die met de nieuwe ledenregistratie gepaard gaan. Na de inleidende woorden van de voorzitter, kreeg ds. Beekman de gelegenheid een overdenking uit te spreken. Vervolgens kreeg zijn collega, ds. C. Glashouwer, het woord.

Geroepen zijn als predikant is ook gewoon hard werken, leiding geven, je laten aansturen, een beroep met beloning en plichten. Je best doen op hoop van zegen, liefst met een duidelijk functieprofiel, waaraan een dominee ook streng gehouden mag worden. Ds. Glashouwer omschreef de toon van de brochure van de VKB over dit onderwerp als "heel voorzichtig, met witte handschoenen aan" en zijn collega ds. Beekman was wat verbaasd, want "ik ken kerkrentmeesters als veel duidelijker".

Beide predikanten gooiden tijdens deze ledenvergadering van de afdeling Friesland wel wat heilige huisjes omver die het hoofdbestuur van de VKB, naar hun mening, overeind wil houden. Ds. Glashouwer stelde vast dat een universitaire theologische opleiding geen garantie biedt voor voldoende capaciteit in de dagelijkse praktijk. Ook een goede discussie over de mogelijkheden en eigen capaciteiten van HBO-theologen vindt ds. Glashouwer gewenst. *"Met de beste wil van de wereld snap ik niet dat het bedienen van de sacramenten voorbehouden is aan academici"*. Hij sprak van de

Dorpskerk Oosterwolde (1735).

Margarethakerk Boxum (14^e eeuw).

Johannes de Doperkerk Deinum (12^e eeuw).

St. Martinuskerk Ferwerd (14e eeuw).

roeping als 'een heilig moeten'. *"De kerk is namelijk niet ons bedrijf, maar wij zijn geroepen door God omwille van het evangelie voor de samenleving"*. De vrijheid van het ambt is hem heilig. Over pastorale zorg en prediking kan volgens hem niet de helft plus één beslissen.

Oud-synodevoorzitter (van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk) ds. W.B. Beekman, vindt dat een predikant zich in de rol waarin hij tijdelijk voor gehuurd is als vakman of vakvrouw, aards, werelds en soms zelfs zakelijk moet opstellen. Hij moet een leider zijn en verantwoord geld uitgeven, b.v. voor een goede ontvangstruimte en professioneel liturgisch materiaal.

Wat dat betreft is het in de kerk vaak nog veel te "suterich". Het moet er niet ruiken naar schimmel of spruitjes. Dominees moeten resultaatgericht denken, niet altijd procesgericht. En oplossingsgericht in plaats van probleemgericht, aldus ds. Beekman.

Maar bij al die zakelijkheid moet de predikant vooral ook attent en bereikbaar zijn en de behoeften van de mensen kennen. Present zijn als een bekende stads- of dorpsgenoot, het representatieve gezicht van de kerk. Een dominee die gevraagd wordt een begrafenis te leiden, maar dat zelf niet kan doen, moet zelf op zoek gaan naar een collega die het wel kan, zo vindt ds. Beekman.

Zonder dat de kerkenraad een predikant als werknemer behandelt, moet er wel over het functioneren van de predikant gesproken worden", zo vindt ds. Beekman. "Wat gaat goed, wat gaat er slecht en hoe bereik je een beter resultaat, aldus ds. Beekman.

Tijdens deze jaarvergadering werd afscheid genomen van mevr. T. Haringsma-Dijkstra, die 43 jaar kerkrentmeesterlijke werkzaamheden heeft verricht. Met grote toewijding en accuratesse heeft zij zich voor de afdeling Friesland ingezet. Het hoofdbestuur van de VKB heeft haar het gouden draaginsigne toegekend dat haar door de heer D. de Vries werd opgespeld.

Kerkelijke gemeenten in Friesland centraal

Op de vijf najaarsbijeenkomsten die de afdeling Friesland in 2007 belegde, sprak afdelingsvoorzitter, de heer H.J. de Koe, zijn zorg uit over de onduidelijkheid van de landelijke financiën. Met de kerkelijke financiën is het weinig beter gesteld dan twee jaar geleden. Het probleem van de landelijk Kerk is onder meer dat zij geen kans ziet een heldere weergave te geven van de middelen die voor de diaconale sector bestemd zijn en de daarmee samenhangende kosten. Dat is in feite onbegrijpelijk want op plaatselijk niveau is dat haarscherp gescheiden. Daar is een college van kerkrentmeesters dat de gemeentefinanciën beheert en het college van diakenen dat zich voor de diaconale aangelegenheden inzet.

De heer De Koe verwijst in dit verband naar de inleidingen die tijdens de najaarsbijeenkomsten van 2006 door de heren prof. dr. M.P. van Overbeeke RA en G.L. Westerveld werden gehouden. Daar werd ook door beide heren zorg uitgesproken over het financieel beleid van de Protestantse Kerk in Nederland.

Ook gaf de voorzitter een terugblik op de landelijke ledenregistratie, waarin een fors bedrag geïnvesteerd is en die een grote sof dreigt te worden, en op de sluiting van de regionale dienstencentra per 1 januari 2008. Positieve zaken zijn onder meer te melden naar aanleiding van de experimenten die in enkele gemeenten uitgevoerd zijn met "Kerkbalans Nieuwe Stijl".

Kerkgebouw
Hervormde
gemeente
Elsloo (1913).

Friesland kerkenland: blijft dat zo?

Op 23 maart 2009 hield de afdeling Friesland haar ledenvergadering in de Kurioskerk te Leeuwarden. In zijn openingswoord meldt de voorzitter, de heer H.J. de Koe, de actie van het afdelingsbestuur die in het najaar van 2008 plaatsvond na het mislukken van het Numeri-project. In een brief die alle Friese synodeleden hebben gekregen, wordt gesteld dat wanneer de nieuwe landelijke ledenregistratie méér gaat kosten dan hetgeen daarvoor begroot is, de Friese kerken in dat geval hun quotumafdrachten geheel of gedeeltelijk inhouden.

In diezelfde brief wordt gepleit voor het instellen van een onafhankelijke rekenkamer die toezicht houdt op de financiën van de Protestantse Kerk in Nederland. Dit sluit aan bij de wens die het hoofdbestuur van de VKB verschillende malen geuit heeft. Ook aan de colleges van kerkrentmeesters is gevraagd deze kwestie in hun kerkenraad te bespreken. Tijdens de bespreking op 23 maart 2009 bleek dat circa 50 pct. van de kerkenraden de brief besproken heeft. Het is de wens van het bestuur van de afdeling Friesland dat de brief via de kerkelijke (Koninklijke) weg alsnog op de synode besproken wordt.

Hierna kreeg de heer S. ten Hoeve het woord, die een inleiding hield over de instandhouding van de Friese kerkgebouwen. De heer Ten Hoeve is oud-museumdirecteur en o.a. bestuurslid van de Stichting Alde Fryske Tsjerken, lid van het Regionale College voor de Behandeling van Beheerszaken en deskundige op het gebied van kerkgebouwen en kerkhistorie in Friesland. Om kerkgebouwen voor de toekomst te bewaren, is het beheer in een plaatselijke stichting een goede optie. Op dit moment zijn er vijftien van zulke stichtingen in Friesland waar dorp en kerk de handen ineen hebben geslagen.

De heer Ten Hoeve schetste hoe de toekomst van Friesland als provincie van de kerken op de tocht staat. Thans zijn er 768 kerken in de provincie, waarvan er 181 al zijn herbestemd, bijvoorbeeld voor woonruimte of bedrijfsvoering. 20 Kerken zijn in

Sint Willibrordkerk Holwerd (1778).

een stichting ondergebracht. De Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft er 39. Er zijn in Friesland zo'n 600 kerkgebouwen, waarvan er 330 op de monumentenlijst staan. Friesland kent 323 oude kerkdorpen, een ongekend aantal. "Trek een cirkel met een straal van 5 kilometer rond het Drentse dorp Vries. Hoeveel kerktorens vallen daarbinnen? Eén, namelijk die van Vries. Trek zo'n cirkel rond Reitsum. Het resultaat is dan 18 kerkdorpen. Zo'n cirkel rond Baard levert 23 kerkdorpen op.

De predikant-historicus Geert Aelco Wumkes (1869-1954) zei het een eeuw geleden al: "Ik ken geen streek in Europa, die op zo'n heilige bouwerij bogen kan. Elke terp, elk groepje huizen moest een kerk hebben".

In veel kleine dorpen zal binnen tien jaar een zeer problematische situatie ontstaan rond het beheer van kerkgebouwen, torens en kerkhoven. De monumentale kerkgebouwen en hun inventaris vormen het omvangrijkste en belangrijkste cultuurgoed van de provincie Friesland. Het wordt ernstig bedreigd en er moet op korte termijn een reddingsplan voor worden gemaakt. Als belangrijkste beheerders van kerkgebouwen moeten kerkgenootschappen daarbij uiteraard betrokken worden, hoewel zij soms door zware verantwoordelijkheden op pastoraal gebied en door gebrek aan geld en menskracht belemmerd worden in hun mogelijkheden. Het is onmogelijk om die allemaal te redden, aldus de heer Ten Hoeve.

Mr. Peter A. de Lange, voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer in de Protestantse Kerk in Nederland.

De positie van de kerk in de huidige maatschappij

Tijdens de ledenvergadering van de afdeling Friesland op 15 maart 2010 hield de voorzitter van het hoofdbestuur van de VKB, mr. Peter A. de Lange, een inleiding over de positie van de Kerk in de huidige maatschappij.

Kerk en maatschappij hebben gemeenschappelijk dat wij het niet over een afzonderlijk individu hebben. Beide begrippen

betreffen immers een gemeenschap. Een gemeenschap is zelfs meer dan een verzameling individuen. Het zijn twee of meer personen tezamen. Maar het is geen toevalig treffen van twee individuen. Er is daarenboven nog een bijzondere band. In de gemeenschap zijn twee of meer mensen aan elkaar gegeven met een speciale bedoeling. Dat kan zijn een gemeenschappelijke woonplaats of nationaliteit, waarvoor dan regels gelden om die onderlinge omgang met elkaar succesvol te laten verlopen. In de kerk zijn wij aan elkaar als zuster(s) en broeder(s) in geloof in Jezus Christus gegeven, ongeacht rang, stand, opleiding, maatschappelijke positie of achtergrond. Wij zijn als leden van één en hetzelfde lichaam elkaars gelijken. De marktplaats waar de wortels van de individuen liggen is de gemeente.

Dat kerk en maatschappij allebei over een gemeente spreken, namelijk de kerkelijke gemeente en de burgerlijke gemeente, maakt dat het verschil ligt in de roeping en in de bestemming. Zijn wij enerzijds geroepen om kerk te zijn, anderzijds is er de roeping van elk van ons om ons als burgers te gedragen. De gemeente is dus meer dan de som der delen. Anders zijn wij wel met elkaar verbonden, maar zonder roeping en bestemming is de som niet meer dan de optelsom van de afzonderlijke delen. De plaatselijke gemeente is de plek waar wij elkaar als op het kruispunt van hemel en aarde treffen. Als wij elkaar niet meer onder het grote dak van de kerk ontmoeten, is de gemeente ten dode opgeschreven. Als de kerk gesloopt wordt is dat een teken dat de gemeente en de gemeenschap en de roeping worden gesloten en gesloopt. Het symbool van de afwezigheid van de liefde, de gemeente en de gemeenschap is de gesloten of gesloopte kerk. De hoop ligt dan definitief op het kerkhof of is gecremeerd. Een samenleving en staat zonder hoop, geloof en liefde is een hopeloos verhaal. Grote mensen sterven, politiek, techniek en wetenschap zijn zich steeds meer bewust van wat zij niet kunnen oplossen, aldus de heer De Lange.

Kerkelijke begraafplaatsen

In 2011 hield het bestuur van de afdeling Friesland een enquête over o.m. de tarieven die de colleges van kerkrentmeesters in Friesland berekenen bij de exploitatie van de

Grote of Sint Martinuskerk van de Protestantse Gemeente Dokkum (14e eeuw).

circa 140 kerkelijke begraafplaatsen. Ondanks het feit dat de respons niet erg groot was, kon toch een duidelijk beeld verkregen worden hoe de verhoudingen liggen. Van de 63 gemeenten die reageerden, hebben 51 gemeenten één eigen kerkelijke begraafplaats.

Enkele gemeenten hebben er 2 of 3, terwijl er één gemeente is met 8 begraafplaatsen. De reden hiervan is dat het destijds zelfstandige gemeenten waren met een eigen kerkenraad e.d., maar dat deze gemeenten, in verband met het teruglopende ledental, met omliggende gemeenten zijn samengevoegd.

Kerk en dorp behoren bij elkaar

Op 12 maart 2012 hield de afdeling haar jaarlijkse ledenvergadering, zoals gebruikelijk in de Kurioskerk, waar voorzitter, de heer H.J. de Koe, circa 100 kerkrentmeesters mocht verwelkomen. Na afdoening van enkele huishoudelijke zaken gaf hij het woord aan ds. W.B. Beekman die een inleiding hield onder de titel "Leve de Dorpskerk". Ds. Beekman raadpleegde tijdens zijn studieverlof in 2011 allerlei sociologische rapporten om zich te verdiepen in de situatie van de kerk in de dorpen. "Want ik houd van de kerk, ik houd van het dorp en zeker van een Fries dorp. Ik ben dorpspredikant in hart en nieren".

Voor de ontwikkeling van het dorp en de kerk is het goed om met het volgende rekening te houden:

1. De gemeenschap moet in het dorp gehandhaafd blijven. Er zijn weliswaar veranderingen, maar het dorp verdwijnt daardoor niet. Er komt een lichtere vorm van dorpsgemeenschap waarvoor duidelijk gekozen wordt. Geen dorpsdwang en sociale controle, maar een dorpsgemeenschap waar men bewust voor kiest en waarvoor men ook best het een en ander wil doen. Vroeger moest men lid zijn van een sportvereniging om te sporten, met contributie, een bestuur, een gebouw, enz. Tegenwoordig zoekt men elkaar spontaan op en worden er afspraken gemaakt een baan te huren om b.v. te sporten om vervolgens met elkaar na afloop een kop koffie te drinken. Er is veel minder behoefte aan formele banden als verenigingen.

Vice-voorzitter van het afdelingsbestuur, de heer D. de Vries, die tevens lid is van het hoofdbestuur van de VKB, doet op iedere jaar- en regiovergadering van de afdeling mededelingen uit het hoofdbestuur.

2. Een mooi voorbeeld is de kerkelijke gemeenschap in het dorp. De jongere mensen voelen er niet meer voor om in een kerkelijke structuur te opereren met een kerkenraad en een classis die veel vergaderingen vereisen en een landelijk synode met raden en organen. Nu bestaan er allerlei groepen die vaak spontaan ontstaan.

De kerk zal als minderheidsgroep altijd dienend aanwezig moeten zijn en kan niet langer hoeder van het geweten zijn. De kerk maakt niet meer uit wat goed of fout is. Zij zal zich wel altijd als hoeder van de kwetsbaren in onze samenleving moeten opstellen.

Het eigenlijke doel van de kerk is ervoor om de Godslamp brandende te houden. Dat doen we door de kerk zo gewoon mogelijk te houden: houden van kerkdiensten (de liturgie vieren), het omzien naar elkaar (dus pastoraat bedrijven) en de geloofsoverdracht, aldus ds. Beekman.

Toezen is omzien naar elkaar

De regiobijeenkomsten die in het najaar van 2012 plaatsvonden, stonden in het teken van de zorg voor de gemeenten. Afdelingsvoorzitter H.J. de Koe memoreerde dit in zijn welkomstwoord. De voorzitter van het RCBB van Friesland, de heer H. de Groot, ging daar in zijn inleiding verder op in. Hij besprak zaken als het toezien op vermogensrechtelijke aangelegenheden en allerlei rechtshandelingen. Voor een beperkt aantal rechtshandelingen van het college van kerkrentmeesters is voorafgaande toestemming nodig, zoals bij het beroepen van een predikant, het aanbrengen van ingrijpende wijzigingen in of aan monumentale kerkgebouwen of orgels, beschikbaar stellen van diaconale gelden voor niet-diaconale doelen en het oprichten van een stichting.

Ook noemt de heer De Groot de afspraken die door de Kerken en de Belastingdienst in het kader van ANBI zijn gemaakt. Om nog meer transparantie te krijgen en daardoor betere controleerbaarheid van de ANBI's wil de Belastingdienst zicht blijven houden op de geldstromen binnen de ANBI's. Het RCBB zal er op toezien dat de afspraak met de Belastingdienst in het kader van ANBI wordt nageleefd, omdat de kerk het zich niet kan veroorloven dat deze ANBI-status wordt ingetrokken.

De directeur van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen van Friesland (per 1 januari 2016 gefuseerd met de Stichting van Groningen-Drenthe met als naam: Stichting Beheer Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland), de heer J. Jongsma, geeft op iedere jaar- en regio-vergadering van de afdeling Friesland actuele informatie over onderhoud en restauratie van de monumentale kerkgebouwen.

Ontwikkelingen in het predikantschap

Op 9 maart 2015 hield de afdeling in de Kurioskerk haar jaarvergadering die door ruim 100 kerkrentmeesters werd bezocht. In zijn openingswoord stond de voorzitter, de heer H.J. de Koe, stil bij de kerkelijke situatie in Friesland. In veel gemeenten is er sprake van onderbezetting van kerkenraden en colleges van kerkrentmeesters. Het zijn soms maar een paar mensen die op de kerkelijke winkel passen. Hij geeft de

kerkrentmeesters, de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Friesland en de Stichting Alde Fryske Tsjerken een compliment voor hun inzet bij het behoud en beheer van de kerken in Friesland. De kerken staan er goed bij.

Na een korte overdenking door ds. R. Tuitman, krijgt ds. G. van Meijeren de gelegenheid een inleiding te houden over ontwikkelingen in het predikantschap. Ds. Van Meijeren is betrokken bij het Mobiliteitsbureau van de Kerk. Hij wijst erop dat gemeenten op deze Mobiliteitspool een beroep kunnen doen in situaties waarin de gemeente vacant is en zich afvraagt wie men de komende jaren denkt nodig te hebben. Is dat een predikant, een kerkelijk werker of iemand anders?

Men kan denken aan de figuur van de interim-predikant, zodat de gemeente ruimschoots de tijd heeft om naar een nieuwe situatie te groeien. Deze interim-predikant zal uitsluitend naar het belang van de gemeente kijken. Er zijn vier soorten interim-predikanten, namelijk beleidsontwikkelaar, conflictbemiddelaar, rouwverwerker en een overbrugger, ook wel consulent genoemd.

Het geheim van de Mobiliteitspool is het predikantschap voor bepaalde tijd. De predikant heeft een overeenkomst met de Dienstenorganisatie, waarbij de synode de proponent tot predikant in algemene dienst benoemt. Dat kan voor 2 jaar of langer zijn.

Het Mobiliteitsbureau is zeker aantrekkelijk voor jongere generaties predikanten. Er is dan geen beroepingscommissie, maar een zoekcommissie nodig. De predikant voor bepaalde tijd is een goede stimulans voor gemeenten en proponenten om elkaar te helpen, aldus ds. Van Meijeren.

Wierook en pepermunt in de krimp

Op 7 maart 2016 hield het bestuur van de afdeling Friesland in de Kurioskerk te Leeuwarden-Huizum de jaarvergadering. Een bijzondere jaarvergadering, want de voorzitter van de afdeling, de heer H.J. Koe, treedt als bestuurslid en voorzitter van de afdeling af. Na 12 jaar leiding aan de afdeling te hebben gegeven, vindt hij dat het moment gekomen is de leiding aan een ander over te dragen.

Maar ook het programma van deze avond is anders dan gebruikelijk. Onder het motto "*Wierook en pepermunt in de krimp*" geven drie bekende personen in kerkelijk Nederland in de vorm van een symposium hun kijk op de situatie wat de Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland voor elkaar kunnen betekenen in de teruggang van hun beider kerkelijk leven. Dit symposium vond plaats in de kerkzaal van de Kurioskerk waar de heer De Koe zo'n 130 aanwezigen welkom mocht heten.

De forumleden zijn mevr. ds. K. van den Broeke, preses van de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland, mgr. dr. G.J.N. de Korte, bisschop van het Bisdom Groningen-Leeuwarden en mr. P.A. de Lange, voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer. Zij werden geïntroduceerd door ds. W.B. Beekman, gemeentepredikant in Molkwerum en Warns, die na de lezingen ook de forumdiscussie leidde.

Oecumene uitbouwen

Ds. Van den Broeke, die als eerste sprak, stelde dat wij ons bewegen in de richting van een kerk waarin we allereerst kracht zien op die plekken waar mensen concreet samen komen in de naam van de Heer. Alle veranderingen die we beogen zijn daaraan dienstbaar. Hoewel we de gestalte van onze Protestantse Kerk in Nederland koesteren, weten we tegelijkertijd dat wij onderdeel zijn van een groter geheel, een deel van het wereldwijde lichaam van Christus. Met de vereniging die zich in 2004 afspeelde, zijn we er nog niet. Het hoort bij onze kerk dat we zoeken naar meer zichtbare eenheid binnen het lichaam van Christus.

Dat laatste betekent ook dat we in het proces Kerk 2025 niet uitsluitend over de gemeenten spreken *H.J. de Koe.*

Ds. W.B. Beekman.

Ds. K. van den Broeke.

die samen de Protestantse Kerk in Nederland vormen. Wij kunnen ons voorstellen dat er in de toekomst geloofsgemeenschappen zijn waarvan leden van onze Kerk deel uitmaken, maar die niet direct onder de Protestantse Kerk in Nederland vallen. Wij zoeken naar hartelijke verhoudingen met andere kerken of kerkverbanden in ons land om gezamenlijk vorm te geven aan onze christelijke roeping.

Samenvattend wil ik "krimp", dat een angstige klank heeft, niet zo treurig willen duiden. Liever beschouw ik het als een instrument dat we in handen gekregen hebben om daardoor weer eens grondig bij onze roeping bepaald te worden: voluit kerk te zijn, te leven vanuit de bevrijdende gedachte van het evangelie en zoekend naar verbondenheid met allen die de basis herkennen en delen, aldus ds. Van den Broeke.

Trouw blijven aan spirituele hart van katholieke christendom

Mgr. De Korte, die enkele dagen geleden vernam dat hij benoemd was tot Bisschop van Den Bosch, wijst er op dat er sprake is van een detraditionalisering van geloofsopvattingen met een veelheid van aanbod op de religieuze markt. Mgr. De Korte noemt enkele cijfers uit "Geloven in Nederland" dat binnenkort verschijnt, waarbij zich nog maar 12 procent van de Nederlanders katholiek noemt. Bij de Protestantse Kerk in Nederland gaat het om 8 procent.

Deze ontwikkelingen hebben grote gevolgen voor de beide voormalige volkskerken. Krimp van leden leidt tot minder financiële middelen. Hoe reageren wij als Kerken daarop en hoe kunnen we elkaar van dienst zijn?

De afgelopen jaren is de Rooms-Katholieke Kerk druk bezig geweest om in alle bisdommen de bestaande parochies in nieuwe parochies onder te brengen. In het Noorden is het aantal parochies van 80 naar 19 gereduceerd. Er wordt gewerkt naar bestuurlijke schaalvergroting, maar gelijktijdig naar pastorale schaalverfijning.

Kerksluiting is bij fusieprocessen onontkoombaar. Maar maak wel een knip tussen het afstoten van een kerkgebouw en het opheffen van een geloofsgemeenschap. Mgr. De Korte acht het van wezenlijke betekenis dat de kerk zo dicht mogelijk bij de mensen blijft.

Mr. Peter A. de Lange.

Mgr. dr. G.J.N. de Korte.

Voor Bisschop De Korte staat een positieve benadering voorop. Niet reageren vanuit de lethargie. "Niet passief maar offensief denken." Katholieken en protestanten moeten en kunnen van elkaar leren als het gaat om 'best practices'. Ondanks het feit dat de Rooms-Katholieke Kerk andere rituelen kent dan de Protestantse Kerk in Nederland kunnen zij leren van elkaars missionaire en evangelisatieprojecten. Hij besluit door de wens uit te spreken dat beide kerken trouw blijven aan het spirituele hart van het katholieke christendom, dus zo breed mogelijk God eer brengen en het goede doen. Dat is het kloppend hart van het catholicisme. 10 Procent van de bevolking gelooft hieruit en dat percentage christenen kan van vruchtbare betekenis zijn voor onze Nederlandse samenleving, aldus bisschop De Korte.

Kerkrentmeester en bisschop broederlijk naast elkaar

Als derde en laatste in leider krijgt de voorzitter van het hoofdbestuur van de VKB, mr. P. A. de Lange, het woord. Het merendeel van de kerkelijke gemeenten staat exploitatietechnisch onder water, met navenante problemen op alle communicerende werkvelden voor kerkrentmeesters: mensen, geld, organisatie en gebouwen. Zo worden predikanten onbetaalbaar, op organisten, kosters en beheerders wordt fors bezuinigd, gemeenten vergrijzen en gebouwen worden slecht of niet onderhouden of moeten worden afgestoten. De problemen laten zich daarmee integraal en totaal voelen, letterlijk en figuurlijk in alle hoeken en gaten van de plaatselijke gemeenten.

Ik schat in dat behalve de accentverschillen rond bijvoorbeeld het beslissingskader en de snelheid waarmee deze uitdagingen zich in het land manifesteren, er ter zake weinig verschil is tussen de situatie bij protestanten en de roomse broeders en zusters.

Als '*Waar een Woord is, is een weg*' (nota die de synode in november 2015 besprak) uitgaat van nieuwe vormen van gemeente-zijn en inrichtingsvarianten daarvan, zoals huisgemeenten, pioniersplekken, Nijkleaster, flexibele gemeenten en poolpredikanten, regionale samenwerking, dan is het zaak dat ook alles op die kaart

Forumdiscussie onder leiding van ds. W.B. Beekman.

wordt gezet. Dat betekent tegelijkertijd dat de kerk in eigenlijke zin zich voor wat de vragen van beheer en ondersteuning gaat loszingen van de aardse zorgen.

Als substituut voor de beleidsomslag wil de landelijke kerk de gemeentecontacten en een digitaal kennisplein zo dicht mogelijk bij de gemeenten brengen. En met name ook daar komt de VKB om de hoek kijken. Wij vonden en vinden dat de kerk niet als een top-down instituut van boven naar beneden georganiseerd moet zijn, maar precies andersom. Deze moet worden opgebouwd en bestaan via de lijn en de gratie van het perspectief van de zelfstandige plaatselijke gemeenten, hoe klein of groot, hoe zwak of sterk, hoe arm of rijk die ook zijn.

De VKB wil samen met de landelijke kerk en mogelijk andere betrouwbare partners een *koepel* vormen voor kerkbeheer, waarop primair op professionele en vrijwillige basis één loket ontstaat voor de kerkrentmeester. Dat loket moet ook de lawine aan het lukraak en ongestructureerd opvragen van allerlei informatie en gegevens beteugelen. De administratieve last moet dus niet alleen veel minder, maar ook niet dubbel en vanaf één centraal punt. En toezicht moet vooral concreet gaan ondersteunen in plaats van repressief en vermanend werken.

De VKB kiest intussen voluit voor commitment en steun aan de weg die *Kerk2025* laat zien. In de uitwerking zijn kwalitatief en kwantitatief dus nog wel de nodige noten te kraken. Dat begint al op vijf terreinen op de synodevergadering van april 2016.

De brug naar de Rooms-Katholieke Kerk is ook snel geslagen. De Lange en De Korte, de kerkrentmeester en de bisschop staan vanavond immers al – opnieuw - broederlijk naast elkaar. Ook al zijn er accentverschillen, de kern van de problematiek en de waarneembare bewegingen komen vergaand overeen.

De vraag is nu of de herinvoering van de bisschop in de Protestantse Kerk voldoende is om te hervormen in ons denken. Wij moeten met elkaar oog hebben voor de oecumene. Maar de invulling ligt daar wat ons betreft op behoorlijk niveau

Het forum: ds. K. van den Broeke, mgr. dr. G.J.N. de Korte en mr. Peter A. de Lange.

en met behoorlijke standaarden bij de parochianen en bij de gemeenteleden ter plaatse, aldus de heer De Lange.

Ondanks krimp die is en blijft, liggen er ook kansen!

Onder leiding van ds. W.B. Beekman volgt er een boeiende korte discussie waarbij de volgende zaken besproken worden:

Het kerkmodel. De heer De Lange: Ik heb geen pleidooi gevoerd om afscheid van ons kerkmodel te nemen. De praktijk is dat steeds meer gemeenten te kampen hebben met gebrek aan menskracht, vacatures in kerkenraad raken niet meer vervuld, terwijl ongeveer tweederde van het aantal gemeenten met financiële tekorten wordt geconfronteerd. Ook ik betreur het dat we onze traditie moeten verlaten, maar de tijden veranderen. Predikanten zijn onbetaalbaar, maar het wordt nog vervelender wanneer de gemeenten hen niet meer kan betalen.

Samenwerking. Bisschop De Korte: In het Noorden zijn hiervan nog geen voorbeelden te noemen. In krimpsituaties heeft men de neiging, hetgeen begrijpelijk is, nog meer vast te houden aan de eigen zelfstandigheid omdat dit een vertrouwd gegeven is. De bisschop moet vanuit zijn hiërarchie een zodanige sturing geven zodat gelovigen overtuigd raken van het middel dat wordt toegepast om, ondanks de krimp, toch kerk te blijven.

Geloven in groei. Ds. Van den Broeke: Het is maar de vraag waarop je de aandacht vestigt. Laten we het met elkaar over de inhoud hebben, want dan blijkt dat er veel meer momenten zijn die ons samenbindt. Kwaliteit is belangrijker dan kwantiteit. Laten we wat positiever aankijken tegen zaken die moeilijk liggen. De vraag is: hoe mariagen we de krimp?

Ds. Beekman rondt af door te constateren dat er krimp is die blijft en wanneer de

Mr. Peter A. de Lange toont de oorkonde behorende bij het gouden draaginsigne van de VKB dat hij even daarvoor aan de heer H.J. de Koe uitreikte.

wind niet van richting verandert, moeten de zeilen bijgesteld moeten worden. Maar alle drie de sprekers hebben aangegeven dat een krimpsituatie ook kansen biedt, mits we terug gaan naar de kern van de zaak, namelijk dat de kerk aandacht voor de ander moet blijven houden. Daar gaan we met elkaar aan werken", zo besluit ds. Beekman.

Afscheid H.J. de Koe

Na een hierna volgende pauze wordt de vergadering hervat in de zaal waar de afdeling Friesland gebruikelijk haar bijeenkomsten belegt. Er worden enkele huishoudelijke zaken behandeld w.o. bestuursverkiezing. Alle periodiek aftredenden die bereid zijn een nieuwe zittingsperiode te aanvaarden, stellen zich herkiesbaar en worden door de vergadering herbenoemd. Periodiek aftredend en niet herkiesbaar is de heer De Koe. Vervolgens neemt de heer De Vries, vice-voorzitter van de afdeling, de leiding over en vraagt de heer De Koe de vergadering te verlaten.

Hij deelt mee dat de heer R. Boersma, o.m. kerkrentmeester in Schettens met veel bestuurlijke ervaring op kerkelijk en maatschappelijk gebied, bereid is in de nu ontstane vacature van voorzitter van de afdeling Friesland, voorzitter van de afdeling te worden. De algemene vergadering gaat hiermee akkoord.

Vervolgens noemt de heer De Vries het vele werk dat de heer De Koe voor de afdeling van de VKB Friesland en de plaatselijke gemeenten verricht heeft en stelt de algemene vergadering voor hem te benoemen tot erelid. De vergadering stemt hiermee van harte in.

Hierna komt de heer De Koe terug waarna de voorzitter van het hoofdbestuur van de VKB, mr. P.A. de Lange, hem het gouden VKB-draaginsigne uitreikt als blijk van waardering voor het vele werk dat hij voor de plaatselijke kerkelijke gemeenten in Friesland verricht heeft.

Vervolgens spreekt de heer De Vries enkele herinneringswoorden tot de heer De Koe. Hij memoreert de lange periode van bestuurslid waarvan 12 jaar voorzitter en ziet met veel genoegen terug op een heel plezierige samenwerking. Hij wenst de heer De Koe en diens echtgenote Gods zegen toe voor de nabije toekomst. Hierna deelt hij mee dat de algemene vergadering van de afdeling Friesland zojuist heeft

Nadat de heer De Koe door de ledenvergadering tot erelid van de afdeling Friesland is benoemd en toegesproken is door de vice-voorzitter, de heer D. de Vries, feliciteert de heer De Vries het zojuist benoemde erelid de heer De Koe. Links de secretaris, mevr. M. Burggraaff-Wondaal.

besloten de heer De Koe te benoemen tot erelid van de afdeling. Hij overhandigt hem een oorkonde en een stoffelijk blijk van waardering.

R. Boersma, die sinds de ledenvergadering van 7 maart 2016 voorzitter van de afdeling Friesland is.

Tot slot richt de heer De Koe in een kort afscheidswoord tot de leden. "Er zijn de afgelopen jaren veel zaken de revue passeert, mooie en ook minder mooie aangelegenheden. Wat bij mij de meeste indruk maakte was het overlijden van ons bestuurslid Willem van Gent, oud-voorzitter Sierp Feeres en onze oud-secretaris Tittie Haringsma-Dijkstra. Mijn periode is nu afgelopen en ik weet heel zeker dat ik het missen zal. Mijn opvolger Rein Boersma uit Schellens, is een man met een grote bestuurlijke ervaring, zowel op maatschappelijk als op kerkelijk gebied. Ik wens hem ik veel goeds en Gods zegen toe. Ik wens jullie allen veel geluk in het werk voor de kerk en wat is er mooier dan het werk op Gods akker elk my sien lek en brek. Het gaat u goed en Gods zegen voor nu en de komende tijd gewenst", zo besloot de heer De Koe.

Enkele bijzondere kerkrentmeesterlijke beheerszaken in Friesland

Het kerkrentmeesterlijk beheer in de provinciale afdeling Friesland omvat, naast het beheer over gebouwen, monumenten en de zorg voor o.a. de predikantstraktementen, ook zaken als begraafplaatsen, de rol van de begrafenisvereniging, klokkenstoelen en in veel gemeenten het beheer van monumentale kerken en kerkjes. Ook in andere provinciale afdelingen komen deze beheersonderdelen voor, maar niet in die mate als in Friesland het geval is.

■ Over het Floreenstelsel

In "Het Maandblad" van juni 1958 schrijft de voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen, prof. dr. ir. H.G. van Beusekom, die de heer J.A. Bakker als voorzitter was opgevolgd, een publicatie over het Floreenstelsel en het kerkelijk leven in Friesland. Het Floreenstelsel was een belasting uit 1498 die door grietmannen werd geïnd. Grietmannen waren eigenlijk de voorlopers van de plattelandsburgemeester in Friesland. De floreenbelasting was een soort grondbelasting. Eerst onder Lodewijk Napoleon is het Floreenstelsel als belastingstelsel afgeschaft en door een algemene grondbelasting vervangen. De floreenregisters bleven echter bestaan en deze zijn tot 1888 van grote invloed geweest op het kerkelijk leven in Friesland.

Zeggenschap

In 1804 grijpt de overheid in het kerkelijk leven in door het opnemen van de kerkelijke rekeningen en het stemmen van nieuwe kerkvoogden op te dragen aan de floreenplichtigen, voor zover die in de Nederlandse Hervormde Kerk gedoopt zijn en niet tot een ander kerkgenootschap zijn overgegaan. Op 27 juni 1804 krijgen de floreenplichtigen zeggenschap in kerkelijke aangelegenheden. Dat leidde ertoe dat gedurende tientallen jaren enkele families van grondbezitters het in deze kerkelijke gemeenten voor het zeggen hadden. Ook de kerkelijke gemeenten zetten zij naar hun hand, want zij waren de floreenplichtigen en zij alleen hadden het stemrecht.

Zo kwam het voor dat in verschillende gemeenten door één of enkele grondbezitters predikanten gekozen werden tegen de duidelijke wil van de gemeente. Voorbeelden hiervan zijn: Beetgum, Wirdum, Berlikum en Oosterend. In Oosterend was de kerk zelf de grootste floreenplichtige.

Het stemrecht werd uitgeoefend door de kerkvoogden, die een predikant verkozen, welke de gemeente niet wilde. In 1873 werd het bekende Proces Oosterend gevoerd. Stemgerechtigde lidmaten hadden kerkvoogden gekozen als vertegenwoordigers van de gemeente voor wat het beheer betreft. Zij dagvaardden de oude kerkvoogden om rekening en verantwoording af te leggen en om het beheer over te dragen. De Rechtbank van Leeuwarden wees deze eis toe en op 25 maart 1878 werd het vonnis in hoger beroep door het Gerechtshof bevestigd.

*St. Martinuskerk Wirdum Fr.
(1716).*

Op 17 juni 1881 valt tenslotte de eindbeslissing van de Hoge Raad, waarbij de nieuwe kerkvoogden andermaal gelijk kregen. Naar aanleiding daarvan werd in veel gemeenten deze situatie aangepast. Zo vond er op 2 september 1881 een belangrijke vergadering plaats in de Christelijke school te Schettens. Dit was de allereerste keer dat alle stemgerechtigde manslidmaten van Schettens hun stem konden uitbrengen om kerkvoogden te kiezen. Dit was eeuwenlang voorbehouden aan personen die 'floreenplichtig' waren. Dit waren mannen die land bezaten in Schettens, waarover de zogenaamde floreenbelasting

geheven werd. Dit konden dus ook niet-Schettensers zijn. Gezamenlijk benoemden zij dan o.a. de kerkvoogden en de predikant.

*Kerkgebouw te
Schettens (1864).*

Reeds in 1856 was bij Koninklijk Besluit het proces in gang gezet, dat de overheid (via de belastingen dus) haar invloed op het beheer van kerkelijke goederen zou afbouwen. In de praktijk liep het allemaal niet zo'n vaart en bleef veel bij het oude. De synode heft echter in 1874 het recht van floreenplichtigen tot beroeping van predikanten op, waarmee het afbouwen in gang werd gezet.

■ Begraafplaatsen

Volgens het Vademecum Kerkelijke Begraafplaatsen van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer, zijn er 444 kerkelijke gemeenten, voornamelijk de voormalige hervormde gemeenten, die een begraafplaats in exploitatie hebben.

Hiervan liggen er 144, ofwel 32 procent, in de provincie Friesland. Een begraafplaats bezitten is geen vrijblijvende aangelegenheid. De beheerder, of dat nu een kerkelijk gemeente is of een andere instantie, dient zich daarbij te realiseren, dat:

- de exploitatie gegarandeerd is;
- aangegane verplichtingen nagekomen worden;
- continuïteit van bestuur en beheer gewaarborgd is;
- de begraafplaats beschikbaar moet zijn voor toekomstige generaties en bevolkingsgroepen en moet kunnen inspelen op toekomstige trends.

Een kerkelijke begraafplaats zal haar identiteit volledig waar kunnen maken wanneer juist aan die laatste criteria vorm en inhoud wordt gegeven. Een kerkelijke begraafplaats die goed beheerd wordt, kan daarom eveneens van grote betekenis zijn voor de kerkelijke aanwezigheid in de maatschappij.

Het beheren van een begraafplaats stelt enerzijds hoge eisen aan de beheerder, maar geeft daartegenover ook veel voldoening in de betrokken gemeenschap.

Klokkenstoel (1766) te Ureterp van de begraafplaats van de protestantse gemeente Opsterland-Noord.

Begraafplaats van de protestantse gemeente Tzum.

Beleid

Vaak hebben kerkelijke begraafplaatsen een lange historie. Het risico bestaat dan dat oude regels worden gehanteerd, die niet meer voldoen aan de eisen van nu. Colleges van kerkrentmeesters zullen zich daarom moeten afvragen of het niet wenselijk of zelfs noodzakelijk is het beleid met betrekking tot de begraafplaats opnieuw te formuleren. Daarbij ontkomen zij er niet aan rekening te houden met voor het beheren van een begraafplaats relevante ontwikkelingen, zoals:

- het toenemen van het aantal crematies en de daaruit soms voortvloeiende vraag om ook op de kerkelijke begraafplaatsen mogelijkheden te scheppen voor de bezorging van de as of de bewaring van urnen;
- de wens van een toenemende betrokkenheid van nabestaanden bij de begrafenis door bepaalde handelingen zelf te willen verrichten (zoals het zelf laten zakken van de kist of het (gedeeltelijk) sluiten van de groeve);
- het meer integreren van begraafplaatsen in de leefomgeving;
- de toenemende wens uit de samenleving om de begraafplaats (als de situering daartoe aanleiding geeft) als wandelgebied te ontsluiten;
- de noodzaak ingesteld te raken op veranderende gebruiken en rituelen van andere culturen en godsdiensten (bijvoorbeeld het begraven zonder kist door moslims);
- de toenemende belangstelling voor het grafmonument en de persoonlijke vormgeving daarvan, die om meer vrijheid vraagt;
- toeneming van de belangstelling voor de bescherming van cultuurhistorische

Begraafplaats en kerkgebouw te Offingawier. Een van oorsprong middeleeuwse kerk die in 1882 werd ommetseld.

- waarden (historische graven, vormgevingsstijlen van grafmonumenten) op de begraafplaatsen;
- de wenselijkheid van handhaving van landschappelijke en tuinarchitectonische aspecten van begraafplaatsen;
- druk uit de samenleving op de wijze waarop het beheer van de begraafplaats uitgeoefend wordt;
- het toenemende belang van goede voorlichting aan nabestaanden en belangstellenden;
- het goed toepassen van de wettelijke voorschriften; en
- het beëindigen van het hier en daar nog voorkomende systeem van commissie en provisiebetalingen met betrekking tot aankoop van grafstenen of monumenten.

▣ Begraffenisvereniging

Met name in Friesland kent men in veel gemeenten de constructie van een begraffenisvereniging. Deze verenigingen zijn opgericht met als doel om begraffenissen en crematies op basis van vrijwilligheid, onderlinge solidariteit en nabuurschap, vaak geïnspireerd vanuit een christelijke visie, te verzorgen. In de praktijk betekent dit het verlenen van onderlinge hulp op het gebied van de uitvaart door de overledene op de meest gedenkwaardige wijze naar zijn laatste rustplaats te brengen, mede om te

Aanduidingsbord van de Begrafenisvereniging "De Laatste Eer" van Berlikum Fr.

voorkomen dat de verzorging van het stoffelijk overschot van de mens een voorwerp van winstbejag vormt.

De begrafenisvereniging "De Laatste Eer" (Kollumerzwaag c.a.) is in 1910 ontstaan uit burenplicht. In de loop van de tijd is er veel veranderd; wat altijd hetzelfde is gebleven, is de verzorging van een uitvaart van leden op de meest waardige wijze, overeenkomstig hun wensen en zonder winst-oogmerk. De praktijk wijst uit dat de nabestaanden het 'eigene' van de vereniging en de manier waarop invulling wordt gegeven aan de uitvaart, erg waarderen.

De leden (vanaf 18 jaar) betalen een jaarlijkse contributie van € 18 (2015). Kinderen van leden tot 18 jaar zijn gratis lid. Het vergoedingspakket dat aan de leden wordt vergoed, is maximaal € 900. De vereniging betaalt alle nota's (zoals grafkisten, advertenties, rouwbrieven) en later krijgt de familie de nota van de vereniging onder aftrek van de ledenkorting van € 900.

In de meeste gevallen is het zo dat iedere inwoner van een gemeente waar een begrafenisvereniging is, tot aan zijn 30e jaar lid kan worden van de vereniging wanneer de geldende contributie betaald wordt. De vereniging vergoedt de kosten van de verzorging van de begrafenis en de daaraan verbonden uit te voeren werkzaamheden, zoals:

- aangifte bij het gemeentehuis;
- het gebruik van de baar;
- hekonthuizing van het kerkhof en de vergoeding aan de dragers;
- loonkosten van de bode en de dragers;
- verzorging van de overledene;
- het opbaren;
- het vervoer van de overledene naar de begraafplaats of naar een crematorium; en
- administratiekosten inzake de grafregistratie.

Ook voor niet-leden bestaat volgens de statuten vaak de mogelijkheid gebruik te maken van de diensten van de begrafenisvereniging tegen een met het bestuur, of de eventuele bode, overeen te komen bedrag.

Johannes de Doperkerk van Exmorra (1258).

Met name in de periode direct na het overlijden en voor de begrafenis, is de familie bezig om allerlei zaken voor de overledene te regelen. De familie, die met haar gedachten meer betrokken is bij het verlies van de overledene, is er erg content mee dat de begrafenisvereniging de hiervoor genoemde praktische zaken regelt.

Een aandachtspunt voor de colleges van kerkrentmeesters is wel dat voorkomen moet worden dat een begrafenisvereniging uitsluitend contracten afsluit met één en dezelfde steenhouwer. Zeker wanneer er in sommige gevallen nog sprake is van 'aanbrenggeld' dat per slot van rekening afkomstig is van de steenhouwer die de steen geleverd en geplaatst heeft. Belangrijk is in dit geval dat het college van kerkrentmeesters, van wie op het gebied van het beheer een verantwoord beleid mag worden verwacht, met de begrafenisvereniging afspraken maakt waardoor ook andere steenhouwers kunnen meedingen. Tenslotte is het ongepast wanneer de kerkelijke gemeente van een bepaalde steenhouwer aanbrenggeld ontvangt, waardoor die steenhouwer een soort alleenrecht zou genieten.

▣ Klokkenstoelen

In verschillende plaatsen in ons land, met name in Friesland en de kop van Overijssel, kent men de klokkenstoel. In Friesland zijn met name in het zuidoosten en het zuidwesten veel klokkenstoelen te vinden. Volgens de informatie die de organisatie Tsjerkepaad 2015 verstrekke, zijn er 59 klokkenstoelen in Friesland.

De klokkenstoel als losstaand bouwwerk dankt zijn ontstaan waarschijnlijk aan het feit dat bepaalde gebieden in Friesland te arm waren, of de gemeenschap te klein, om

Klokkenstoel Gcingarijp (1770).

Klokkenstoel Katlijk (1930).

Klokkenstoel Nijaholtwolde (1973).

Klokkenstoel Scharl (1898).

Kerkgebouw Boijl (1617) met klokkenstoel (1600).

een kerk te bouwen. Soms werd er een kerkje gebouwd zonder toren en werd de klok in een aparte klokkenstoel geplaatst. Werd er later wel een kerk gebouwd, dan werd de klokkenstoel, nadat de klok in de kerktoren was gehangen, gesloopt. Omgekeerd gebeurde het ook dat als een kerkgebouw of kerktoren tot ruïne was vervallen, er een klokkenstoel werd gebouwd.

Een klokkenstoel is een stellage van dikke houten of ijzeren balken, waarin een of meer klokken zijn opgehangen. Deze klokkenstoel kan boven in de kerk- of klokkentoren zijn aangebracht. Ook zijn op diverse kerkelijke begraafplaatsen in ons land op zichzelf staande klokkenstoelen geplaatst. In de gemetselde kerktorens bestond de noodzaak tot het aanbrengen van een klokkenstoel al snel, nadat ertoe overgegaan was om een samenstel van luidklokken te gebruiken. Immers, het luiden van deze klokken veroorzaakte scheuren in het torenlichaam en daardoor ontstonden de verschillende eikenhouten constructies om deze trillingen goed naar beneden te geleiden en toch het gewicht van de beweegbare klokken, die soms meer dan 500 kg. per stuk wegen, te kunnen dragen.

Sint Thomasluiden

Het Sint Thomasluiden, om de boze geesten te verjagen, vindt plaats in de periode wanneer de dagen het kortst zijn. Van 21 december tot en met 31 december worden

Klokkenstoel op begraafplaats Tijnje (1894).

Klokkenstoel Nes (bij Heerenveen) 16^e eeuw.

de klokken geluid. Dit oude gebruik wordt nog in slechts twee plaatsen in Friesland in ere gehouden en wel in Katlijk en in het naburige Oudehorne. Het is nu vooral een aardig volksgebruik, waarbij het de kunst is om in een goed op elkaar afgestemd ritme twee klokken te luiden. Het gaat bij dat luiden om de z.g. "vierkante slag". De kleine klok komt daarbij in harmonie tussen de slagen van de grote klok. De kleine klok moet een kwartslag na de grote klok komen.

Oorspronkelijk ging het Sint Thomasluiden dag en nacht door. Tegenwoordig mag er alleen van 's morgens 7 uur tot 's avonds 10 uur worden geluid. Overigens is er een tijd geweest dat de gemeente Heerenveen het luiden wilde verbieden. Men haalde op een bepaald moment zelfs de klepels uit de klokken. De Katlijkers bedachten echter steeds weer iets waardoor er toch geluid kon worden. Tegenwoordig stimuleert de gemeente Heerenveen de traditie door het geven van een subsidie.

Er zijn de jaarlijkse Sint Thomasluiden manifestaties, waarbij ervaren klokkenluiders, in traditionele kledij gestoken, de klokken prachtig op maat laten klinken. In de periode van 21 tot en met 31 december vindt in Katlijk het traditionele Sint Thomasluiden plaats. Iedereen die dat wil kan de klokken luiden van 's morgens 7 uur tot 10 uur in de avond. Maar tijdens de door Plaatselijk Belang Katlijk georganiseerde Sint Thomasluiden manifestatie is de eer aan de ervaren Katlijkse klokkenluiders.

Nicolaaskerk te
Wieuwerd (13^e eeuw).

■ De mummies van Wieuwerd

Wieuwerd is een dorp in de gemeente Littenseradeel; het heeft ongeveer 240 inwoners. Het dorp is tweeledig qua bebouwing: enerzijds is er een oude dorpskern, anderzijds een nieuwbouwwijk met een aantal moderne woningen, die er door architectuur en materialen uitspringen. Ook enkele bedrijfsgebouwen dicht bij de weg trekken de aandacht.

Wat Wieuwerd echt bekend heeft gemaakt, is de befaamde grafkelder (1609) onder de in hoofdzaak 19e eeuwse hervormde kerk. In de grafkelder ontdekten timmerlieden in 1765 bij toeval een aantal lijken die op natuurlijke wijze zijn gemummificeerd. Vier van deze eeuwenoude mummies zijn in de grafkelder te bezichtigen en vormen sinds jaren een toeristische attractie. Hoe het kan dat deze lijken nooit zijn vergaan, is nog niet volledig duidelijk.

Men denkt aan de luchtstroom en vochtigheidsgraad in de graftombe als oorzaak, maar elk onderzoek dat definitief uitsluitsel kan geven over de oorzaak wordt niet toegestaan door de kerkelijke gemeente. Dit omdat men de mystieke sfeer die nu om de natuurlijke mummificatie hangt, wil behouden. Daarnaast is de kerkelijke gemeente

Aanduidingsbord bij de ingang van de kerk van Wieuwerd.

bang dat nog meer mummies gestolen worden; oorspronkelijk waren er elf mummies, maar door de jaren heen zijn er zeven gestolen; onder andere door geneeskundestudenten uit Franeker en in de Franse tijd (1795-1813) door Franse soldaten.

Ook over de identiteit van de mummies bestaat geen zekerheid. Het zijn waarschijnlijk de resten van leden van de Walta-familie (volgens Jan Ledder) en/of resten van enkele Labadisten. De Labadisten vormden in de 17e eeuw een Nederlandse piëtistische godsdienstige sekte, waarvan Jean de Labadie de inspirator was. Zowel deze familie als de religieuze groep bewoonde de state

Thetinga, iets ten noorden van Wieuwerd. Om te demonstreren dat de merkwaardige bodemgesteldheid en luchtstroom nog steeds hun werk doen, is in de loop der jaren een aantal dode vogels in de ruimte opgehangen. Ook al deze vogels zijn niet vergaan maar gemummificeerd.

De grafkelder in de kerk van Wieuwerd waarin de mummies liggen.

■ Koppermaandag in Schettens-Schraard-Longerhouw

Koppermaandag of Koppertjesmaandag is de eerste maandag na Driekoningen (6 januari). Op die dag hielden de gilden traditioneel een feestdag. De gildebrieven werden voorgelezen en de privileges die de leden van het gilde genoten, werden opgesomd.

Vervolgens trokken de gildelieden de stad in om geld in te zamelen dat vervolgens werd verbrast. Zo sloten zij de donkere periode rond de kortste dag af. De naam stamt waarschijnlijk van *kopperen* dat "feestvieren" of "smullen" betekent.

Koppermaandag wordt al in de eerste helft van de 15e eeuw genoemd, maar is waarschijnlijk nog ouder. In Amsterdam mochten op Koppermaandag en de dag erna de leprozen de stad in, wat normaal streng verboden was. In optocht ging het naar de Dam. Vervolgens werd geld ingezameld voor het Leprozenhuis en kregen de leprozen een maaltijd aangeboden. Vanaf 1604 werd de optocht verboden omdat die te veel overlast veroorzaakte.

Toen in de 18e eeuw de gilden werden afgeschaft, bleef de traditie van de feestdag alleen in stand onder de drukkers. De gezellen van de drukkers drukten als proeve van vakbekwaamheid een speciale prent met een heilwens erop, de Koppermaandagprent, die zij op Koppermaandag aan de meesterdrukkers en de eigenaar van de drukkerij overhandigden. In de 19e eeuw werden koppermaandagprenten aan relaties gestuurd, als geschenk. In de loop van de 20e eeuw ging het ritueel vrijwel verloren, doordat men in plaats van Koppermaandagprenten, Kerst- en Nieuwjaarskaarten ging versturen.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het gebruik deels weer in ere hersteld. In de Protestantse Gemeente te Schettens-Schraard-Longerhouw is het tot op heden nog steeds gebruik dat de pachters van het kerkenland op uitnodiging van de kerkrentmeesters bijeenkomen. De pacht wordt echter al jaren niet meer op deze dag voldaan. Wel ontvangen de pachters nog altijd de pachtnota, die loopt van 5 maart tot 5 maart. Het is bekend dat Schraard reeds in 1814 Koppermaandag hield.

De Leeuwarder Courant van 11 januari 2016 meldt dat de pachters van de kerkgemeenschap Schettens-Schraard-Longerhouw hun nieuwe pachtovereenkomst krijgen uitgereikt. De middeleeuwen keren even terug. Koppermaandag, zo wordt de eerste maandag na Driekoningen genoemd.

De pachters van de protestantse gemeente Schraard komen sinds 1814 op deze dag bijeen. Ze nemen dan hun nieuwe pachtovereenkomst voor het voorliggende jaar in ontvangst. "Mogelijk doen we dit al vanaf de middeleeuwen, maar de eerste schriftelijke bronnen voeren terug naar 1814, dus is het minimaal de 203e keer dat wij Koppermaandag vieren", zegt kerkrentmeester André Buwalda. "Als enige kerkelijke gemeente in ons land vieren wij deze dag nog steeds".

Nu ook de kerken van Schettens en Longerhouw deel uitmaken van de protestantse gemeente, worden de ongeveer vijftien pachters van kerkelijke grond in

Kerkgebouw te Longerhouw (1757),

Longerhouw uitgenodigd. Zij krijgen op deze dag de door jonkheer Tjalling van Eysinga opgestelde pachtdocumenten uitgereikt. "Wij kunnen de contracten ook per mail versturen, maar wij vinden het veel leuker om zo'n ouder traditie in ere te houden. Dat hebben we zelfs formeel vastgelegd".

De pachters van de landerijen die de kerk in bezit heeft, zijn voor de gemeente ook belangrijk. "Zij zijn de kurk waar de kerk op drijft. Met de pachtopbrengst kunnen we onze gebouwen in stand houden", aldus Buwalda. Jaarlijks brengen de boeren zo'n € 50.000 in het laatje. Daarnaast is het voor de pachters ook prettig elkaar eens te ontmoeten. "Gewoonlijk zijn boeren solisten. Maar ze vinden het leuk elkaar eens te ontmoeten en verhalen uit te wisselen. Zij komen ook vrijwel altijd allemaal", aldus Buwalda.

De middag wordt informeel afgesloten. Uiteraard met een borrel. "Met of zonder alcohol", licht Buwalda toe. Ook de drie diaconiepachters zijn van de partij. Hun pachtopbrengst gaat naar de diaconie.

■ **TSJERKEPAAD: prachtige kerken van binnen en van buiten**

Het Friese landschap wordt gekenmerkt door de vele kerken, vaak met een monumentaal karakter. Overal in het Friese landschap steken de kerktorens trots boven het landschap uit. Het kenmerkt het Friese landschap en maakt Fryslân tot wat het is.

Kerken zijn niet alleen vaak prachtig van buiten, maar ook heel bijzonder van binnen. Dit alles wegens de rust en de stilte, de monumentale banken, de vaak prachtige preekstoelen en soms de bijzondere grafzerken.

Cultuurgeschiedenis die hoort bij Fryslân, maar die ook vaak verborgen blijft. Veel van de pracht en praal die kerken hebben, blijft het grootste deel van het jaar onzichtbaar, doordat de deur op slot is. Soms hangt er een bordje: *De sleutel is af te halen bij...*, maar helaas is, behalve op zondag, de deur gewoon op slot. Dit is erg jammer, want vaak is het kerkinterieur zeer de moeite van het bekijken waard.

Tsjerkepaad zet zich met hart en ziel in om de kerken open te krijgen. Dat doet de Stichting Alde Fryske Tsjerken als sinds 2004 toen, op initiatief van de Raad van Kerken Friesland, is gestart met het openstellen van een 25 tal kerken in de zomermaanden op de zaterdagmiddag. Het was vanaf het begin een succes: duizenden mensen bezochten de kerken. In 2015 is Tsjerkepaad uitgegroeid tot een vaste zomeractiviteit in Fryslân, die niet meer weg te denken is. In 2015 waren 250 kerken in de gehele provincie, inclusief de Friese Waddeneilanden, open voor het publiek, met zo'n 40.000 bezoekers.

De meeste kerken zijn in de zomermaanden wekelijks op de zaterdagmiddag geopend (van 13.30 tot 17.00 uur), maar andere minder vaak. Vrijwilligers staan klaar om als gastheer of gastvrouw iets over de geschiedenis van de kerk te vertellen en er is veelal koffie of thee. Als extra worden er vaak nevenactiviteiten georganiseerd, zoals exposities, concerten of speciale fietsroutes. Maar de kerken of kerkjes nodigen ook uit om tot rust en bezinning te komen. De deelnemende kerken zijn te herkennen aan de speciale Tsjerkepaadvlag.

Pancratiuskerk Oldeboorn (1753).

Lambertus van Damorgel in de Pancratiskerk uit Oldeboorn (1779).

St. Johanneskerk Morra (13^e eeuw).

Hervormde kerk Lekkum (1778).

Protestantse kerk Ballum (1832).

St. Pontianuskerk Marssum (12^e eeuw).

Bindende factor in dorp

In 2015 deed ook de uit 1918 daterende Marthakerk van Raard aan Tsjerkepaad mee. Deze gereformeerde kerk herinnert sterk aan het stoer gereformeerdendom met iedere zondagmiddag een preek aan de hand van de Heidelbergse Catechismus. Daar is sprake van de verwerping van beelden als 'boeken der leken', omdat God zijn christenen niet door beelden maar door de levende verkondiging van Zijn Woord wil onderwijzen. Deze Marthakerk werd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed als rijksmonument aangemerkt. In veel plaatsen sluiten protestantse gemeenten, die wegens overcapaciteit een kerk moeten afstoten, het gereformeerde kerkgebouw. In Raard is dat niet zo. De kerk wordt nog steeds volop gebruikt door de Protestantse gemeente Mei-inoar Ien Raard-Foudgum.

De Tsjerkepaadcommissie van Raard, die uit zes personen bestaat, zorgt er voor dat elke zaterdagmiddag een van hen aanwezig is en zij verzorgt verder de bijzondere activiteiten in de periode van Tsjerkepaad. De commissie: "De kerk is een bindende factor voor zowel de kerkelijke gemeente als de hele dorpsgemeenschap. Het maakt geen verschil of je wel of geen meelevend lid bent van onze kerkgemeenschap. We leven met elkaar mee als één geheel. Ook het kerkblad wordt door bijna iedereen gelezen om zo op de hoogte te blijven van ieders wel en wee."

Samenwerking

Tsjerkepaad is een initiatief dat geheel wordt gerund door vrijwilligers. Zowel het bestuur als alle vrijwilligers in de kerken zetten zich in voor Tsjerkepaad uit betrokkenheid met de kerken in Fryslân. Al meer dan 10 jaar. Tsjerkepaad werkt

88 Jaar provinciale afdeling Friesland

*Dorpskerk van Baard
(1876).*

*Jacobikerk Wommels
(1508).*

samen met de Stichting Organum Frisicum. Deze stichting, die in 1994 is opgericht, heeft als doel het in stand houden en bevorderen van orgelconcerten in Friesland. Tsjerkepaad en Organum Frisicum hebben in de afgelopen jaren orgelfietsconcerten georganiseerd.

■ **Friesland is de meest kerkdichte provincie**

Op 27 mei 2015 meldt de Leeuwarder Courant dat de Provincie Fryslân kampt met het probleem van nieuwe bestemmingen voor lege kerkpanden. Het aantal kerkgangers loopt terug, kerkelijke gemeenten worden kleiner en fuseren. Kerkelijke gemeenten zijn niet meer in staat hun soms waardevolle gebouwen te onderhouden. Zeker een kwart van de kerkelijke gemeenten telt minder dan 100 leden. Kerken waar geen nieuwe bestemming voor is, komen leeg te staan, waarna monumentale panden kunnen verpauperen en voor overige kerken misschien de slopershamer dreigt. De problematiek rond de leegstand van kerken is in Fryslân groot omdat het de meest kerkdichte provincie is. Er staan bijna 800 kerkgebouwen, waarvan 317 rijksmonument zijn.

Nicolaaskerk Vlieland (1614).

Gemeenten die geen inkomsten uit bezit hebben, hebben het extra moeilijk, want inkomsten bepalen het uithoudingsvermogen. De afgelopen jaren werden veel gereformeerde kerkgebouwen na een fusie met de hervormde gemeente gesloten. Gereformeerde kerken hebben vaak geen inkomsten uit bezit en zijn grotendeels afhankelijk van de bijdragen van de leden. Door de jaarlijkse daling van het ledental zijn gereformeerde kerken soms het eerst de dupe.

Als gevolg van de kerkhereniging in 2004 zijn veel plaatselijke hervormde gemeenten en gereformeerde kerken gefuseerd, met als gevolg dat zij een gebouw over hebben. De monumentale hervormde kerk is voor de eredienst geschikt, maar het interieur is

Johannes de Doperkerk van Parrega (1300).

minder bruikbaar voor andere activiteiten. Extra voorzieningen zoals bijvoorbeeld een toiletgroep, zijn vaak in onvoldoende mate aanwezig. De nieuwere gereformeerde kerken zijn breder inzetbaar, maar ze zijn minder waardevol en kunnen gemakkelijker worden verkocht.

Deltateam Fryske Tsjerken

In 2012 is het Deltateam Fryske Tsjerken opgericht, omdat herbestemmen van kerken, vooral de middelgrote en grote, niet vanzelf gaat. Kerkeigenaren, die uiteindelijk besloten hebben de kerk te verkopen of initiatiefnemers die een kerk in gebruik willen nemen, kunnen een beroep doen op het Deltateam Fryske Tsjerken. Dit Deltateam adviseert kerk- en parochiebesturen hoe en op welke wijze de kerk herbestemd zou kunnen worden. Bovendien adviseert het ondernemers, stichtingen of particulieren die zich in een kerk willen huisvesten. Het Deltateam neemt zelf het initiatief om met bestuurders van kerkelijke gemeenten contact op te nemen. Kerkelijke gemeenten hebben vaak de neiging dit probleem voor zich uit te schuiven. Als er veel mensen wonen, is een herbestemming makkelijker. De afgelopen drie jaar nam de Friese bevolking af met zo'n duizend personen. Vooral in Noordoost-Friesland is er sprake van krimp.

Bij die advisering over de herbestemmingsmogelijkheden wordt gekeken naar:

- het huidige gebruik van de kerk en bijgebouwen;
- de herbestemmingsgeschiktheid van de kerk, bijgebouwen en omliggend terrein;
- de herbestemmingswensen van de kerkeigenaren;
- eventuele procedurele belemmeringen bij herbestemming;

Hippolytuskerk Olterterp (1415).

- de lokale en regionale herbestemmingsmogelijkheden; en
- de mogelijkheden voor medegebruik voor andere dan religieuze functies.

Het Deltateam kan ook een rol spelen in het bij elkaar brengen van verkoper en potentiële koper van een kerkgebouw. Bij koper kan gedacht worden aan bedrijven of particulieren maar ook aan (dorps)stichtingen die de kerk willen overnemen voor sociaal culturele evenementen. Verkoper en koper blijven zelf verantwoordelijk voor het onderhandelingsproces, daarin speelt het Deltateam geen rol.

■ Het Friese kerkinterieur

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Stichting Alde Fryske Tsjerken stelde dr. R. Steensma, directeur van het Instituut voor Liturgiewetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen, eind 1995 een jubileumuitgave samen met als titel *"Het Friese Kerkinterieur. Geloof, dood en adel in monumentale beeldtaal"*.

De heer Steensma wijst er in zijn inleiding op dat het begrip "oude Friese kerken" bij iedereen beelden oproept van Middeleeuwse bouwkunst en zadeldaktorens. Minder bekend, maar van grote kunstwaarde en historische betekenis is de inrichting van deze kerken met een schat aan monumentaal meubilair en een rijkdom aan beeldende kunst. Het is een spiegel van eeuwenlang leven en sterven in Friese

Dorpskerk in Surhuisterveen (1685).

dorpen en steden, een boeiend beeldverhaal van het geloofsvertrouwen van sterfelijke mensen die vele zichtbare herinneringen achterlieten.

Weinig banken en stoelen

Sinds de achttiende eeuw, de tijd van Bonifatius, zijn er in Friesland kerken gebouwd. In de middeleeuwen waren deze ingericht voor de katholieke eredienst. Bij de ingang stond het doopvont en aan het einde in het koor stond het altaar. Daartussen was het schip met veel ruimte, want er stonden weinig stoelen en banken in de kerk. Schilderijen en beelden vertelden over het leven van Jezus.

Maar bij de Reformatie is dat alles opgeruimd. In 1580 verdwenen de altaren en de preekstoel werd het centrale onderdeel. Over het algemeen liet men die staan waar hij ook tijdens de katholieke tijd stond: aan de zuidzijde op ongeveer tweederde uit het westen.

Aan diezelfde kant kwamen eenvoudige banken voor de vrouwen, aan de noordzijde iets voornamere banken voor de mannen. Vaak kwam tegenover de preekstoel een herenbank met een overhuiving, wat in het totaalbeeld een harmonisch evenwicht gaf. Een breed middenpad werd vrijgehouden voor begraving en de viering van het avondmaal. Op deze wijze ontstond een kerkinterieur dat karakteristiek voor Friesland genoemd mag worden.

Liturgische Beweging

Het overgrote deel van onze oude kerken stamt uit de middeleeuwen en heeft een lengtevorm die gericht was op het altaar. Een steeds sterkere nadruk op de Woordverkondiging leidde ertoe dat verschillende predikanten bij voorkeur de

preekstoel aan het eind van de ruimte zagen geplaatst. Ze hadden dan de gemeente recht voor zich en behoefden niet naar verschillende kanten te kijken.

Een reactie hierop vormde de Liturgische Beweging, die de sacramentele handelingen in ere wilde herstellen en liefst een vaste avondmaalstafel wilde opstellen aan het einde van de ruimte. Onder invloed hiervan werd bij de restauratie van de kerken in o.a. Bolsward, Workum en Bergum de preekstoel uit het schip verplaatst naar de koorgrens en werden alle banken naar het koor met de avondmaalstafel gericht. Bij die veranderingen is dikwijls waardevol meubilair, vooral het doophek, verloren gegaan. Na verloop van tijd groeide het besef dat er een evenwicht dient te zijn tussen de belangen van de eredienst en die van de monumentale inrichting.

Een belangrijke factor bij de inrichting van een kerk is de wens voldoende ruimte te hebben voor de viering van het avondmaal. Vanouds gebeurde dat in veel kerken door de opstelling van een langgerekte tafel in het middenpad. In de laatste decennia is men er in verscheidene kerken toe overgegaan om een tafel in U-vorm in het koor op te stellen.

Veranderingen

Veranderende opvattingen over de eredienst hebben in de kerken hun sporen nagelaten. Hetzelfde geldt voor de beleving van het geloof of anders gezegd voor de veranderende interpretaties van de bijbel. Bij de Reformatie verdwenen de beelden van heiligen, maar geheel kaal werden de muren niet, want dikwijls kwamen er borden voor in de plaats die met teksten de gelovigen de essentie van het geloof voorhielden. Het meest voorkomende bord is dat met de Tien Geboden.

Opvallend voor Friesland is het grote aantal kansels uit de achttiende eeuw met allegorische voorstellingen van de deugden. Vele preekstoelen dagen uit tot nader onderzoek naar de samenhang tussen de voorstellingen en de algemeen geldende theologische opvattingen in de zeventiende en achttiende eeuw. Waar wordt de algemene lijn gevolgd en waar wijkt het Friese af? Een intrigerende vraag waarop zelden een antwoord gegeven kan worden is wie het ontwerp voor het beeldconcept maakte: was het een predikant of de edelman of de kunstenaar?

Graftekens

Het zijn mensen die ter kerke gingen, hun geloof beleefden en dikwijls hun sporen achtergelaten hebben in de vorm van allerlei grafmonumenten. Ze zijn vaak voorzien van familiewapens, teksten en doodssymbolen. Boeiend is de ontwikkeling tussen 1600 en 1800 van de diverse graftekens. Dat geldt vooral voor grafzerken (invloed Renaissance), epitafen (grafschriften) en rouwborden (uitbundige heraldiek). De kerkinterieurs vertellen ons wie er vroeger ter plaatse macht en geld bezaten en deze onderdelen van het kerkmeubilair vormen een rijke bron voor de kennis van de geschiedenis van Friesland.

De voorspellingen en teksten wijzen niet alleen op de zekerheid van het geloof, maar ook op de sterfelijkheid van de mens, want op allerlei manieren wordt de kerkganger aan de dood herinnerd. De vele symbolen van de dood duiden enerzijds met zeis een zandloper, doodskop en doodsheiligen, dovende fakkels en treurende engelen op

de eindigheid van het menselijk bestaan, maar anderzijds met palmtak en eikentak, lauwerkrans en korenaren op de overwinning van de dood en eeuwig leven, aldus dr. Regnerus Steensma in zijn inleiding van "Het Friese Kerkinterieur".

■ **Van Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Friesland naar Stichting Beheer Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland**

De instandhouding en exploitatie van onze kerkelijke gebouwen, zowel monumentaal als niet-monumentaal, is een voortdurende zorg voor de colleges van kerkrentmeesters. Het geld dat hiervoor nodig is, drukt soms onevenredig zwaar op het budget van de gemeente. Voorts is de verscheidenheid in onder andere subsidieregelgeving zo groot dat menig college van kerkrentmeesters hiermee geen raad weet, terwijl het draagvlak van de kleine gemeenten vaak zo klein is voor professionele ondersteuning en begeleiding, die voor een goed beheer van kerkelijke gebouwen onmisbaar zijn.

Daarom besloot het toenmalige afdelingsbestuur van Friesland de krachten te bundelen en samen te gaan werken op het terrein van restauratie, herstel en onderhoud van de kerkelijke gebouwen. Dat leidde toen de oprichting van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen in Friesland (SBKGF) in 1982. De Stichting stelt zich ten doel de colleges van kerkrentmeesters binnen de Protestantse Kerk in Nederland en de beheerscolleges van andere kerkelijke gemeenten in de provincie Fryslân, behulpzaam te zijn in zaken van restauratie, klein herstel en onderhoud van gebouwen en het tot die gebouwen behorend meubilair, zulks zoveel mogelijk op aanwijzing van of in overleg met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed te Amersfoort of een andere daartoe door de overheid ingestelde instantie. In navolging van Friesland volgde de oprichting van deze stichtingen in andere provinciale afdelingen.

Gedurende de afgelopen jaren heeft de SBKGF veel en goed werk voor de plaatselijke gemeenten verricht. Omdat in het kader van afstoting van kerkgebouwen aan o.m.

*Kerkgebouw Tjalleberd
(1742).*

Avondmaalsbeker uit de kerk van Deersum (1700).

provinciale oude kerkenstichtingen, de werkzaamheden van beide stichtingen ook afnemen, bestaat er grote zorg over de mogelijkheid om de continuïteit van dit belangrijke advieswerk voor de toekomst te waarborgen.

Omdat zich een soortgelijke situatie voordeed bij de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Groningen-Drenthe, werd met het bestuur van deze stichting contact gezocht om de mogelijkheid voor een nieuw op te richten stichting te onderzoeken.

Onder leiding van de oud-voorzitter van de Vereniging van Kerkvoogdijen, drs. G. van

Soest, is een projectgroep gevormd die met voortvarendheid het werk heeft aangepakt. Dat leidde ertoe dat op 29 mei 2015 een bijeenkomst werd belegd waarbij beide stichtingen de intentie uitspraken om vanaf dit moment samen te gaan werken om, indien dit mogelijk is, per 1 januari 2016 als één stichting verder te gaan die als werkgebied Noord-Nederland heeft.

Tijdens die bijeenkomst sprak o.a. de voorzitter van de VKB, mr. Peter A. de Lange, op persoonlijke titel over deze fusie en opvatting van beheerstaken die van wezenlijk belang zijn voor de colleges van kerkrentmeesters. Hij ziet hier een start met een concrete invulling van het door hem gepropageerde model van "Klavertje vier", een regionale samenwerkingsvorm tussen het RCBB, de gemeenteadviseur kerkbeheer, het afdelingsbestuur en de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen. Door bundeling van deze krachten kunnen onze colleges van kerkrentmeesters van een optimale dienstverlening gegarandeerd zijn.

Naast het bouwkundig bureau van diensten dat beide stichtingen altijd hebben aangeboden, kan er voor de nabije toekomst een breder pakket van diensten aan kerkrentmeesters en overige kerkbesturen worden aangeboden. Deze extra diensten zullen in nauw overleg met andere reeds bestaande organisaties gerealiseerd moeten worden.

Inmiddels is per 1 januari 2016 de Stichting Beheer Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland opgericht. Wellicht dat deze stichting haar werkzaamheden in de nabije toekomst verder kan uitbreiden, zodat de dienstverlening aan de colleges van kerkrentmeesters nog professioneler wordt.

Inkomsten uit kerkelijke goederen

De financiering van de kerkelijke gemeente is één van de belangrijke taken van het college van kerkrentmeesters. Kerkrentmeesters dragen zorg voor de benodigde financiën. In de meeste gemeenten bestaan die inkomsten uit levend geld (vrijwillige bijdragen, collecten en giften). Landelijk is dat zo'n 70 pct. Verder zijn er inkomsten uit verhuur van kerkelijke gebouwen en inkomsten uit beleggingen, pachtopbrengsten e.d. Dit wordt z.g. dood geld genoemd. Maar in Friesland is die verhouding anders. In dit hoofdstuk wordt uiteen gezet hoe dat komt.

Financiering voor de Reformatie

In de periode na Karel de Grote tot aan de Reformatie gold de regeling dat voordat een parochie gesticht werd er eerst fondsen moesten zijn, waarvan de opbrengst bestemd was voor het levensonderhoud van de geestelijkheid en koster, en de bouw en het onderhoud van het kerkgebouw. Deze fondsen werden als regel bijeengebracht via dotaties door vermogende personen, meestal tot de adelstand behorend, maar ook door instellingen, zoals kloosters en groepen parochianen. Deze dotaties bestonden uit kapitaal, land, opbrengsten van de oogst, tol- en visrechten, enz. De reden waarom men doteerde was in hoofdzaak om in onzekere tijden zekerheid te verkrijgen voor het eeuwige en tijdelijke leven. Wat het eeuwige leven betreft werd gehoopt op een beloning voor de milddadigheid na de dood. Voor wat het tijdelijke leven betreft werden bij deze dotaties door de schenker voor hem en zijn nageslacht diverse bepalingen gemaakt ten aanzien van benoemingsrecht van pastoor en koster en het aandeel uit de opbrengst van het gedoteerde en wie er als beheerders zouden gaan fungeren.

St. Martinuskerk te Beetgum (1669).

*St. Benedictuskerk
Damwoude (13^e eeuw).*

*Kerkgebouw
Poppingawier (1860).*

*St. Petruskerk Twijzel
(1692).*

Lebuinuskerk Molkwerum (1850).

Om te kunnen functioneren beschikte een parochie in ieder geval over twee stichtingen, elk met eigen bezit en rechtspersoonlijkheid. Dat was de z.g. kerkfabriek, de stichting voor de fundatie en het verdere onderhoud van de kerk, die door de kerkvoogden werd beheerd. Zij waren als regel rekenplichtig aan het wereldlijk gezag. De bisschop verleende daarbij zijn goedkeuring. Ook bleef zijn toestemming vereist voor vervreemding van kerkelijke goederen.

Verder was er een stichting voor het levensonderhoud van de pastoor. Het verschil van deze stichting met de eerste is, dat deze het beheer voerde over de zogenoemde beneficiële goederen, ook wel geestelijke goederen genoemd. De beheerders van deze stichting waren verantwoording schuldig aan het geestelijk gezag, in casu de bisschop. Daarnaast waren er in de meeste parochies de kosterijgoederen, een stichting die in het onderhoud van de koster voorzag en die veelal als hulppastoor fungeerde. Ook de bezittingen van deze stichting behoorden tot de geestelijke goederen.

Na de Reformatie

Na de Reformatie bleek het geestelijk goederenbezit in het algemeen ontoereikend te zijn om voor predikanten in een passend levensonderhoud te voorzien. Zij hadden meer geld nodig dan pastoors omdat zij in de regel gehuwd waren. Verder was er een inkomstenbron weggevallen, namelijk de stipendia bij rouw en trouw en andere devoties. De Staten moesten dat vaak aanvullen.

Victoriuskerk Pingjum (14^e eeuw).

In tegenstelling tot andere gewesten lieten de Staten van Friesland het beheer over de geestelijke goederen zoals het was, zij het dat zij het oppertoezicht uitoefenden en toestemming moesten verlenen voor transacties als verkoop en dergelijke. Dat hing samen met de principiële stellingname dat de Gereformeerde kerk werd gezien als een voortzetting van de Rooms-Katholieke kerk in gezuiverde vorm en de predikant als de gereformeerde pastoor. Zodoende bleven de goederen waaruit de pastoors werden onderhouden vrijwel intact en overleefde de oude structuur van voor de Reformatie deze tijden om ongewijzigd van kracht te blijven in de tijd van de Republiek.

De beslissingen ten tijde van de Reformatie en het ontstaan van de Republiek waren ook bepalend voor de structuur waarop men in de zeventiende en achttiende eeuw het beleid inzake de kerkgoederen en de kerkfabriek voerde. In Friesland was het beheer over de kerkelijke goederen bij de lokale gemeente gebleven, zoals dat ook het geval was met de pastoralia. De kerkvoogdij bleef voortbestaan en de kerkvoogden bleven het beheer voeren. Dat gebeurde weliswaar onder toezicht van de Staten, maar die kwamen alleen in actie wanneer daarvoor redenen waren.

Na de omwenteling in 1795 kwamen er vervolgens in 1798 Staatsregelingen, waarbij de Hervormde Kerk in het vervolg kosten die voorheen door de Staat werden betaald, zelf moest financieren. Zij werd voor de zware opgave gesteld de betaling rond te krijgen van haar circa 1.500 predikanten. Daarnaast moest de Kerk zorg dragen voor de financiering van het theologisch wetenschappelijk onderwijs en de salarissen van

Kerkgebouw Suameer (1769).

de daaraan verbonden hoogleraren. Voorts de exploitatie en het onderhoud van de kerkelijke gebouwen, de salarissen van de beambten, kosteren, voorlezers, organisten en tenslotte van de gehele kerkelijke organisatie. De kerk werd geen andere keus gelaten dan voor de benodigde financiën een beroep te doen op haar ruim één miljoen leden.

In Friesland

Met de resolutie van de Staten van Friesland vond op 31 maart 1580 de invoering van de Reformatie in dit gewest plaats. Onder meer werd bepaald dat de inkomsten, die de pastoors genoten, vanaf dat moment ter beschikking van de predikanten zouden komen. De predikant werd gezien als de gereformeerde pastoor. Voor de geestelijke goederen betekende dit dat deze intact bleven en beheerd werden al naar de plaatselijke omstandigheden en gewoonten. In de meeste dorpen gebeurde dit door de predikant en/of de kerkvoogden. In de steden kwamen zij onder stedelijke besturen.

In Friesland is dus geen sprake geweest van verkoop van goederen of centralisatie, wat in het westen wel gebeurde. De kerkgoederen werden beheerd door de kerkvoogden die in tegenstelling tot de westelijke gewesten, niet door de plaatselijke overheid werden benoemd, maar door de gemeente. Onder bepaalde omstandigheden hadden kerkvoogden ook zeggenschap over de geestelijke goederen of beheerden zij met de predikant de pastoralia. Niet alleen de kerkelijke verga-

Bartholomeuskerk Westhem (1708, de toren dateert uit de 13^e eeuw).

deringen maar ook de predikanten hielden zich met de financiële gevolgen van de Staatsregeling van 23 april 1798 bezig.

Relatie levend geld en dood geld

Dat verklaart waarom ook anno 2016 veel kerkelijke gemeenten in Friesland relatief veel inkomsten uit bezit hebben. Landelijk is de situatie zo dat circa 70 procent van de inkomsten van de gemeenten bestaat uit levend geld (vrijwillige bijdragen, collecten en giften). De resterende 30 procent is inkomsten uit bezit (rente, pachtopbrengsten e.d.) en verhuur van kerkelijke goederen.

In Friesland ligt die verhouding totaal anders. Een paar voorbeelden: gemeente A met 239 leden begrootte voor 2014 een bedrag aan inkomsten van € 70.020. Het levend geld is € 3.770 (ruim 5 procent), terwijl de inkomsten uit dood geld (baten onroerende zaken en rentebaten) € 66.250 (bijna 95 procent) bedragen. De gemeente B met 751 leden bezit 127 ha. akkerland dat in 2014 aan pacht € 103.000 opbracht en zij ontving met rente € 115.300 aan inkomsten uit bezit, terwijl de totale inkomsten ruim € 203.000 bedroegen. De verhouding inkomsten dood geld – inkomsten levend geld is in dit geval 57 – 43.

75 Jaar afdeling Friesland

Op zaterdag 29 maart 2003 werd ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de afdeling Friesland een jubileumbijeenkomst gehouden in de Kurioskerk van Leeuwarden-Huizum. Tijdens deze bijeenkomsten waren er toespraken van de heren B. van Haersma Buma, lid van het algemeen bestuur van de afdeling Friesland, en drs. G. van Soest, voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen.

De heer Van Soest, die het afdelingsbestuur van harte met deze mijlpaal geluk wenst, schetst de positie van de Vereniging van Kerkvoogdijen, als flankerende organisatie ten behoeve van de Nederlandse Hervormde Kerk. Hij noemt daarbij ook de belangrijke rol die de afdeling Friesland vanaf haar oprichting hierbij vervult.

Drs. G. van Soest.

Friesland verrichtte pionierswerk

In het bijzonder noemt hij het gegeven dat vanuit Friesland, naast bekende politici, ook bekende bestuurders op het terrein van het kerkvoogdijelijk werk zijn opgetreden. Naast namen van J.A. Bakker, noemt hij die van mr. J.J. Woltman uit Leeuwarden die van 1949 tot 1979 lid was van het dagelijks- en hoofdbestuur en vervolgens in 1979 benoemd werd tot erelid van de Vereniging. De heer Woltman was bovendien vele jaren adviseur van het afdelingsbestuur van Friesland. Na de heer Woltman kwamen personen als ir. H. Kroes, de latere voorzitter van de Elfstedentocht, L.R. Baarsma, mr. T.J. Kingma, die veel werk verzette op het gebied van kerkelijke begraafplaatsen, A. Tiemersma en D. de Vries die nu (2003) de afdeling Friesland in het hoofdbestuur vertegenwoordigt.

De afdeling Friesland kenmerkt zich door haar eigen identiteit die te omschrijven is als robuust, afwachtend, maar trouw aan de Kerk. Friese bestuurders staan bekend om hun grote kennis van zaken op het beheersgebied waarmee onze kerkvoogden dagelijks te maken hebben.

Naast deze eigenschappen is de Friese kerkvoogd kritisch, maar vooral Eigen Wijs. Dat blijkt onder meer uit het oprichten van een afdeling Friesland, een eigen beheersreglement voor kerkelijke begraafplaatsen, de behulpzaamheid bij kerkvoogdijen op het gebied van onderhoud en restauratie van kerkelijke gebouwen door als eerste een Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen op te richten, maar ook de grote mate van betrokkenheid op het kerkelijk leven.

Dat blijkt verder o.a. uit de omvang van de gemiddelde kerkelijke bijdrage per ziel en uit het feit dat er in Friesland aanzienlijk minder kerkleden per gemeente nodig zijn om een predikantsplaats in stand te houden dan in de rest van het land. De afdeling Friesland heeft veel pionierswerk verricht waarmee wij als landelijke Vereniging van Kerkvoogdijen ons voordeel hebben kunnen doen, aldus drs. Van Soest.

Historisch moment

Na deze boeiende geschiedenis van 75 jaar afdeling Friesland is er een historisch moment aangebroken. Zoals het er nu uitziet zal de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) met de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden een fusie aangaan. Wanneer die fusie een feit is, is de Vereniging van Kerkvoogdijen (VVK) haar bestaansrecht kwijt, want de NHK bestaat niet meer en er zijn ook geen colleges van kerkvoogden meer. Dat geldt ook voor de provinciale afdelingen van de VVK. De flank waarvoor zij jaren heeft gewerkt, is weg. Dat betekent een heroriëntatie op een nieuwe positie, op een nieuwe flank.

Maar er is nog een weeskind, namelijk het Landelijk Verband van Commissies van Beheer (LVCB), dat zijn flank verloren ziet gaan. Dat betekent dat VVK en LVCB zich nader moeten beraden over hun toekomstige positie wanneer de Protestantse Kerk in Nederland een feit is.

Het hoofdbestuur van de VVK besloot in maart 2003 om met het bestuur van het LVCB van gedachten te wisselen over de vraag of men samen één organisatie kan vormen die dienstbaar is aan de plaatselijke kerkelijke gemeenten die van de Protestantse Kerk in Nederland deel gaan uitmaken. Laten wij het als een uitdaging beschouwen om samen als één organisatie werkzaam te zijn op het gebied van het kerkrentmeesterlijk beheer ten behoeve van onze plaatselijke gemeenten, door faciliterend bezig te zijn voor de uitbreiding van het Koninkrijk van God. Een daarbij behorende nieuwe beheersorganisatie van de huidige VVK en LVCB zal:

- zich moeten blijven inzetten voor een gelijkwaardig beleid en beheer, zowel plaatselijk als bovenplaatselijk;
- moeten bestaan uit leden die vanaf de basis, de plaatselijke gemeente, vorm en inhoud aan het functioneren van de bovenplaatselijke organisatie moeten kunnen geven;
- centraal moeten opereren, ondersteund door een provinciale/regionale organisatie zoals thans het geval is; en
- als service-instituut voor de plaatselijke gemeenten moeten dienen”, zo besluit de heer Van Soest zijn toespraak tijdens de feestelijke jaarvergadering van de afdeling Friesland.

Bakker en Jansonius drukten stempel op afdeling

De heer Van Haersma Buma zegt bij de viering van het 75-jarig jubileum o.a. het volgende: In 1927 was in de landelijke vereniging een Friese voorzitter aangetreden, Jouke Bakker uit Menaldum. Hij was een gezaghebbend man in Hervormde kring. Hij zou vijftintig jaar voorzitter van de Vereniging van Kerkvoogdijen zijn. Jarenlang was hij lid van de Tweede Kamer voor de CHU (Christelijk Historische Unie, die met de Anti Revolutionaire Partij en de Katholieke Volkspartij in 1980 is opgegaan in het CDA).

Hij kende zijn mensen en begreep dat de Vereniging om goed te kunnen functioneren verankerd moest zijn in de provincies.

Mr. B. van Haersma Buma.

Mevr. T. Haringsma-Dijkstra, secretaris van de afdeling Friesland van 2001 – 2007.

Hij stelde al vrij snel na zijn aantreden voor provinciale afdelingen op te richten en ontwierp zelf een afdelingsreglement. Hij spoorde zijn mensen steeds aan over de eigen grenzen heen te kijken.

Na enkele jaren trad als secretaris aan de heer J.G. Jansonius uit Huizum, oud-burgemeester van de toenmalige gemeente Leeuwarderadeel. Een voortreffelijk secretaris, wiens notulen een genoegen zijn om te lezen, en een voortreffelijk bestuurder. Jaren was hij lid van het hoofdbestuur waar hij zich onder andere verdienstelijk maakte voor een goede regeling van de pensioenen van de kerkelijke medewerkers. Beide mannen hebben ongetwijfeld hun stempel gedrukt op de afdeling. Bakker is 28 en Jansonius 20 jaar bestuurslid geweest. Toen ze in 1956 gelijktijdig aftraden was Bakker 82 en Jansonius 85 jaar, aldus de heer Van Haersma Buma.

Weerspiegeling van de kerk

De heer Van Haersma Buma vervolgt: Het is boeiend om te zien hoe het werk van de afdeling een weerspiegeling is van de ontwikkelingen binnen de Nederlandse Hervormde Kerk. Die ontwikkeling kan worden onderverdeeld in: de periode vanaf de oprichting tot 1940, de oorlogsjaren gevolgd door de jaren tot 1970 en de periode 1970 tot heden (2003).

Een steeds terugkerend discussiepunt in de kerk in de periode voor de oorlog was de verhouding tussen bestuur en beheer. Dat was meer een interne aangelegenheid. Een zaak die buiten de kerk in het oog liep was de richtingenstrijd tussen rechtzinnigen en vrijzinnigen. Ook in Friesland was de verdeeldheid groot en waren de fronten verstand. In de afdeling bleef dit onder de oppervlakte, maar er waren min of meer stilzwijgende afspraken. Was de voorzitter van de afdeling rechtzinnig, dan was de secretaris vrijzinnig.

De invoering van de nieuwe bundel uit 1938, waarin de liederen ritmisch stonden genoteerd (het zingen op hele en halve noten) was in de gemeenten waar daarover verdeeldheid bestond, ook in menige kerkvoogdij een probleem.

De oorlogsjaren lieten een nieuw ontwaken zien en de jaren na de oorlog waren een periode van nieuw elan. De invoering van de kerkorde per 1 mei 1951 betekende een mijlpaal in de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk. Hiermee kwam een einde aan de discussie over de verhouding kerkenraad en kerkvoogdij, waarbij de figuur van de ouderling-kerkvoogd zijn intrede deed.

Maar eind jaren zestig kondigden zich nieuwe ontwikkelingen aan. Het was de periode van onder meer de bezetting van het Maagdenhuis in Amsterdam en tal van andere roerige verschijnselen. Oude gezagspatronen werden doorbroken. Veel vanzelfsprekendheden gingen verloren. Achteraf laten de cijfers zien hoe diep de ingreep in het kerkelijk leven was.

Erelid de heer A. Tiemersma tijdens één van de regio-bijeenkomsten van de afdeling Friesland.

De periode na 1970 is te kenmerken als een tijd van blijvende teruggang en voortschrijdende ontkerkelijking met de bijbehorende financiële problematiek. Er is ook een positieve ontwikkeling waarbij de kerkvoogdijen intensief betrokken werden: het Samen-op-Weg-proces. Natuurlijk was dat bij de financiële nood in veel gemeenten een noodzaak, maar er was ook een diep gewortelde overtuiging dat de weg naar eenheid de juiste weg was, zo stelt de heer Van Haersma Buma.

Beheersproblematiek

Hij groepeerde de beheersproblematiek waarmee de kerkvoogdijen, en indirect de afdeling Friesland, te maken hebben in de volgende onderwerpen: gebouwen, personeelsbeleid, financiën en interne organisatie.

Gebouwen

Het bezit van de kerkgebouwen werd ten tijde van de oprichting van de afdeling Friesland niet als een probleem onderkend. Al voor de oorlog werden in Friesland verschillende kerken gerestaureerd. In 1938 sprak de bekende restauratiearchitect Baarsma sr. over het Friese kerkenbezit en over de restauratieaspecten, een initiatief dat door het hoofdbestuur aan de andere afdelingen ten voorbeeld werd gesteld.

De regelmatige zorg voor de orgels werd wel als een probleem ervaren. Evenals in andere afdelingen werd al spoedig een adviseur aangesteld die de kerkvoogdijen kon voorlichten over het onderhoud en goede afspraken met orgelbouwers.

De oorlogperiode was voor het beheer in Friesland geen ingrijpende periode. Oorlogsschade is er in Friesland niet geweest. Hoewel in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw veel nieuwe kerken gebouwd zijn, viel dat in Friesland nogal mee.

Ontkerkelijking en ontvolking van het platteland begonnen hun tol te vragen. Voor tal van kerkvoogdijen op het platteland werd het onderhoud van kerken een grote last. Naar het voorbeeld van de één jaar eerder opgerichte Groninger stichting werd de Stichting Alde Fryske Tsjerken opgericht. Initiatiefnemer hiervan was dr. Regnerus Steensma. Om de kerkvoogdijen behulpzaam te zijn met hun onderhouds- en restauratiewerkzaamheden van kerkelijke gebouwen, werd in 1982 vanuit de afdeling Friesland de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen van Friesland opgericht.

Een bijzonder onderwerp is het eigendomsrecht van kerktorens en de daarbij behorende onderhoudsplicht. Het eigendomsrecht van torens blijft een omstreden punt. Het bewijs van eigendom is vaak moeilijk te leveren.

In de jaren negentig van de vorige eeuw werd veel aandacht geschonken aan de inventarisatie van het kerkelijk niet-museale kunstbezit. De heer S. ten Hoeve uit

De heer S. ten Hoeve uit Nijland die zich o.m. erg heeft ingezet voor de registratie van het kerkelijk niet-museale kunstbezit.

Nijland heeft zich er enorm voor ingezet dat de registratie van deze kerkelijk kunst wordt gerealiseerd. Tenslotte is er nog de specifieke taak van het beheer van kerkelijke begraafplaatsen. Ongeveer de helft van de Friese kerkvoogdijen is hierbij betrokken. Regelmatig gaf het afdelingsbestuur voorlichting aan de kerkvoogdijen. Er werd een Friese modelverordening opgesteld. In 1995 was Bergum het toneel van een regionale noordelijke voorlichtingsbijeenkomst waar meer dan 200 kerkvoogden aanwezig waren.

Personeelsbeleid

In strikte zin vallen predikanten niet onder het personeelsbeleid omdat ze geen werknemer zijn, maar wanneer men onder "personeelsbeleid" ook verstaat de zorg voor de uitbetaling van het predikantstraktement, dan zijn het ook de kerkvoogden die hierbij een rol spelen. Toen na 1900 en vooral na de Eerste Wereldoorlog de inflatie enorm toenam, terwijl de inkomsten uit het bezit gelijk bleven, was de financiële situatie in veel pastorieën erbarmelijk. Er moesten op centraal niveau maatregelen worden genomen. Van de vaak traditioneel ingestelde kerkvoogdijen vroeg dit een enorme mentaliteitsombuiging.

In een vrijwilligersorganisatie als de kerk, is een personeelsbeleid vaak niet een van de sterkste kanten. Er bestond bij diverse Friese kerkvoogdijen weinig begrip voor de gedachte dat predikanten geen sluitpost op de begroting zijn, maar recht op een behoorlijk traktement hebben. In de kerk behoort een goed, modern personeelsbeleid te worden gevoerd en bij een modern personeelsbeleid hoort ook een modern ontslagbeleid. Veel en fel waren de klachten in afdelingsvergaderingen over de stijging van pensioenafdrachten, alsof pensioenen geen normale sociale verworvenheden zijn.

Financiën

De in het vorige onderdeel genoemde uitgavenpost betekent dat er veel meer een financieel beroep op de gemeenteleden moest worden gedaan. Heel vroeger was er het zitplaatsengeld met allerlei wonderlijke uitwassen. Rond 1920 werd in veel gemeenten het systeem van de hoofdelijke omslag ingevoerd. Kerkvoogdijen gingen aan de hand van belastinginformatie die zij kregen, gemeenteleden aanslaan voor een verplichte bijdrage. In Friesland werkte 40 procent van de gemeenten met dit systeem. Dat waren meestal de wat grotere gemeenten. Sommige kerkvoogdijen vonden de overgang naar het systeem van de vrijwillige bijdragen een sprong in het diepe, al kenden andere kerkvoogdijen dit al heel lang. Bij financiën hoort ook het bezit.

Mevr. M. Burggraaff-Wondaal, sinds 2007 secretaris van het bestuur van de afdeling Friesland.

Over het grondbezit in Friesland is regelmatig tijdens afdelingsvergaderingen gesproken. Aandacht werd dan gevraagd voor nieuwe ontwikkelingen inzake pachtrecht en pachtvraagstukken, over ruilverkavelingen en melk- en bietenquota. In de afgelopen jaren is er hevig gediscussieerd over de kerkelijke heffing die de landelijke kerk over inkomsten uit bezit aan plaatselijke gemeenten oplegt. Met de nieuwe regeling die voor de Protestantse Kerk in Nederland gaat gelden, wordt iedere gulden gelijk belast en is het

onderscheid tussen inkomsten uit bezit en levend geld wat dat betreft geheel van de baan.

Over het quotum is de laatste jaren veel te doen geweest. De Friese kerkvoogdijen verlangden van de leiding van de landelijk kerk om op basis van de ingezette krimp in de plaatselijke gemeenten het uitgavenpeil daarop aan te passen. Uit de enquête die de Vereniging van Kerkvoogdijen in 1990 en 1991 onder haar leden hield, is o.m. komen vast te staan dat de plaatselijke gemeenten in de geënquêteerde periode veel meer hebben bezuinigd dan de landelijke kerk.

Toch was er ook kritiek op de actie van de Friese kerkvoogdijen en met name op het dreigement van sommige kerkvoogdijen om hun quotum in te houden. De heer Van Haersma Buma heeft wel eens het gevoel dat de antenne van de Friese kerkvoogdijen meer gevoelig is voor kritische geluiden over de landelijke situatie dan voor solidariteit met de landelijke kerk. Daarmee zeg ik niets nieuws, want Jouke Bakker zei het vijfenzeventig jaar geleden in andere woorden ook al, aldus de heer Van Haersma Buma.

Interne organisatie

Als laatste onderdeel noemt hij de interne organisatie. Het vergaderpatroon van de afdeling Friesland is vrijwel hetzelfde gebleven. Met het groeien van het aantal leden kwam er meer behoefte aan decentralisatie. Sinds 1967 worden er in het najaar streekvergaderingen gehouden in Franeker, Dokkum, Drachten, Heerenveen, Sneek en sinds 1985 ook in Bolsward. Deze streekvergaderingen zijn een succes. Werden de centrale vergaderingen gemiddeld door zo'n 100 kerkvoogden bezocht – met grote uitschieters naar boven – het totaal bezoek van de streekvergaderingen kwam zelden beneden de 200 en was vaak meer. Vanaf de oorlog werd aan het begin van de jaarvergadering een wijdingswoord uitgesproken door een predikant.

Een hoogtepunt was de viering van het 50-jarig bestaan van de afdeling in 1978. 's Morgens verzamelde men zich in de Grote Kerk in Leeuwarden, waar de scriba van de Provinciale Kerkvergadering van Friesland, ds. H.J.N. Zuidersma, voorging.

Van links naar rechts: D. de Vries, vice-voorzitter, R.J. Jellema, penningmeester en H.J. de Koe, tot en met 7 maart 2016 voorzitter van het bestuur van de afdeling Friesland van de VKB.

Daarna werd het programma in een zalencomplex voortgezet en werd er een koffietafel aangeboden.

Bij de interne organisatie past ook aandacht voor het archief van de afdeling Friesland. De notulenboeken, die een schat van informatie omvatten, bieden een helder beeld van de activiteiten van onze afdeling. Het archief ligt opgeslagen in het Rijksarchief te Leeuwarden, tegenwoordig is dat het instituut Tresoar.

Het ledental is van 100, na 10 jaar afdeling Friesland, gestegen naar 212. Dat betekent dat 98 procent van de Friese kerkvoogdijen lid is van de Vereniging van Kerkvoogdijen.

75 Jaar afdeling Friesland betekent: 75 jaar leiding, krachtenbundeling, voorlichting, vraagbaak, belangenbehartiging en onderling contact. Ik sluit af met de wens dat de afdeling in de komende periode met zijn nieuwe uitdagingen veel voor de aangesloten kerkvoogdijen zal mogen betekenen en dat de Friese kerkvoogden, die in de toekomst kerkrentmeesters zullen heten, met geloof en vindingrijkheid hun verantwoordelijke werk ten dienste van de Kerk, straks de Protestantse Kerk in Nederland, kunnen voortzetten, zo besluit de heer Van Haersma Buma zijn toespraak tijdens de jubileumbijeenkomst van 29 maart 2003 in de Kurioskerk te Leeuwarden.

Gebouwen, monumenten en andere wetenswaardigheden over kerkelijk Friesland

Friesland is met 257 kerken de absolute koploper van Nederland wat aantal kerken betreft, zeker als rekening wordt gehouden met de relatief lage bevolkingsdichtheid. Hieronder volgt een overzicht van gemeenten waar o.m. restauratie, renovatie en nieuwbouw plaatsvonden.

St. Martinikerk Franeker

De St. Martinikerk van Franeker bevond zich in 1938 in een situatie die niet direct alarmerend was, maar wel voor de kerkvoogden en notabelen aanleiding was om de eerste stappen tot restauratie te gaan ondernemen. De kerk stond reeds op de lijst voor de monumentenzorg, waardoor een verzoek om rijkssubsidie bij voorrang behandeld zou kunnen worden. De hervormde gemeente zal ongeveer 30 pct. van de kosten voor haar rekening moeten nemen.

300 Jaar hervormde kerk Sloten

Op 14 mei 1947 kwamen de leden van de hervormde gemeente te Sloten bijeen om het 300-jarig bestaan van hun kerkgebouw te herdenken. De kerk werd in 1647 gebouwd op de fundering van een toen afgebroken oudere kapel, die aan Johannes de Doper was gewijd en gesticht was door de moederkerk in Tjerkgaast.

De kerk was gebouwd door Pieter Cornelis Cammelingh en Jan Jacobs, uit Edam, voor 8.344 car. gulden en werd in vijf termijnen betaald. De vloer van de kerk is met grafzerken bedekt. De oudste grafzerk vindt men in het koorreinde. Dat is vervaardigd van zandsteen en heeft de vorm van een trapezium. Het is versierd met een kruis en bedekt waarschijnlijk het graf van een vooraanstaand persoon, wellicht één van de eerste priesters. Namens de Vereniging van Kerkvoogdijen voerde de heer J.A. Bakker het woord tijdens deze herdenkingsdienst.

Nieuwe luidklok voor St. Annaparochie

Op 17 juni 1949 vond de overdracht plaats van een nieuwe luidklok in de gerestaureerde Van Harenskerk van de hervormde gemeente te St. Annaparochie. De oude klok was tijdens de oorlogperiode door de Duitsers in beslag genomen. Tijdens een bijeenkomst van "Plaatselijk belang" werd de wens geuit om weer snel in het bezit te komen van een goede luidklok. Er werd een commissie gevormd die samen met de kerkvoogdij deze zaak ging aanpakken. Er werd een z.g. lijstcollecte gehouden, waarvan de opbrengst eigenlijk wat tegenviel. Maar de commissie liet zich niet ontmoedigen. Aan de firma Gebr. Van Bergen te Midwolda werd opdracht gegeven voor het gieten van een nieuwe luidklok van 1097 kg. De volgende spreuk werd op de klok aangebracht:

"Gebroken, gelouterd, herrezen uit stof

O mens, wees indachtig, geef Gode de lof".

Hervormde kerk van Buitenpost

Op zaterdag 1 april 1950 werd tijdens een bijzondere kerkdienst de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente te Buitenpost weer in gebruik genomen. De kerk,

Van Harenskerk Sint Annaparochie (1682).

die in 1446 is gebouwd, werd in 1594 door brand gedeeltelijk verwoest en werd eerst in 1611 en daarop volgende jaren hersteld.

In het koor van de kerk is een avondmaalstafel gebouwd van oude altaarsteen en is een doopvont geplaatst dat uit het midden van de vijftiende eeuw dateert. De oude rouwborden van verschillende vroegere families zijn weer in de oorspronkelijke vorm teruggebracht. De vloeren zijn van de houten bedekking ontdaan, zodat de grafzerken weer zichtbaar zijn geworden.

Kerkrestauratie Eestrum

Op zondag 26 maart 1950 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Eestrum, die met de hervormde gemeente Oostermeer een combinatie vormt, in gebruik genomen. Het kerkje was behoorlijk in verval geraakt. De toren, eigendom van de burgerlijke gemeente, werd het eerst onder handen genomen. Daarna volgde het interieur van het kerkgebouw. Dankzij financiële steun van het rijk, de provincie, de gemeente, de Nederlandse Hervormde Kerk en de ingezetenen van het dorpje zelf, kwam deze restauratie tot stand onder leiding van ir. Baart jr. te Leeuwarden.

Gerestaureerde kerk Workum in gebruik

Op 21 juni 1951 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Workum weer in gebruik genomen. Met de restauratie was reeds in 1939 begonnen.

Kerkrestauratie Deersum

Op donderdag 18 oktober 1951 was het voor de hervormde gemeente van Deersum een blijde dag. Toen werd het kerkgebouw van het uit 200 inwoners bestaande dorp in gebruik genomen. De kerk van Deersum is vermoedelijk in de 12^e eeuw gebouwd. De toren is ook geheel gerestaureerd en van een nieuwe kap en panbedekking voorzien. De muren van het kerkgebouw zijn opnieuw bepleisterd.

Haulerwijk

De gerestaureerde kerk in Haulerwijk werd op 19 december 1951 weer in gebruik genomen. Dat was precies 100 jaar nadat de eerste steen van deze kerk werd gelegd. De kerk was in 1852 gereed en kostte toen f 3.585.

Gerestaureerde kerk Wommels in gebruik

Op 3 juli 1953 werd de geheel gerestaureerde kerk van Wommels op feestelijke wijze in gebruik genomen. De hervormde gemeente is, in tegenstelling tot andere Friese

Nicolaaskerk Deersum
(1200).

gemeenten, niet rijk met goederen bedeeld, zodat de inkomsten uit de z.g. dode hand, relatief zeer gering zijn.

Omdat herstel van het kerkgebouw dringend noodzakelijk was, besloten de kerkvoogdij en een aantal gemeenteleden zelf de handen uit de mouwen te steken. In de herfst van 1952 werd met het exterieur begonnen. Aangemoedigd door het succes, werd besloten ook het interieur ter hand te nemen.

Zo werd door inschakeling van vrijwilligers voor een betrekkelijk gering bedrag een restauratie uitgevoerd die anders nog jaren op zich had laten wachten. Maar ook werd bereikt dat gemeenteleden zich meer betrokken gingen voelen bij het kerkelijk werk.

De Goede Herderkerk van Leeuwarden

Op 4 september 1954 nam de hervormde gemeente te Leeuwarden de nieuwe Goede Herderkerk in gebruik. De nieuwe kerk heeft 700 zitplaatsen. De kosten van deze kerk, die gebouwd is door bouw- en aannemersbedrijf Friesland, bedragen f 230.145. In de kerk bevindt zich een galerij met oplopende banken. Op deze galerij zal ook het orgel geplaatst worden dat door de firma Flentrop uit Zaandam wordt gebouwd.

Gerestaureerde kerk Piaam opengesteld.

Op 21 oktober 1954 is onder grote belangstelling het gerestaureerde kerkje van de hervormde gemeente te Piaam in gebruik genomen. Mr. R. Hotke, toenmalig hoofddirecteur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, wijst in zijn opening op het bijzondere monumentale karakter van dit kerkje. Zonder de kleine dorpskerkjes zou ons vaderland zijn karakter radicaal verliezen, aldus de heer Hotke.

Kerk Minnertsga weer in gebruik

Op 22 maart 1955 werd de hervormde kerk van Minnertsga weer in gebruik genomen. In de zomer van 1947 gingen kerk en toren in vlammen op. Voor de herbouw werden subsidies ontvangen van rijk, provincie en burgerlijke gemeente. Met de herbouw was

Nicolaaskerk van Piaam
(13^e eeuw).

f 430.000 gemoeid. Het nieuwe orgel dat is geplaatst, is afkomstig uit de hervormde kerk van Welsrijp. Het oude orgel dat uit 1777 dateerde, werd onherstelbaar verwoest.

Kerkje in Wier

In de zomer van 1955 is de hervormde kerk van Wier na een grondige restauratie weer in gebruik genomen. Aan de zuidzijde van de toren bevindt zich sinds

1946 een astronomisch uurwerk, gemaakt en geschonken door de onderduiker J.F.M. Bruijn, als dank voor de ondervonden gastvrijheid en hulp. Het uurwerk is in 1964 geheel gerestaureerd. De kerk is sinds 1983 eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Bolswards Martinikerk

Op zondag 3 april 1955 werd de geheel gerestaureerde Martinikerk van de hervormde gemeente Bolsward weer in gebruik genomen. Met de restauratie van deze kerk, die uit 1466 dateert, is reeds in 1942 begonnen. In het fraaie driebeukige uit baksteen opgetrokken schip van de kerk en het tufstenen koor, kwamen tal van verborgen gebreken aan het licht die veel tijd en geld vergden. Maar er werd meer ontdekt.

Onder de witte pleisterlaag werden resten van oude fresco's van omstreeks 1500 en geschilderd in pasteltinten gevonden. Verder zijn de eikenhouten banken met rijk houtsnijwerk hersteld evenals het orgel van 1780 dat door de heer A.A. Hinsch uit Groningen werd gebouwd. Met de restauratie van de kerk was een bedrag van circa f 400.000 gemoeid.

Jorwerd

De gemeenteraad besloot in 1955 om 15 pct. voor zijn rekening te nemen van de kosten voor de restauratie van het orgel van de hervormde kerk van Jorwerd. De restauratie kost ruim f 10.000. Het orgel werd in 1799 gebouwd door orgelmaker Albertus Gruisen te Leeuwarden.

Kerkgebouw
Oostermeer (1869).

Interieur kerk Oostermeer vernieuwd

Op 24 november 1955 werd het geheel vernieuwde interieur van het kerkgebouw van de hervormde gemeente Oosterzee in gebruik genomen.

Aan het exterieur, dat uit 1868 dateert, is niets veranderd. Er zijn nieuwe banken in de kerk geplaatst en het aantal zitplaatsen is op 300 gebracht. Er is een

liturgisch centrum gekomen met een moderne kansel, een doopvont en een avondmaalstafel. De kerk heeft een nieuwe houten vloer gekregen en de kerkruimte wordt verwarmd door middel van hete luchtverwarming.

De werkzaamheden zijn onder leiding van architect A.J. Feddema uit Leeuwarden uitgevoerd. Gemeenteleden hebben veel restauratiewerkzaamheden belangeloos verricht.

Kerk Tzum weer in gebruik

Op 26 februari 1956 is de inwendig gerestaureerde kerk te Tzum weer voor de eredienst in gebruik genomen. De werkzaamheden werden uitgevoerd door de bouwbedrijven fa. J. Fabriek en wed. De Jong. De muren zijn geheel opnieuw gestukadoord. De restauratie werd uitgevoerd onder architectuur van de heer Grunstra uit Bolsward.

Kapel Bergum verbouwd

Op 21 maart 1956 is de gedeeltelijk verbouwde en uitgebreide kapel van de hervormde gemeente Bergum in gebruik genomen. Er was gebrek aan vergaderruimte en wanneer de Kruiskerk weer in gebruik kan worden genomen, zal de kerk niet meer voor kerkdiensten gebruikt worden, maar alleen voor jeugdbijeenkomsten, vergaderingen en ander verenigingswerk. Vrijwel alle werkzaamheden zijn door gemeenteleden uitgevoerd. De predikant, de bakker, de postbode en vele anderen hebben deze winter uren opgeofferd om de modernisering van de kapel gezamenlijk tot stand te brengen.

Kerkgebouw hervormde gemeente Gaastmeer (18^e eeuw).

Dominee van Gaastmeer bakt Friese kruidkoeken om zijn kerk te redden

Ds. J.W. van Bruinsma van Gaastmeer bakt in de zomer van 1956 op maandag Friese kruidkoeken. Als hij het niet zou doen, zou er nooit genoeg geld binnenkomen voor de restauratie van het bouwvallig kerkgebouwtje. De stenen vallen uit de muren en de scheuren zijn verontrustend. Er moet iets gaan gebeuren. Monumentenzorg voelt er niets voor en de andere instanties hebben geen geld. Deze kleine hervormde gemeente, met nog geen 200 zielen, moet er zelf voor zorgen dat het een kerkgebouw blijft bezitten.

De jeugd van een jaar of 16, 17 komt de dominee helpen om de koeken in te pakken en verzenden. Er zijn anderen die de echtgenote van de predikant helpen bij de bescheiden administratie en weer anderen die de koeken in het eigen en naburige dorp gaan verkopen.

Gerestaureerde kerk Makkum weer in gebruik

Op 8 november 1956 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Makkum weer in gebruik genomen. De totale kosten bedroegen f 151.750.

Kerk Nieuwehorne gerestaureerd

De uit 1778 daterende kerk van Nieuwehorne is op 24 december 1956 weer in gebruik genomen. Het gehele interieur is vernieuwd, maar aan het exterieur van dit uit Friese gele steen opgetrokken kerkje is niets veranderd. De totale kosten bedroegen

Kerkgebouw Nieuwehorne (1778).

f 25.000. Door acties is f 5.000 bijeen gebracht, terwijl gemeenteleden boven hun vrijwillige bijdragen, een eenmalige bijdrage van f 2.500 gaven. Voor het resterende deel is een lening aangegaan. De werkzaamheden werden uitgevoerd onder architectuur van de heer P. Niesten uit Leeuwarden.

Kruiskerk te Bergum in oude luister hersteld

Na ruim zeven jaar gesloten te zijn geweest is op 12 december 1957 de gerestaureerde kerk van de hervormde Bergum weer in gebruik genomen. De kerk werd in de 12e eeuw gesticht. De onderste drie geledingen van de toren zijn van tufsteen. In de 13e eeuw werd de toren verhoogd en werd de kerk driebeukig met smalle spitsboogvensters. In de 14e eeuw werd de romanogotische kerk door uitbreidingen een kruiskerk. De dwarspanden zijn groter dan één van de traveeën. Het middenschip heeft koepelgewelven. Op het plafond zijn muurschilderingen aangebracht. Het orgel uit 1788 is gemaakt door Lambertus van Dam. In de toren van de kerk hangt een klok die in 1662 is gegoten door Jurrien Balthasar. Op de klok komt o.a. voor het wapen van Aernt van Hillama, lid van een voorname familie, welke destijds het slot Hillama bewoonde.

In 1952-1957 werden volgens plannen van architect A. Baart de zijbeuken herbouwd, die begin 17^e eeuw waren afgebroken. De werkzaamheden, die totaal f 388.000 kostten, werden uitgevoerd door de firma Van der Sluis en Van Dijk uit Giessendam.

Kerkgebouw te Augustinusga (15^e eeuw).

Kerk Augustinusga weer in gebruik

Op zondag 1 december 1957 werd de hervormde kerk van Augustinusga, na een ruim drieënhalve jaar durende restauratie, weer in gebruik genomen. De kerk dateert uit 1350.

Eeuwenoude kerk Westergeest gerestaureerd

Op 7 februari 1958 werd de gerestaureerde hervormde kerk weer in gebruik genomen. De restauratie duurde ruim drie jaar. De restauratiewerkzaamheden werden onder architectuur van ir. J.J. Vegter uit Leeuwarden uitgevoerd.

Rond 1150 werd de kerk gesticht vanuit de St. Bonifatiusabdij in Dokkum. Het zijn de benedictijner monniken uit Dokkum die deze kerk, naar het model van de abdijkerk in Dokkum, gebouwd hebben. In 1333 wordt de kerk van "Gaest" genoemd onder de kerken die behoren tot de St. Bonifatiusabdij. In 1374 wordt op dezelfde manier de kerk van "et Gast" genoemd. Er wordt algemeen aangenomen dat met beide keren de kerk van Westergeest bedoeld wordt. De kerk is gewijd aan St. Maarten. Rond 1300 had de toren van de kerk een functie als vuurtoren, omdat Westergeest in deze tijd nog aan de rand van de zee arm lag die Dokkum met de Lauwerszee verbond.

Orgel Engwierum in gebruik

Op 17 juni 1958 is het orgel van het kerkgebouw van de hervormde gemeente Engwierum na een restauratie van een jaar weer in gebruik genomen. Onder toezicht

Kerkgebouw Engwierum (1746).

van de landelijke Orgelcommissie zijn de werkzaamheden uitgevoerd door Bakker & Timmenga uit Leeuwarden.

Gerestaureerd orgel Oosthem in gebruik

Op 21 januari 1959 werd het gerestaureerde orgel van de hervormde gemeente Oosthem weer in gebruik genomen. Het orgel werd in 1938 door Willem van Gruisen gebouwd. De totale kosten bedroegen f 20.000, waarvan f 7.000 gesubsidieerd is. Een rondgang door de gemeente om extra middelen bijeen te krijgen, bracht f 3.000 op, terwijl de naburige dorpen Abbega en Fols gare f 500 bijdroegen. De werkzaamheden werden uitgevoerd door de firma Flentrop uit Zaandam.

Grondige restauratie kerk Tietjerk

Op 13 augustus 1959 is de grondig gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Tietjerk weer in gebruik genomen. De kerk is zowel inwendig als uitwendig onder handen genomen. De houten vloer is door een betonnen vloer vervangen. De oude kachels hebben plaats gemaakt voor oliestook met heteluchtstuwning. Het interieur van de kerk heeft wat de banken en stoelen betreft een grondige verandering ondergaan. Het middenpad, met aan weerszijden banken en stoelen, is vervallen en vervangen door twee paden aan weerszijden van de banken.

De totale kosten, die het college van kerkvoogden zorgen baren, bedragen f 16.000. Het college besloot om de kerkelijke bedrage (toen nog kerkbelasting) te verhogen met 2,5 procent van het jaarinkomen.

St. Remigiuskerk van de hervormde gemeente Spannum (15^e eeuw).

Kerk Aalsum weer in gebruik

In het najaar van 1959 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Aalsum-Wetzens weer in gebruik genomen. De vloer is geheel vernieuwd, de oude banken zijn vervangen door nieuwe. Ook het koor van de kerk is met stenen gevloerd, waaronder o.m. een van de ontdekte grafstenen van een Dokkumer burgemeester en de oudste grafsteen van 1641.

Deze werkzaamheden konden worden uitgevoerd dankzij een gift van f 12.000 die de kerkvoogdij ontving uit de nalatenschap van de echtgenote van een Belgische zendingsarts. Deze mevrouw werd in een verzorgingstehuis in Dokkum verpleegd en bezocht enkele malen de kerk van Aalsum.

Gerestaureerde kerk van Spannum

Eind november 1959 nam de hervormde gemeente van Spannum haar gerestaureerde kerk in gebruik. De totale kosten van de restauratie van de kerk en het orgel bedragen f 33.000. De hervormde gemeente bracht f 23.000 bijeen. Van rijk, provincie en gemeente wordt verwacht dat zij bijna 80 pct. van de torenrestauratiekosten (f 18.000) voor hun rekening nemen.

Hervormd Harlingen nam gerestaureerde kerk in gebruik

Tijdens een dienst die op 17 december 1959 door ruim tweehonderd genodigden werd bijgewoond, nam de hervormde gemeente Harlingen haar gerestaureerde kerk weer in gebruik. 's Avonds werd de eerste kerkdienst in deze vernieuwde kerk gehouden. Voorganger was ds. W.H. den Ouden, de latere voorzitter van de Interkerkelijke

*Haghekerk te
Heeg (1840).*

Commissie Geldwerving, die veel voorbereidend werk voor de restauratie deed. De totale kosten bedroegen f 350.000. Tijdens de opening werd o.m. stil gestaan bij de grote offervaardigheid van de gemeenteleden.

Hervormd gebouw Hemelum

Het verbouwde lokaal van de hervormde gemeente Hemelum, dat tevens dienst doet als dorpshuis voor alle inwoners van het dorp, is in het voorjaar van 1960 in gebruik genomen. Het gebouw bevat een flinke garderobe met toiletten en een grote zaal die door middel van schuifdeuren gesplitst kan worden.

Gerestaureerde kerk Heeg in gebruik

Onder grote belangstelling is het gerestaureerde kerkgebouw van de hervormde gemeente Heeg in de zomer van 1960 weer in gebruik genomen. De kerk is inwendig geheel verfraaid. Er zijn mahoniehouten banken geplaatst en vooraan enkele rijen stoelen. Het aantal zitplaatsen kan worden uitgebreid tot 250. De restauratie is uitgevoerd door architect J. van Houten uit Heerenveen.

Nieuwe kerk St. Johannesga

In het najaar van 1961 liggen de plannen voor de bouw van een nieuwe kerk voor de hervormde gemeente St. Johannesga gereed. De nieuwe kerk wordt 13 meter breed, 25 meter lang en 10 meter hoog. De kerk bevat 300 zitplaatsen met een liturgisch centrum. Tegenover de kerk wordt een ontmoetingscentrum gebouwd dat met het verenigingsgebouw in verbinding staat. De totale kosten inclusief orgel en inventaris, worden op f 325.000 begroot. De kerk werd in 1963 in gebruik genomen.

Restauratie kerk Wons

In het voorjaar van 1962 wordt definitief besloten om het kerkgebouw te Wons, waarvan het dak en de goten in een slechte staat verkeren, grondig te restaureren. De plannen bestonden reeds drie jaar, maar financieel was de zaak nog niet rond. Nu de

Kerkgebouw te
Noordwolde Fr.
(1640).

subsidies van rijk, provincie en gemeente zijn toegezegd, is men in Wons aan de slag gegaan. Met deze restauratie is een bedrag van f 75.000 gemoeid. De banken zijn uit de kerk verwijderd en worden door stoelen vervangen die in een halve cirkel tegenover het liturgisch centrum worden geplaatst. Dat liturgisch centrum bestaat uit een podium met preekstoel en avondmaalstafel.

Het orgel dat dateert uit 1891 heeft ook een grote opknappbeurt ondergaan. Tijdens een feestelijke dienst op 18 november 1962 werd het uit 1728 stammende koepelkerkje weer in gebruik genomen.

Kerk Noordwolde aan restauratie toe

In de zomer van 1962 worden plannen bekend gemaakt om het uit de 17^e eeuw daterende kerkgebouw van de hervormde gemeente Noordwolde Fr. te restaureren. De restauratie wordt begroot op f 115.000, waarvan de kerkelijke gemeente zelf f 25.000 bijeen heeft gebracht. Het rijk heeft f 67.000 in het vooruitzicht gesteld, terwijl de provincie een bijdrage van circa f 17.000 zal verlenen. Het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Weststellingwerf, waartoe Noordwolde behoort, stelt de gemeenteraad voor een subsidie van f 5.000 te verstrekken.

Nieuwe kerk St. Johannesga

In het voorjaar van 1963 werd de eerste steen gelegd voor de bouw van een nieuwe kerk in St. Johannesga. Deze kerk komt op dezelfde plaats te staan als de kerk die in 1961 door brand werd verwoest. De kosten van de nieuwe kerk zijn begroot op f 350.000. De gemeente heeft daarvan 10 pct. bijeen gebracht, terwijl de brandverzekeraar een groot deel van de kosten voor haar rekening neemt.

De nieuwe kerk zal de vierde worden die in St. Johannesga gebouwd wordt. De eerste kerk, die uit 1608 dateerde, deed twee eeuwen dienst. In 1812 kwam er een nieuw

Kerkgebouw St. Johannesga
(1963).

bedehuis dat ruim 50 jaar dienst deed. In 1865 kwam er een nieuwe kerk die op 24 februari 1961 in vlammen is opgegaan.

Sluiting kerk in Heerenveen

Begin 1964 nam het college van kerkvoogden het besluit om de in 1637 gebouwde kerk te sluiten omdat het gebouw verzakte, waardoor ongevallen kunnen ontstaan. Het was een kruiskerk en deze werd daarom ook wel aangeduid als Schoterlandse Kruiskerk, die stond in het centrum van Heerenveen. In 1859 werd de dakruiter op de kruising verwijderd en vervangen door een toren met spits

aan de westzijde van de kerk. In 1964 werd de toren wegens bouwvalligheid gesloopt en in 1969 onderging de rest van de kerk hetzelfde lot.

De opvolger werd de Europalaankerk, die in het voorjaar van 1969 in gebruik is genomen. De totale bouwkosten bedroegen f 550.000. Deze kerk is inmiddels ook afgebroken en sinds zomer 2012 is de nieuwe kerk Trinitas bij de Protestantse Gemeente van Heerenveen in gebruik.

Nieuwe kerk Zwaagwesteinde

In 1964 werd de nieuwe kerk van de hervormde gemeente Zwaagwesteinde in gebruik genomen. Bij de kerk staat een 20 meter hoge open klokkentoren die geheel van beton is opgetrokken. De kerk is een ontwerp van ir. H. Bos te Leeuwarden en komt in de plaats van de kerk aan de Kerkstraat die uit 1837 dateert. De kerk heeft 550 zitplaatsen. De kosten bedragen f 185.000, waarvan de hervormde gemeente f 70.000 bijeen heeft gebracht. Eind 1965 is het nieuwe orgel geplaatst en in gebruik genomen. Het orgel is gebouwd door Bernard Pels & Zoon te Alkmaar. Adviseur was de heer P. Post uit Leeuwarden. Het orgel telt totaal 758 pijpen.

Restauratie Martinikerk Dokkum

Begin 1965 vroeg het college van kerkvoogden een bijdrage van de provincie Friesland voor de restauratie van de Martinikerk van Dokkum. De restauratiekosten zijn begroot op f 526.920. De staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen heeft 40 procent rijkssubsidie in het vooruitzicht gesteld. Omdat de hoofdingenieur-directeur van provinciale waterstaat tot de conclusie kwam dat het

Thomaskerk Waaxens (15^e eeuw).

behoud van deze kerk erg waardevol is, stellen gedeputeerden nu voor een subsidie van 15 procent te verlenen tot een maximum van f 72.600. De kerk is tussen 1964 en 1968 gerestaureerd en is op 12 december 1968 in gebruik genomen. De totale restauratiekosten waren inmiddels gestegen tot circa f 1 miljoen.

Gerestaureerde kerk van Waaxens

Het uit de 13^e eeuw daterende kerkgebouw te Waaxens is grondig gerestaureerd. Na vele moeilijkheden en na voorbereidend werk kon de uitvoering pas in augustus 1961 van start gaan. Dat de restauratie eerst eind 1965 werd afgerond, hield verband met schaarste aan arbeidskrachten en strenge winters.

De oorspronkelijke kosten waren op f 91.500 begroot, maar zijn opgelopen tot f 149.000. Het werk werd uitgevoerd door Gebr. K. & W. de Vries uit Eestrum, terwijl lood- en leiwerken door firma Gebr. Bekker uit Leeuwarden zijn verzorgd. De heer A. Baart jr., architect BNA Leeuwarden, was met de uitvoering belast.

Oudwoude (15^e eeuw).

Kerkbouwactie 1-2-3 in Leeuwarden van start

In het najaar van 1966 werd in de hervormde gemeente Leeuwarden onder het motto 1-2-3 een plaatselijke kerkbouwactie gevoerd. Het was een grote en deskundig opgezette lokale actie die vrij zelden is gevoerd. In de komende jaren moesten namelijk 1, 2 of 3 nieuwe kerkelijk centra worden gebouwd, het bedrag dat hiervoor nodig is, moet in 1, 2 of 3 jaar bijeen worden gebracht en er moet met voortvarendheid, dus 1-2-3, gewerkt worden.

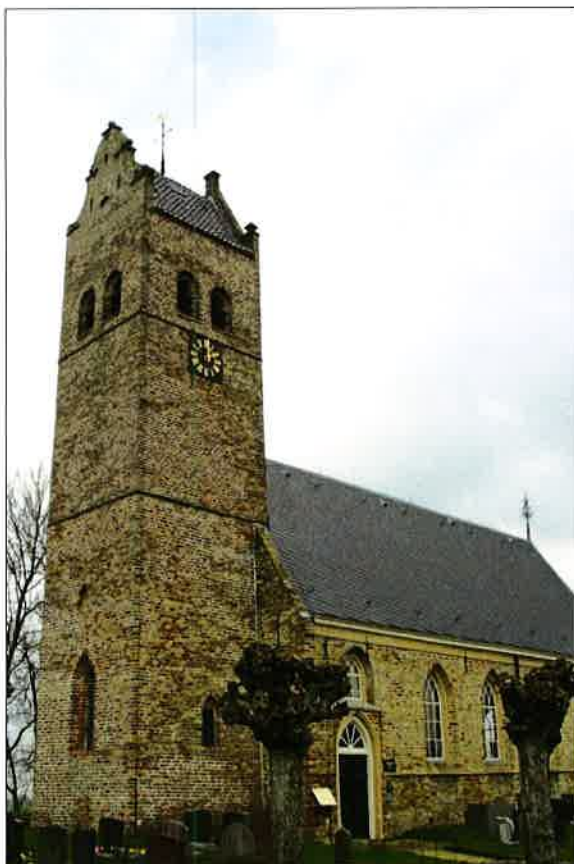
Om de gemeente goed te informeren werd een folder ontworpen "Leeuwarden breidt zich uit". Toen de folder uitkwam werd een persconferentie belegd die door journalisten van plaatselijke en regionale bladen werd bijgewoond.

Kerk Oudwoude gerestaureerd

Na een grondige restauratie van het uit de 15^e eeuw stammende kerkgebouw, nam de hervormde gemeente van Oudwoude in het najaar van 1966 het kerkgebouw weer in gebruik. De kosten, die aanvankelijk op f 72.000 waren begroot, zijn opgelopen tot f 232.000. Rijk, provincie en gemeenten verleenden een subsidie.

Kerkelijk centrum Wommels

Na de restauratie van de kerk van Wommels in 1965, werd in 1966 overgegaan tot de reeds eerder geplande bouw van een nieuw gemeentecentrum. Het nieuwe centrum is

*Johannes de Doperkerk Hijaard
(16^e eeuw).*

ontworpen door architect J. Grunstra uit Bolsward en het werd op 31 oktober 1966 in gebruik genomen. De totale kosten bedragen f 87.000.

Kerk Hijaard gerestaureerd

Na een grondige restauratie, zowel inwendig als uitwendig, is het kerkgebouw van de hervormde gemeente te Hijaard in de zomer van 1967 weer in gebruik genomen. Het kerkje, met een zadeldak, dateert uit de 14^e eeuw. De werkzaamheden, waarmee reeds in 1962 was begonnen, zijn uitgevoerd onder leiding van architect Feenstra uit Arnhem.

Kerk Beetsterzwaag gerestaureerd

Na een restauratie van een half jaar werd in de zomer van 1968 het kerkgebouw van de hervormde gemeente Beetsterzwaag weer in

gebruik genomen. De leiding van de werkzaamheden was in handen van architect P.L. de Vrieze uit Groningen. De kosten bedroegen f 100.000, waarvoor rijk, provincie en gemeenten een subsidie verstrekten. Tijdens de restauratie werden de kerkdiensten in de plaatselijke gereformeerde kerk gehouden.

Hervormde kerk Rottevalle weer in gebruik

In december 1968 is de gerestaureerde kerk van Rottevalle weer aan het college van kerkvoogden overgedragen. Dankzij de inzet van veel vrijwilligers was het mogelijk gebleken om de totale kosten van f 35.000 terug te brengen met f 10.000. Vele uren hebben veel vrijwilligers aan de kerk besteed. Alleen het pleisterwerk, het schilderen van het plafond en het aanbrengen van nieuwe banken is door aannemers uitgevoerd. Net voor de opening werd door een viertal gemeenteleden koperen kronen aangeboden.

Kerk Holwerd gerestaureerd

Begin 1969 is de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Holwerd weer in gebruik genomen. Onder leiding van architectenbureau Van Manen en Zwart te Drachten is het werk uitgevoerd door de firma Colmer en Walsma uit Holwerd. In het

Gertrudiskerk Lutkewierum (1557).

kader van het werkverruimingsproject is door de minister van Sociale Zaken een subsidie toegekend van f 300.000.

Kerk Lippenhuizen weer in gebruik

Na twee jaar wegens restauratie gesloten te zijn geweest, is in het voorjaar van 1969 het kerkgebouw van de hervormde gemeente van Lippenhuizen weer in gebruik genomen. Met de werkzaamheden was een bedrag van f 50.000 gemoeid.

Gerestaureerde kerk Lutkewierum

De gerestaureerde kerk van Lutkewierum is na een consolidatie in maart 1969 weer in gebruik genomen. De werkzaamheden zijn uitgevoerd door het bouwbedrijf Y. Schakel uit Exmorra. De kosten worden geraamd op f 30.000, waarvan 90 procent door subsidies is gedekt.

Nieuw dak kerk Menaldum

In het najaar van 1969 is het dak van de hervormde kerk te Menaldum van nieuwe leien voorzien. De kosten bedroegen f 63.000. Het rijk en de provincie verleenden een subsidie van resp. f 18.750 en f 3.750.

Kerk Noordbergum weer in gebruik

In september 1969 is het kerkgebouw te Noordbergum, na een grondige restauratie, weer in gebruik genomen. De werkzaamheden hadden voornamelijk betrekking op het interieur. De preekstoel, de avondmaalstafel en het doopvont kregen een plaats in het liturgisch centrum. De totale kosten bedroegen f 50.000, waarvoor twee leningen

*Kerkgebouw Schraard
(13^e eeuw).*

(f 30.000 en f 10.000) zijn afgesloten. Onder architectuur van de heer J. Grunstra uit Bolsward, werden de werkzaamheden uitgevoerd door plaatselijke ambachtslieden.

Kerk van Schraard

Eind 1969 werd na een grondige restauratiebeurt de uit de twaalfde eeuw daterende kerk te Schraard weer in gebruik genomen.

De restauratiewerkzaamheden zijn verricht door de firma Schakel uit Exmorra onder leiding van architect A. Baart jr. uit Leeuwarden. In de res-

tauratiekosten werd bijgedragen door rijk, provincie en gemeente.

Kerk van Parrega gerestaureerd

Het interieur van de uit 1300 stammende Johannes de Doperkerk uit Parrega is begin 1970 gerestaureerd. Het werk is onder leiding van architect J. Grunstra uit Bolsward uitgevoerd door aannemer B. Feenstra uit Parrega. De totale kosten bedragen f 55.000. Een eerste geldwervingsactie voor dit doel bracht f 35.000 op, welk bedrag is opgelopen tot f 47.500.

Restauratie kerk Deinum

In 1970 is begonnen met de restauratie van de 'Sipeltsjerke' van de hervormde gemeente Deinum. De kosten zijn geraamd op ruim f 700.000. Er zijn verschillende acties onder de gemeenteleden gevoerd. Rijk, provincie en gemeente hebben subsidies toegezegd. Verwacht wordt dat de kerk in het najaar van 1972 weer in gebruik zal worden genomen.

Onderzoek Grote of Jacobijnerkerk Leeuwarden

Eind 1970 zijn alle muren en kolommen van de Grote of Jacobijnerkerk van Leeuwarden door architect A. Baart jr. aan een nauwgezet onderzoek onderworpen. Dat was nodig omdat door de eeuwen heen door allerlei provisorische verbouwingen heel wat aan de kerk is verknoeid.

De kosten van het onderzoek zijn begroot op f 50.000. Rijk, provincie en gemeente dragen daarin voor resp. 50, 10 en 30 pct. bij.

Bij dit onderzoek, dat in 1971 werd uitgevoerd, zijn interessante ontdekkingen gedaan. Bekend was al dat de kerk in fasen gebouwd is, maar uit het onderzoek is gebleken

Protestantse
kerk van
Birdaard (1851).

dat het schip van de kerk er reeds in 1245 stond. Er zijn schamele bouwresten uit dat jaar gevonden in de noordwand van het koor en in de buurt van enkele pijlers.

17^e eeuwse kerkboeken Tjerkgaast

Het had niet veel gescheeld of de zeventiende eeuwse notulenboeken en een trouwregister van de hervormde gemeente van Tjerkgaast waren op de vuilnisbelt in Dionawerstal terecht gekomen. Een oud-kerkenraadslid had deze in de zomer van 1971 als oud vuil meegegeven aan de reinigingsdienst. Ze lagen de man, die ging verhuizen naar een bejaardencentrum, in de weg en hij gaf deze historische documenten in een tas mee aan de vuilnisauto. Door oplettendheid van een paar medewerkers van de reinigingsdienst bleven de boeken bewaard. Zij leverden de tas met inhoud af aan de scriba van de kerkenraad die hen namens de kerkenraad een attentie voor hun oplettendheid aanbood.

Restauratie kerk Birdaard

De uit 1851 stammende driezijdig gesloten zaalkerk te Birdaard is in 1971 gerestaureerd. Vrijwilligers zijn ingezet om de oude voegen uit te bikken en deze opnieuw te voegen. Hierdoor kon men f 5.000 besparen. De totale restauratiekosten van de kerk bedragen f 160.000. Dankzij de inzet van veel vrijwilligers konden deze aanzienlijk worden verlaagd. De kerk werd in 1972 weer in gebruik genomen. Bij die gelegenheid werd het uit de Sint-Nicolaaskerk afkomstige orgel van de rooms-katholieke parochie van Kuinre in gebruik genomen.

Kerk van De Knijpe

In het najaar van 1971 werd het uit 1661 daterende één-beukige kerkje te De Knijpe na een drie jaar durende restauratie weer in gebruik genomen. Het kerkgebouw, dat

*Kerkgebouw Metslawier
(1776).*

op een ruïne was gaan lijken, werd eerst buiten grondig aangepakt en vervolgens werd het interieur onder handen genomen.

Renovatie kerk Metslawier

In het voorjaar van 1972 nam de hervormde gemeente Metslawier haar gerenoveerde kerk weer in gebruik. De werkzaamheden zijn uitgevoerd door bouwbedrijf Schakel te Exmorra.

De kosten bedragen circa f 55.000, waarvoor door verschillende instanties subsidie is toegezegd.

Restauratie kerk Wetzens

In 1974 is het uit de 12^e eeuw daterende kerkgebouw weer in gebruik genomen. In de 16^e eeuw kreeg de kerk een nieuwe kap en een nieuwe ingang. De vensters in het koor dateren uit 1836. Na de instorting van de toren werd in 1842 de westgevel driezijdig afgesloten en werd aan de buitenzijde een hangende klokkenstoel geplaatst. De kerk kreeg bij de restauratie in 1974, naar plannen van P.B. Offringa, aan de noordzijde een houten aanbouw.

Restauratie Jacobijnerkerk Leeuwarden

Eind december 1972 is men begonnen met de restauratie van de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden. Hoofdaannemer is de heer Wijbenga te Leeuwarden en onderaannemer de firma Schakel te Exmorra. Het restauratieplan is gemaakt door ir. J. Baart jr. uit Leeuwarden. De kosten zijn begroot op f 4 á f 5 miljoen. Tegelijkertijd wordt ook het Müllerorgel, waarvan er maar vier in ons land zijn, geheel gerestaureerd. Orgelrestauratie architect dr. M.A. Vente heeft hiervoor een plan gemaakt.

Bij de restauratie komen zowel interieur als exterieur aan bod. Het oudste deel van de kerk dateert uit 1245. Het is één van de weinige kloosterkerken in Friesland.

Grote of Jacobijnerkerk Leeuwarden (1220-1245).

De kerk was de laatste jaren ernstig in verval geraakt. Aanvankelijk was het de bedoeling dat rijk, provincie en gemeente voor resp. 52,5, 12,5 en 32,5 procent van de restauratiekosten zouden subsidiëren, maar in het kader van de werkverruiming is de eerste fase tot 1 januari 1974 voor 100 procent gefinancierd.

Eind december 1972 kreeg het college van kerkvoogden van het Ministerie van CRM (Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk) bericht dat het rijk een bedrag van f 1.668.000 beschikbaar stelt. De kerk zal in de toekomst niet alleen voor kerkdiensten, maar ook voor culturele doeleinden (concerten, tentoonstellingen e.d.) worden gebruikt.

Bij de restauratie worden alle ingangen veranderd. Het koepeltje op de kerk wordt vervangen door een spits. De raamtraceringen worden, voorzover mogelijk, in oude toestand hersteld. De muurschilderingen die aan de zuidgevel achter de galerij zijn ontdekt, en die dateren uit 1575, worden eveneens gerestaureerd.

De zuidelijke galerij verdwijnt en de koningskraak, het gestoelte waar destijds de Friese stadhouders zaten, wordt voor een deel afgebroken en voor een deel verplaatst. Het koor aan de oostzijde met gebrandschilderde ramen, wordt bij de kerk getrokken, het glazen schot verdwijnt. De preekstoel wordt op de huidige plaats gehandhaafd. Architect Baart wil de kerk weer zoveel mogelijk in zijn oude staat terugbrengen. Een gravure uit de achttiende eeuw dient daarbij als leidraad.

Kerkgebouw Genum (12^e eeuw).

Uniek is dat bijna de gehele vloer met grafzerken overdekt is. Deze grafzerken liggen allemaal nog op de plaats waar ze altijd gelegen hebben.

De heer Baart verwacht dat er tijdens de restauratie meer ontdekkingen zullen worden gedaan. Zo is er al een kist met het oude gesneden achterschot van de koningskraak tevoorschijn gekomen. Ook wordt een oud traptorentje in zijn oude staat teruggebracht. Om er voor te zorgen dat de restauratie qua tijd en geld niet uit de hand loopt, is het bureau Organef uit Utrecht ingeschakeld.

Na een ingrijpende restauratie is de kerk in de zomer van 1978 weer in gebruik genomen. Prinses Margriet woonde de plechtigheid bij. Bij deze omvangrijke restauratie is de dispositie van het Müller-orgel hersteld door de Leeuwarder orgelmakerij Bakker & Timmenga en bleven de mechanische aanleg en windladen van Van Dam gehandhaafd. De kerk zal in het vervolg ook voor culturele en publieke manifestaties gebruikt worden.

Orgel Dantumawoude in gebruik

In januari 1975 werd het gerestaureerde Hinsch-orgel uit 1777 weer in gebruik genomen. Het orgel is gerestaureerd door Bakker & Timmenga te Leeuwarden, terwijl de heer K.R. Bolt, organist van de St. Bavokerk van Haarlem, als orgeladviseur optrad.

Kerkje Nieuweschoot wordt aula

In de zomer van 1977 is het eeuwenoude kerkje van Nieuweschoot (Heerenveen) als aula ingericht. Het kerkje is grondig gerestaureerd. Deze restauratie is mogelijk

Kerkgebouw Gerkesklooster (1629).

gemaakt dankzij bijdragen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de burgerlijke gemeente.

Musea in twee oude Friese kerken

De kerkjes te Genum en Lichtaard, eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken, zijn in 1978 gerestaureerd en zijn ingericht als tentoonstellingsruimte. Genum en Lichtaard waren al gecombineerd met Reitsum, ongeveer een kwartier lopen er vandaan. Deze combinatie geniet kerkhistorisch gezien een zekere vermaardheid doordat haar kerkenraad, de kerkvoogden en vrijwel al haar leden (300) in 1886 afscheid namen van de hervormde kerkbesturen.

Het kerkje van Genum wordt niet meer voor kerkdiensten gebruikt, maar als expositieruimte. Dat is ook het geval met het kerkje van Lichtaard, maar dat wordt (1978) daarnaast nog voor erediensten gebruikt.

Kerkje Bornwird naar stichting

In 1978 werd het kerkje van Bornwird, dat rond 1200 werd gebouwd, overgedragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken. De kerk is meerdere malen ingrijpend van vorm veranderd. In de 16^e eeuw werd de kerk verhoogd. Een later aangebouwde toren werd in de 19^e eeuw weer afgebroken. In 1898 werd een nieuwe torenspits geplaatst. Ook de oorspronkelijk gebogen koorafsluiting is vervangen. Op een gedeelte van het dak liggen halfronde pannen, beurtelings met de bolle en met de holle kant naar boven. Dergelijke dakpannen worden ook *nonnen en monniken* genoemd. In de kerk zijn nog resten van muurschilderingen bewaard gebleven.

Johannes de Doperkerk Raard (13^e eeuw).

Gerestaureerde kerk Buitenpost

Sinds het voorjaar van 1979 beschikt de hervormde gemeente van Buitenpost weer over het eigen kerkgebouw aan de Oude Havenstraat. In het najaar van 1977 werd met de restauratie begonnen. De kosten bedroegen f 1,6 miljoen, waarvan 65 procent door Monumentenzorg en 30 procent werd gesubsidieerd door de burgerlijke gemeente Achtkarspelen, waartoe Buitenpost behoort.

Gerkesklooster-Stroobos

Op 1 juni 1979 werd door de hervormde gemeente Gerkesklooster-Stroobos het Flentrop pijporgel weer in gebruik genomen. Deze kerk is het enige overgebleven bijgebouw van het in ±1240 gestichte Klooster Jeruzalem en wordt sinds 1629 gebruikt voor het houden van kerkdiensten. Vóór 1 juni 1979 beschikte men niet over een orgel.

Orgel Workum in restauratie

In het najaar van 1979 bestaan er plannen om het uit 1697 daterende Jan Harmens orgel in de Grote kerk van Workum te restaureren. De kosten zijn begroot op f 450.000. Er zijn al diverse subsidies toegezegd, terwijl ook de plaatselijke bevolking zich actief heeft getoond door f 46.000 voor dit doel toe te zeggen.

Kerkgebouw te Hogebeintum (12^e eeuw) dat op de hoogste terp van Friesland is gelegen.

Metslawier

Begin 1980 is de tweehonderd jaar oude kerk van Metslawier voorzien van een nieuw dak. Een aannemer heeft dit werk met een groot aantal vrijwilligers uitgevoerd.

Kerk van Raard naar stichting

Na ongeveer een jaar onderhandelen besloot de kerkenraad van de hervormde gemeente te Raard begin 1980 de kerk over te dragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Als gevolg van de toegenomen ontkerkelijking en ontvolking kwam men voor grote financiële problemen te staan. De uit de 13^e eeuw daterende kerk werd in 1979 gerestaureerd.

Kerk Oosterzee in gebruik

De geheel gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Oosterzee c.a. is in het najaar van 1980 weer in gebruik genomen. De kerk was in 1967 al aan restauratie toe, maar men vond dat de kerk in Echten eerst gerestaureerd moest worden, hetgeen ook

gebeurde. De kerk in Oosterzee leed eind 1977 en begin 1978 zodanige storm- en brandschade dat zij gesloten moest worden. De gebeurtenissen leidden tot versnelde restauratie. De restauratiekosten van de kerk, die uit 1860 dateert, bedroegen f 468.740, waarvan de kerkelijke gemeente zelf f 80.000 bijeen moest brengen.

Kerk Hogebeintum naar stichting

Het kerkgebouw van de hervormde gemeente te Hogebeintum, dat op de hoogste terp van Friesland ligt, werd in het najaar van 1982 overgedragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Het dorp waarin de terp stond wordt reeds in de 9^e eeuw genoemd als 'Bintheim'. In de 10^e eeuw is het dorp blijkbaar gesplitst, want er is dan sprake van een 'Westerbintheim' en een 'Osterbinetheim'.

Terpen deden dienst tot de opkomst van de dijken, na 1800 zijn veel terpen geheel of gedeeltelijk afgegraven voor de zeer vruchtbare grond. Dit gebeurde in Hogebeintum met tussenpozen tussen 1870 en 1928. Met 8,80 meter boven NAP is het de hoogste terp van Friesland, Nederland en Duitsland. Door zetting (of bodemdaling) van de grond is de hoogte van de terp in de loop der tijd afgenomen; in het verleden moet de terp nog hoger zijn geweest. De omvang van de terp bedroeg oorspronkelijk ongeveer 9,5 hectare en de doorsnee ongeveer 300 meter.

Jouster kerkvoogden investeren

Het college van kerkvoogden van de hervormde gemeente Joure besloot in de zomer van 1987 f 1 miljoen te gaan investeren in een nieuw zalencentrum. Het gebouw De Brug wordt verkocht en de kosterwoning en de kerkenraadskamer worden gesloopt. De hervormde gemeente kampt al lang met ruimteproblemen. De huidige bijgebouwen zijn niet toereikend. In het voorjaar van 1988 is men met de bouw begonnen. Vanuit de hervormde gemeente is enthousiast op de plannen van kerkvoogden en kerkenraad gereageerd.

Restauratie kerkgebouw Rinsumageest voltooid

Op 29 mei 1988 is het kerkgebouw van de hervormde gemeente Rinsumageest na een grondige restauratie, die twee jaar duurde, weer voor de eredienst in gebruik genomen. De restauratiekosten bedroegen f 1,5 miljoen waarvan de hervormde gemeente circa f 200.000 moest bijdragen.

Bolsward Martinikerk weer in gebruik

Op 24 november 1988 werd de restauratie van de Martinikerk van Bolsward feestelijk afgesloten. Na een grondige restauratie van de kerk in de jaren vijftig werd in 1974 het stucwerk incidenteel hersteld, maar het resultaat was erg onbevredigend. Na een grondige voorbereiding van nauwkeurigheidsmetingen kon op 1 april 1987 met een constructief herstel een begin worden gemaakt. De werkzaamheden bestonden uit:

- verbetering van de fundering;
- herstel van metselwerk boven de scheibogen en het aanbrengen van stalen verstevigingsconstructies;
- herstel van het stucwerk; en
- beperkt herstel van goten, leibedekking, metsel- en voegwerk.

Het subsidiabele bedrag is op f 4,4 miljoen gesteld. Er heeft geen overschrijding van het taakstellende budget plaats gevonden.

Kerkgebouw Friens (1795).

Kerk Friens op nieuwe palen

In oktober 1989 wapperde de vlag van de toren van het uit 1795 daterende kerkgebouw te Friens toen na, een restauratie van een jaar, de heropening plaats vond van het gerestaureerde kerkgebouw. Dankzij een royale gift van de familie Van Sytzema uit Brummen kon de hervormde gemeente van Idaard-Aegum-Friens tot restauratie overgaan. Met betonnen palen werd een einde gemaakt aan de verzakking van het gebouw. De muren, het dak en het balkenplafond ondergingen eveneens een grote opknappbeurt. Ook de in slechte staat verkerende rouwborden werden grondig gerestaureerd. In totaal kostte de restauratie f 600.000.

Kerk van Duurswoude

In de zomer van 1990 werd begonnen met de restauratie van het kerkgebouw van de hervormde gemeente te Duurswoude. Het gebouw, dat ongeveer 750 jaar oud is, was in verval geraakt. Dat was aanleiding voor het college van kerkvoogden om activiteiten op te zetten om het gebouw voor de kerkelijke gemeente te behouden. Het werk aan het exterieur, dat wordt uitgevoerd door Koninklijke Woudenberg Ameide, zal in december 1990 gereed zijn. De kosten zijn begroot op f 340.000.

Gerestaureerde kerk Westernijkerk

Na een restauratie van ruim anderhalf jaar is begin juni 1990 de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Westernijkerk opnieuw in gebruik genomen. Het kerkgebouw is van buiten en van binnen opgeknapt, waarmee totaal ruim f 500.000

Mariakerk Wierum (1912). De kerktoeren dateert van rond 1200.

gemoeid was. Daarvan werd ongeveer 10 procent door de 160 leden tellende hervormde gemeente opgebracht.

Zwijgende kerkklokken van Menaldum

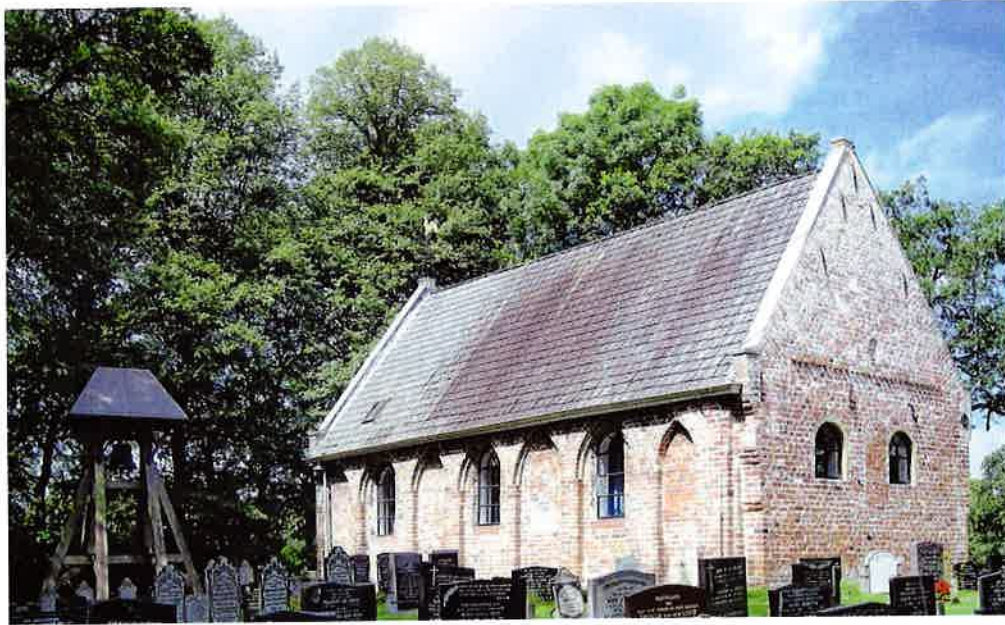
Sinds februari 1991 zwijgen de kerkklokken van het kerkgebouw van de hervormde gemeente Menaldum. De motoren die de twee klokken in beweging zetten, moeten verwijderd worden. Onderzoek wees uit dat in eerste instantie de ophanging veranderd moet worden. Het probleem is echter dat de oude kerkklokken niet gebouwd zijn om de heftige ritmes van het krukas-systeem te verdragen.

Ook de klank zou minder mooi zijn. Het college van kerkvoogden besloot een Brabants bedrijf opdracht te geven tot restauratie over te gaan waarbij het ophangstelsel gehandhaafd blijft. De operatie kost ongeveer f 25.000.

Opknopbeurt kerk en klokkenstoel Kortehemmen

Na een grondige opknopbeurt van het 14^e eeuwse kerkgebouw van de hervormde te Boornbergum-Kortehemmen met de uit 1750 daterende klokkenstoel, verkeren beide bouwwerken sinds mei 1991 weer in goede staat.

Het heeft niet veel gescheeld of de klok was aan het eind van de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers omgesmolten. In 1944 werd de klok weggehaald, maar is later weer terugbezorgd. De totale kosten van de werkzaamheden bedragen circa f 200.000.

Kerkgebouw (13^e eeuw), klokkenstoel en begraafplaats van Korteheemmen.

Restauratie kerk Wijckel

In de zomer van 1991 kwam de restauratie van het kerkgebouw van de hervormde gemeente te Wijckel gereed. Van de f 800.000 die met deze restauratie gemoeid was, betaalde de uit 300 zielen bestaande hervormde gemeente f 150.000. De rest werd door rijk, provincie en gemeente bijgedragen.

Restauratie kerkgebouw Grouw

Begin november 1991 is een begin gemaakt met de restauratie van het uit de 12^e eeuw stammende kerkgebouw van de hervormde gemeente Grouw. Het gewelf en het stucwerk worden opgeknapt en voorts wordt de kerk van een nieuwe vloer voorzien, waarbij de onder de vloer aangetroffen grafstenen zichtbaar blijven. Deze grafstenen stammen van vóór de Franse tijd. Ook wordt er nieuwe verwarming aangelegd. De totale kosten bedragen f 850.000, waarvan de hervormde gemeente f 600.000 moet vóórfinancieren.

Middenpad Ternaard hersteld

In december 1991, na zeventig jaar, is in het hervormd kerkgebouw te Ternaard het middenpad weer in zijn oorspronkelijke staat hersteld. Sinds de jaren twintig zijn de oude stenen grafzerken door een houten vloer aan het oog onttrokken geweest. De verwijdering van die vloer is een onderdeel van een restauratieplan voor deze zestiende eeuwse kerk, waarmee begin 1992 de derde en laatste fase begon. De totale kosten zijn op f 370.000 begroot, waarvan de hervormde gemeente f 100.000 bijeen moet brengen.

Agneskerk van Goutum (15^e eeuw).

Restauratie Martinikerk Franeker

Het college van kerkvoogden stelde in het voorjaar van 1992 een kostenraming op voor de restauratie van de Martinikerk te Franeker en het uit 1842 daterende Van Dam-orgel. De totale kosten worden op f 1.000.000 begroot. De uitvoering van de plannen zal zeker enkele jaren in beslag nemen.

Restauratie kerk Goutum

In 1992 is gestart met de restauratie van de hervormde kerk te Goutum. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg heeft hiervoor de benodigde subsidiebeschikking afgegeven. Aan subsidie kan in 1993 op f 321.000 worden gerekend, terwijl in 1994 nog eens bijna f 294.000 wordt toegekend.

Waaxens kerk weer als nieuw

Op 5 september 1992 is het gerenoveerde kerkgebouw van de hervormde gemeente Waaxens-Brantgum weer in gebruik genomen. De totale kosten bedragen f 80.000, waarvan de helft door de overheid wordt betaald.

Gift voor restauratie kerk Hindeloopen

De plaatselijke afdeling van het Fonds Zomerzegels overhandigde in november 1992 aan het college van kerkvoogden te Hindeloopen een bedrag van f 7.500 voor de restauratie van de kerk. In het voorjaar van 1991 is de restauratie van start gegaan. Muren, ramen en deuren worden grondig opgeknapt. De restauratie, die in vijf fasen

Kerkgebouw Hindeloopen
(1632).

wordt uitgevoerd, kost
f 800.000. Hiervan wordt
80 procent door de over-
heid gefinancierd.

Eerste Samen-op-Weg- nieuwbouw in Friesland

Tijdens een feestelijke
dienst op 31 januari 1993
nam de Samen-op-Weg-
gemeente in de Leeuwar-
der woonwijk Cammingha-
buren het nieuwe kerkelijk
centrum "De Schakel" in
gebruik. Het gebouw wil
niet alleen een schakel zijn
in het geloofsleven van de
leden en in het onderling
contact, ook wil de SOW-
gemeente zo met de buurt
in contact komen.

Zij hoopt dat het gebouw
als ontmoetingscentrum
gaat fungeren. De kosten
van Frieslands eerste
SOW-kerk bedragen f 1,8
miljoen.

Gerestaureerde kerk Engwierum

Op 12 juni 1993 is het kerkgebouw van de hervormde gemeente Engwierum, na een grondige restauratie, weer in gebruik genomen. Het dak is gerenoveerd en de muren zijn opnieuw gevoegd. In het interieur zijn de banken door nieuwe vervangen en is het houtwerk in de oorspronkelijke kleuren teruggebracht.

De kosten bedragen f 500.000, waarvan f 100.000 voor rekening van de hervormde gemeente komt.

Financiële acties kerk Rijperkerk

Met een rommelmarkt en braderie op 26 juni 1993 kreeg de hervormd-gereformeerde kerkgemeenschap van Rijperkerk de eerste f 50.000 bij elkaar voor de restauratie van het hervormde kerkgebouw. De kosten bedragen f 170.000, waarvan f 70.000 voor rekening van de kerkelijke gemeente komt.

Grote of Martinikerk Sneek (1503).

Restauratie Koepelkerk Witmarsum

Voor de restauratie van de hervormde Koepelkerk te Witmarsum stelde het Prins Bernhard Cultuurfonds in 1993 f 40.000 beschikbaar. De totale restauratiekosten worden op f 1.000.000 begroot, waarvan het rijk f 800.000 heeft toegezegd. Dankzij deze gift heeft de hervormde gemeente haar eigen bijdrage van f 100.000 bijeen gekregen.

Gerestaureerd orgel Wirdum in gebruik

Met een feestelijk concert door Jan Jongepier werd op 15 oktober 1993 in Wirdum het gerestaureerde orgel weer in gebruik genomen. De heer Jongepier begeleidde de restauratie als adviseur. De firma Bakker & Timmenga voerde de res-

tauratie uit. De kosten bedragen f 230.000, waarvan 80 procent door het rijk en 10 procent door de provincie is gesubsidieerd.

Martinikerk Sneek feestelijk heropend

Onder grote belangstelling werd op 9 april 1994 de voor bijna f 4,6 miljoen gerestaureerde Martinikerk te Sneek heropend. De restauratie van de kerk was dringend nodig. De laatste restauratie vond in 1925 plaats en sinds die tijd had de bonte knaagkever flink huis gehouden. De totale kosten bedragen bijna f 4,6 miljoen, waarvan het ministerie van WVC f 2,1 miljoen en de provincie f 0,5 miljoen voor hun rekening nemen. Een actie onder de inwoners van Sneek en het benaderen van diverse fondsen bracht eveneens f 500.000 op. Verder zorgden de leden van de hervormde gemeente Sneek zelf voor f 1,5 miljoen.

*Vincentiuskerk te Roordahuizum
(15^e eeuw).*

Kerkgebouw Surhuizum weer in gebruik

Op 8 april 1995 is het kerkgebouw van de hervormde gemeente te Surhuizum na een ingrijpende restauratie weer in gebruik genomen. Restauratie was nodig omdat de vloer was verzakt. Daardoor waren de banken los geraakt en stonden de verwarmingsbuizen onder druk. Het doophek en het pleisterwerk zijn hersteld, de consistorie is vergroot en de banken staan weer stevig op de rechte vloer. De totale kosten van de restauratiewerkzaamheden, die drie maanden duurden, bedragen f 250.000.

Kerkorgel Rinsumageest in gebruik

Op 9 september 1995 werd het gerestaureerde orgel van de hervormde gemeente Rinsumageest weer in gebruik genomen. De res-

tauratie werd uitgevoerd door Bakker & Timmenga. De totale kosten bedragen ongeveer f 150.000.

Hervormd kerkgebouw Tijnje wordt woning

De gefedereerde gemeente van Terwispe-Tijnje hield op 17 december 1995 haar laatste eredienst in het hervormde kerkgebouw van Tijnje. Het uit 1910 daterende kerkgebouw is verkocht en zal zo snel mogelijk tot woning worden verbouwd.

Vincentiuskerk Roordahuizum feestelijk geopend

Op 2 juni 1996 werd tijdens een herdenkingsdienst de gerestaureerde Vincentiuskerk van de hervormde gemeente te Roordahuizum-Idaard c.a. officieel aan het kerkbestuur overgedragen. De restauratie van kerk, orgel en toren hebben anderhalf jaar in beslag genomen. De kosten bedragen totaal f 900.000.

Kerk Lioessens weer in gebruik

Op 9 november 1996 werd het gerestaureerde kerkgebouw van de hervormde gemeente Lioessens weer in gebruik genomen. De werkzaamheden, die iereneenhalf jaar in beslag namen, zijn uitgevoerd door bouwbedrijf Van der Vegt te Weidum. De kosten bedragen ruim f 500.000.

Kerkgebouw Akkrum (1759).

Restauratie Friese orgels vergt 30 jaar

Op een bijeenkomst van de hervormde gemeente Mantgum in mei 1997 presenteerde Jan Jongepiet het orgelnummer van het blad Keppelstok van de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Hij stak daarbij de loftrumpet over de rijke orgelcultuur en brak een lans voor het behoud van het Friese orgellandschap onder meer door overbodig geworden instrumenten over te brengen naar nieuwe kerken. Het oudste orgel staat in Dronrijp en dat dateert uit 1657. Er zijn nogal wat restauraties van waardevolle historische kerkorgels in Friesland in voorbereiding. Als die allemaal uitgevoerd worden, vergt dat naar schatting dertig jaar.

Gerestaureerde kerk Akkrum weer in gebruik

Op 7 juni 2000 is de gerestaureerde Dorpskerk van Akkrum op feestelijke wijze in gebruik genomen. In september 1998 was gestart met geldwervingsacties om de restauratie te financieren. Sponsors werden benaderd en voorts werden een grote rommelmarkt met veiling, een huis-aan-huisactie, een Kerstmarkt en diverse kleinere acties gehouden die f 285.000 opbrachten. De totale kosten bedragen f 950.000.

Hervormde kerk Wijnjewoude weer in gebruik

Op 30 maart 2001 werd het kerkgebouw van Wijnjewoude, na een grondige opknappbeurt, weer in gebruik genomen. Gemeenteleden paktten het karwei grondig

Kerkgebouw (1778) met begraafplaats van Wijnjewoude.

aan. Zij verfdde de muren, legden een nieuwe vloer en herstelden oude graven. Bij het herstellen van de vloer kwamen z.g. estriken (gebakken glazen vloertegels) naar boven. Deze hebben een plek gekregen in de nieuwe vloer. Opmerkelijk was ook de ontdekking van enkele oude graven, waarvan één uit 1634. Dankzij de inzet van vrijwilligers konden de kosten tot f 25.000 beperkt blijven.

Orgel Waalse kerk Leeuwarden

Het orgel van de Waalse kerk, dat in 1740 geschonken werd door Anna van Hannover, is in 2001 gerestaureerd. Anna van Hannover was een dochter van de Engelse koning en kreeg tijdens haar jeugd nog les van Händel. Na haar huwelijk met de Friese stadhouder Willem Carel Hendrik Friso was zij in Leeuwarden komen wonen. Dit orgel is het grootste instrument dat Johann Michael Schwartzburg heeft gemaakt.

Van zijn hand bestaan nog instrumenten in Wolvega, Burgwerd en Morra. Schwartzburg was in 1725 met de orgelbouwer Christian Müller meegekomen naar Leeuwarden om te assisteren bij de bouw van het orgel in de Grote Kerk. Na het gereedkomen van dat instrument in 1727 bleef Schwartzburg achter in Leeuwarden en begon voor zichzelf. Hij stierf in 1748. Het orgel bezat in 1740 twee klavieren: Hoofdwerk en Onderpositief. In 1854 werd het instrument gemoderniseerd door de orgelmakers Van Dam uit Leeuwarden.

Johanneskerk Tzum (12^e eeuw).

Zij veranderden het Onderpositief in een groter Nevenwerk waar bij de orgelkas verdiept werd. In 1950 werd het orgel gerestaureerd en nogmaals gewijzigd door de orgelmaker Flentrop te Zaandam. Het orgel is door de Leeuwarder orgelmakers Bakker & Timmenga teruggebracht in de staat waarin de orgelmakers van Dam het in 1854 opgeleverd hadden.

Ingebruikneming kerk te Tzum

Op 25 oktober 2002 vond de ingebruikneming plaats van het gerestaureerde kerkgebouw te Tzum. Het werk, dat 2,5 jaar duurde, heeft € 950.000 gekost. De overheid droeg 70 pct. restauratiesubsidie bij, terwijl het restant door activiteiten van de plaatselijke restauratiecommissie bijeen is gebracht. Omdat het geheel een beeldbepalend object betrof, namelijk de hoogste dorpstoren van Friesland van zo'n 72 meter hoog, hebben de provincie Friesland en de gemeente Franekeradeel een flinke bijdrage gegeven.

Dorpskerk Huizum weer in gebruik

Eind 2002 werd de hervormde Dorpskerk van Huizum, die aangetast was door de schade die de bonte knaagkever teweeg bracht, weer in gebruik genomen. De totale restauratie kostte € 350.000, waarvan de hervormde gemeente 75 procent bijeen bracht.

Dorpskerk van Leeuwarden-Huizum (15^e eeuw).

Grote of Jacobijnerkerk opnieuw onder handen

In 2002 werd de Grote of Jacobijnerkerk van Leeuwarden opnieuw onder handen genomen in verband met schade door boktoren en optrekkend vocht. Onder architectuur van bureau Kijlstra en Brouwer werden de werkzaamheden uitgevoerd door bouw- en restauratiebedrijf S.D. van Vegt. De kap werd behandeld en het koor werd hersteld. In het koor bevinden zich de graven van de Friese stadhouders uit het huis Nassau-Dietz, de rechtstreekse voorouders van ons Koninklijk Huis. De totale kosten beliepen f 2.310.000.

Orgel Garijp weer in gebruik

Na een restauratieperiode van tien maanden werd op 7 maart 2003 het orgel van de kerk van Garijp weer in gebruik genomen. Het orgel, dat in 1886 door Bakker & Timmenga uit Leeuwarden werd gebouwd, werd ook door dit bedrijf gerestaureerd. De restauratie, die werd begeleid door Jan Jongepier, kostte ongeveer € 50.000.

Kerkje van Schingen in gebruik

Na een restauratieperiode van veertien maanden is begin juni 2003 de hervormde kerk van Schingen weer in gebruik genomen. De kerk kreeg een nieuw plafond, de muren van de kerk en toren zijn opnieuw gevoegd en de kansel is geheel hersteld. De

Kerkgebouw Midsland (1880) op Terschelling.

restauratie, die € 460.000 kostte, werd uitgevoerd door restauratiebedrijf Van der Vegt uit Weidum. Het geld is bijeen gebracht door de provincie Friesland, de burgerlijke gemeente Menaldumadeel, diverse fondsen, (oud-)inwoners van Schingen en de hervormde gemeente van Ried-Schingen c.a.

Restauratie Hinsz-orgel Bolsward voltooid

Op 24 juni 2003 werd het gerestaureerde Hinsz-orgel te Bolsward weer in gebruik genomen. Het instrument van de Martinikerk van Bolsward is gebouwd door Albertus Antoni Hinsz uit Groningen en werd op 28 juni 1781 in gebruik genomen. In 1860 voegde de Leeuwarder orgelbouwer Van Dam tijdens een omvangrijke

restauratie een derde klavier met romantische registers aan het orgel toe. De nu voltooide restauratie werd uitgevoerd door de firma Verschuieren uit Heythuisen en kostte € 325.000.

Kerk van Warstiens gerestaureerd

Op 7 november 2003 werd de gerestaureerde kerk van Warstiens weer in gebruik genomen. Het uit 1882 daterende gebouw vervangt de oude middeleeuwse kerk. De gehele restauratie kostte € 385.000, welk bedrag deels uit eigen middelen is betaald.

Restauratie kerk Schraard afgerond

Op 19 september 2004 werd tijdens het startweekend de gerestaureerde kerk van Schraard weer in gebruik genomen. De kerkmuur aan de noordzijde is opnieuw gemetseld met geeltjes en kloostermoppen. Grote delen van de buitenmuur zijn opnieuw gevoegd. Goten zijn vernieuwd. Ook de bonte knaagkever werd, onder andere in het gewelf, bestreden. De totale kosten bedragen € 200.000.

Jislumer Catharinakerk gerestaureerd

Begin december 2004 was de restauratie gereed van de kerk van Jislum, die sinds 1983 niet meer voor de eredienst gebruik wordt. De kerk raakte danig in verval, waarna mede door inspanningen van inwoners van Jislum een restauratieplan werd opgesteld. De initiatiefnemers waren zich ervan bewust dat de kerk een onmisbaar element vormt voor het dorpsgezicht van Jislum, waar nog geen 50 mensen wonen. De restauratie kostte € 217.000. Het geld is bijeen gebracht door de provincie Friesland, de gemeente Ferwerderadeel en de hervormde gemeente Wanswerd-Jislum, terwijl meerdere fondsen een bijdrage leverden. De Stichting Behoud Jislumer

Catharinakerk Jislum (1886).

Kerk sloot zelf een lening van € 56.000 af, terwijl de inwoners van Jislum € 3.500 bijeen brachten.

Gerenoveerd orgel Anjum in gebruik

Op 9 april 2005 werd het gerenoveerde Leeftangorgel van de gereformeerde kerk van Anjum in gebruik genomen. Nadat in 1967 het kerkgebouw van de gereformeerde kerk door brand was verwoest, werd besloten tot nieuwbouw van de kerk. De werkzaamheden aan het orgel werden uitgevoerd door de firma Reil, orgelmakers uit Heerde.

De restauratiekosten bedragen ruim € 50.000 welk bedrag uit eigen middelen is betaald.

Vijf eeuwen Friese orgelbouw

Op initiatief van de Stichting Organum Frisicum, onder meer bekend van vele orgelexcursies, stelde Jan Jongepier in mei 2005 een overzicht van de 'orgelvoorraad' in Friesland samen. De provincie Friesland is al vijf eeuwen lang, vrijwel zonder onderbreking, een belangrijk centrum van orgelbouw.

In alle perioden die gedurende die vijf eeuwen kunnen worden onderscheiden, heeft het Friese orgel een eigen, herkenbare identiteit bezeten.

Maartenskerk Kollum (1400).

Maartenskerk Kollum krijgt opknopbeurt

De Maartenskerk van Kollum zal worden opgeknapt. Met ingang van 2006 wordt begonnen met het voegwerk en de bestrijding van de bonte knaagkever die de kapconstructie ernstig heeft aangetast. De kosten van de restauratie van deze 15^e eeuwse kerk, die in fasen wordt uitgevoerd, bedragen circa € 450.000.

Gereformeerde kerk Oudega (Smallingerland) feestelijk heropend.

Eind april 2006 werd de verbouwde gereformeerde kerk van Oudega (Smallingerland) na een verbouwing van veertien maanden weer in gebruik genomen. Zo'n 75 vrijwilligers hebben zich hiervoor ingezet, waardoor de renovatiekosten, die € 335.000 belopen, met circa € 100.000 werden gereduceerd. Uit de Solidariteitskas van de Protestantse Kerk in Nederland ontving men € 35.000, terwijl de opbrengst van eigen acties € 25.000 bedroeg.

De Broerekerk van Bolsward

De Broerekerk behoorde tot een omstreeks 1270 gesticht klooster in Bolsward. In 1503 brak er een brand uit die het klooster grotendeels in de as legde, alleen de kerk bleef bespaard. Tijdens de beeldenstorm in 1572 werd de hele inboedel vernield en werden voorwerpen gestolen. In 1578 kwam de kerk in protestantse handen en werden de kloostergebouwen afgebroken. In 1779 werd de kerk gerestaureerd. In

Mariakerk Boer (13 eeuw), sinds 2008 een multicultureel centrum van het dorp.

1829 wilden de katholieken de kerk kopen, maar de gevraagde prijs was te hoog. In 1870 werden er geen diensten meer gehouden en werd het gebouw gebruikt als tentoonstellingsruimte voor landbouwwerktuigen of opstelplaats voor de brandspuit. Rond 1900 ontstonden er plannen voor afbraak.

Maar van 1903 tot 1907 heeft men de kerk grondig hersteld en weer in gebruik genomen. In 1970 werd de kerk weer overbodig.

Op 8 mei 1980 brak brand uit in de hervormde Broerekerk, van oorsprong de kerk van de Franciscaner Minderbroeders. Na de brand is geprobeerd de ruïne te consolideren en te behouden. Daar kleefden toch bezwaren aan. In het voorjaar van 2006 heeft de ruïne een glazen dak gekregen en nu kan het gebouw voor verschillende doelen gebruikt worden. Het ontwerp van het glazen dak is van architect Jelle de Jong uit Lemmer. Op vrijdag 20 oktober 2006 werd door de voorzitter van het Nationaal Restauratiefonds, mr. Pieter van Vollenhoven, de speciale overkapping officieel geopend.

Restauratie kerk Boer

In de zomer van 2007 is een begin gemaakt met de restauratie van het romaanse kerkje van Boer, dankzij het feit dat de RACM, de opvolger van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, een subsidie van € 330.000 toezegde. Een plaatselijke commissie heeft € 70.000 bijeen gebracht.

Kerkgebouw Roodkerk, 12^e eeuw.

Oldeberkoop

In de Bonifatiuskerk van de protestantse gemeente Olde- en Nijeberkoop zijn in juli 2007 nieuwe trekbalken aangebracht. De oude balken waren door knaagkevers en boktorren weggevreten. De kosten van € 30.000 worden voor de helft uit subsidies gedekt. De kerk is voor het dorp een beeldbepalend monument. Een dorpscomité probeert de kerk in stand te houden.

Restauratie Oosterkerk Sneek

In de zomer van 2007 is een aanvang gemaakt met de restauratie van de Oosterkerk van de protestantse gemeente Sneek. De kosten bedragen € 320.000; dat is inclusief de inrichtingskosten en een nieuwe cv-ketel. Deze investering kan betaald worden uit het gebouwenfonds van de kerkelijke gemeente.

Orgel in Boornbergum weer in gebruik genomen

Op 9 september 2007 nam de protestantse gemeente van Boornbergum-Kortehemmen het gerestaureerde Bakker & Timmenga-orgel weer in gebruik. De restauratie van het uit 1935 daterende orgel kostte € 44.000.

Het grootste deel van het bedrag heeft de gemeente zelf bijeen gebracht. Er resteerde nog een tekort van € 8.000.

Kerkgebouw (1621) Hoornsterzwaag dat nu als kunstatelier wordt gebruikt.

Bouw klokkenstoel Haulerwijk

De Stichting Beheer Begraafplaats Eikenhof te Haulerwijk heeft in maart 2008 opdracht gegeven voor de bouw van een klokkenstoel. De acht meter hoge stoel komt op het nieuwe gedeelte van de begraafplaats. De door een gulle gever geschonken luidklok werd in 1960 gegoten door Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel.

Gerestaureerde kerk Eestrum

Het interieur van de middeleeuwse kerk van Eestrum werd in het voorjaar van 2008 weer in gebruik genomen. De kerk van de protestantse gemeente is gerestaureerd, kreeg nieuwe beschilderingen in terracotta kleuren en werd voorzien van een monumentaal orgel uit de voormalige gereformeerde kerk. De totale kosten bedragen € 375.000. Rijk en provincie droegen resp. 70 en 15 pct. bij in de subsidiabele kosten. Uit allerlei fondsen werd € 100.000 bijeen gebracht en de kerkelijke gemeente bracht zelf € 20.000 bijeen.

De Martinikerk van Koudum

In 2008 werd de Martinikerk van de Protestantse Gemeente Koudum na een grondige restauratie weer in gebruik genomen. Deze kerk moet minstens de vierde kerk zijn die op deze plek staat. De kerk werd gebouwd in 1857 als opvolger van een achtkantige koepelkerk, waarvan men de vorm wel vergeleek met een theebus. Deze koepelkerk heeft maar ongeveer 25 jaar gestaan en kwam in de plaats van een grote kruiskerk die 16e eeuwse bouwkenmerken had. De totale kosten bedroegen € 310.000. Dankzij

Kerkgebouw protestantse gemeente Haskerhorne (1913), gebouwd op een locatie waar reeds een kerk stond.

St. Anraerk te Hantumhuizen (13e eeuw).

Bonifatiuskerk Ter Idzard (16e eeuw).

de medewerking van vrijwilligers zijn die gereduceerd tot € 280.000. Aan subsidies en opbrengst financiële acties kwam € 170.000 binnen.

De kerk heeft één van de mooiste kerkinterieurs van Friesland. Dit 17de-eeuws interieur is afkomstig uit de voormalige kruiskerk van 1614 en omvat o.a. een kansel uit 1648 met wapens Aylva-Walta, banken met gesneden eindschotten en bolkbekroningen, een gedenkbord anno 1580 en fraai koperwerk. Tevens bevindt zich in de kerk een éénklaviersorgel uit 1858 met orgelpijpen afkomstig uit het oude Baderorgel. In 2002 is met steun van het dorp, overheid en fondsen het dak gerestaureerd.

Haskerhorne

Op 31 augustus 2008 is de kerk van Haskerhorne na een grondige opknappleurt weer in gebruik genomen. De renovatie kostte € 120.000, waarvan € 30.000 door eigen werkzaamheden van tientallen mensen bijeen werd gebracht.

Orgel in Warns

Het orgel in Warns werd in september 2008 weer in gebruik genomen. De restauratie werd door Bakker & Timmenga uitgevoerd. De totale kosten bedroegen € 102.000, waarvan de helft door overheidssubsidies beschikbaar werd gesteld. Door ver-

Godeharduskerk Marrum
(13^e eeuw).

schillende fondsen werd
€ 27.000 bijgedragen en
€ 25.000 kwam uit het eigen
orgelfonds.

Hervormde kerk Nijland weer in gebruik

Eind november 2008 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente te Nijland weer in gebruik genomen. Niet alleen is de kerk gerestaureerd, ook het orgel heeft een grondige opknapbeurt ondergaan. De restauratie van het orgel werd uitgevoerd door de firma Bakker & Timmenga onder advies van de heer J. Jongepier. De totale restauratiekosten van de kerk en het orgel zullen net onder de € 1 miljoen uitkomen. Rijk en provincie betaalden € 680.000 en van diverse instellingen werd nog eens € 185.000 ontvangen. De plaatselijke restauratiecommissie zamelde € 75.000 in.

Gereformeerd Tzummarum verkoopt kerk

Begin 2010 verkocht de gereformeerde kerk van Tzummarum haar kerkgebouw aan de christelijke muziekvereniging "De Bazuin" te Tzummarum. Na fusie met de hervormde gemeente ontstond de protestantse gemeente Tzummarum-Firdgum. Deze gemeente heeft haar kerkgebouw laten opknappen en er is een nieuw liturgisch centrum ontstaan. De gereformeerde kerk, die uit 1924 dateert, staat al enkele jaren leeg.

Multifunctionele bestemming kerkje Ter Idzard

Het voormalige kerkje van de hervormde gemeente Oldeholtwolde-Ter Idzard, dat in 1978 aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken is overgedragen, kreeg begin 2010 een multifunctionele bestemming. Dat gebeurde nadat het kerkje een grondige restauratie had ondergaan, waarmee € 450.000 gemoeid was. Er is een commissie in het leven geroepen die er voor moet zorgen dat er in het kerkje rouw- en trouwbijeenkomsten worden gehouden. Maar het kerkje leent zich ook goed voor culturele evenementen. Daarom richt de commissie zich ook op conservatoriumstudenten die in het kerkje kunnen optreden.

Andreaskerk Wijnaldum (15^e eeuw).

Orgel kerk Marrum gerestaureerd

Op 5 november 2010 werd het orgel in de Marrumer Dorpskerk in gebruik genomen. Het orgel was sinds 25 jaar niet meer in gebruik. De kerkelijke gemeente behielp zich met een kistorgeltje en daarna met een koororgel. De totale restauratiekosten bedragen circa € 360.000.

Orgel Wijnaldum weer als nieuw

Op 19 november 2010 vond de overdracht plaats van het nieuwe orgel in de protestantse gemeente Wijnaldum. Het fraaie orgel heeft een bewogen geschiedenis. Het vakwerk van maar liefst drie orgelmakers is in dit instrument verenigd. De historie van het huidige twee klaviersorgel met veertien registers van de Andreaskerk gaat terug tot 1720. In 1931 werd de middeleeuwse kerk van Wijnaldum rigoureus verbouwd. Hij werd zelfs geheel afgebroken en in oude stijl herbouwd. Ook het orgel moest geheel worden gedemonteerd.

Door de tijd heen was het oude materiaal door de tand des tijds beschadigd geraakt. Met behulp van subsidie kon het orgel volledig worden gerestaureerd. De kosten bedroegen € 172.000. Momenteel (2015) wordt de kerk geplaagd door scheuren in de muren als gevolg van zoutwinning.

Sint Agathakerk Oudega (Smallingerland) (12^e eeuw).

Oudste klok van Nederland hangt in Oudega (Smallingerland)

De oudste klok van Nederland hangt in de middeleeuwse kerk van Oudega (Smallingerland). De klok is zo'n 800 jaar oud. De klok heeft een doorsnee van 99 centimeter en weegt 760 kilo.

Orgel Burgwerd gerestaureerd

Na een grondige restauratie vond op 1 juli 2011 de ingebruikneming plaats van het gerestaureerde Schwartzburg-orgel van Burgwerd. Orgelbouwer Flentrop uit Zaandam verzorgde de restauratie. De kosten bedroegen € 230.000, waarvan € 141.000 door het rijk werd betaald, terwijl de provincie Friesland € 30.000 subsidieerde. Door acties onder corpsgenoten van Burgwerd-Hartwert-Hichtum werd € 30.000 ingezameld.

Restauratie Grote of St. Gertrudiskerk Workum voltooid

Op 10 september 2011, Open Monumentendag, werd de Grote of St. Gertrudiskerk te Workum weer in gebruik genomen na een restauratie die ruim een jaar heeft geduurd. Nadat in de jaren 1939-1951 een grote restauratie van de kerk was uitgevoerd, die met een omstreken herinrichting van het gebouw gepaard was, ging het bij deze restauratie vooral om herstel van de glas-in-lood-ramen en om aanpak van het versleten leien dak en van de houten kap, die door insecten was aangetast.

Johanneskerk Burgwerd (13^e eeuw).

Ter gelegenheid van deze restauratie verscheen een indrukwekkend boek met artikelen die betrekking hebben op de restauratie, zoals het proces vooraf, de directievoering, voorbereiding en uitvoering, bouwhistorie en archiefonderzoek, vakmensen en hun werk en over stagelopen bij de restauratie.

Restauratie orgel Harlingen in twee fasen

Op 1 oktober 2011 werd tijdens een feestelijke bijeenkomst het gerestaureerde Hinszorgel (1775) in gebruik genomen. Het orgel is in twee fasen gerestaureerd. Vanaf maart 2000 tot mei 2001 is door de fa. Flentrop te Zaandam de eerste fase van een restauratie uitgevoerd. Het orgel is daarvoor (op kas en pijpen na) gedemonteerd en naar de werkplaats in Zaandam vervoerd, waar een mechanisch herstel heeft plaatsgevonden. Ook is een aantal nieuwe pijpen gemaakt (o.a. Bourdon). Een aantal technische wijzigingen, die in de 19^e eeuw zijn aangebracht, is weer ongedaan gemaakt (o.a. de vergrote windinlaat in de lades). De orgelkas is ook op sommige punten hersteld, zo zijn de open zijpanelen weer dichtgemaakt en is de claviatuur weer op de oorspronkelijke (lagere) plaats teruggebracht, waardoor ook de doorbreking van de lijst op de kas opgeheven is.

Tijdens de restauratie die in 2010 begon, werden 12 registers naar voorbeeld van andere Hinsz-orgels werden gereconstrueerd waardoor het orgel weer de oor-

Kerkgebouw Hichtum
(13^e eeuw).

spronkelijke dispositie kreeg. De winddruk en de toonhoogte zijn aangepast aan de stijl van Hinsz.

Adviseur de heer Cees van der Poel schreef een boekje over de restauratie, waarvan het eerste exemplaar tijdens de officiële ingebruikneming op 1 oktober 2001 werd aangeboden aan de burgemeester van Harlingen, die tevens voorzitter was van het Comité van aanbeveling voor de fondswerving voor deze restauratie.

St. Maartenkerk Hallum weer in gebruik

Op 21 oktober 2011 werd de gerestaureerde kerk van de voormalige hervormde gemeente Hallum weer in gebruik genomen.

Het interieur is geheel gerestaureerd. Dat betreft de entree, vloer, banken, herenbanken, preekstoel en het doophek. Behalve voor gebruik voor de eredienst is de kerk ook geschikt gemaakt voor optimaal gebruik als ontmoetingsruimte en zijn ook de geluidsinstallatie, de verwarming en toiletvoorziening aangepast aan de eisen van deze tijd.

De totale kosten bedroegen circa € 1.000.000, waarvan de overheid € 600.000 subsidieerde. Van fondsen en instellingen is € 150.000 ontvangen en voor rekening van de protestantse gemeente komt € 250.000.

Boek over koorbanken Martinikerk Bolsward

Begin juni 2012 verscheen van de hand van dr. Regnerus Steensma het boek "De koorbanken in de Martinikerk te Bolsward en hun Europese context". De koorbanken in de Martinikerk ontkwamen op miraculeuze wijze aan de Beeldenstorm. In Friesland vormen zij nu de grootste schat aan middeleeuws beeldhouwwerk. Ze werden in 1490 vervaardigd en hebben houtsnijwerk met een grote variëteit aan voorstellingen. Het betreft bijbelse verhalen, levens van heiligen, maar ook taferelen uit het dagelijks

Trinitaskerk (2012) van de protestantse gemeente Heerenveen.

leven en ornamentaal werk. Het snijwerk van de bank uit de Broerekerk toont invloed uit Brabant, dat van de banken uit de Martinikerk invloed uit Noord-Duitsland. Vele fraaie foto's in het boek tonen naast de rijkdom van Bolsward ook de koorbanken elders in Nederland en vele in Duitsland.

Nieuwe kerk "Trinitas" in Heerenveen

Op 3 juni 2012 nam de protestantse gemeente Heerenveen haar nieuwe Trinitaskerk in gebruik. Drie andere kerken, namelijk de kerk aan de Fok, de Kruiskerk en de Europalaankerk werden gesloten. Na veel rekenwerk, voorlichting en selectie werd eind december 2007 definitief besloten om nieuw te gaan bouwen. Trinitas beschikt over een grote kerkzaal met 650 zitplaatsen. Op de galerij is plek voor nog eens 150 mensen, derhalve totaal 800 zitplaatsen. De totale investering voor de nieuwe kerk bedroeg € 3,8 miljoen.

Drie maanden later, op 1 september 2012, werd het Reil orgel in gebruik genomen. Dit orgel komt uit de afgestoten Kruiskerk. Het orgel kreeg een grondige opknapbeurt bij de firma Reil. De kosten bedroegen € 130.000.

Nijkleaster Jorwerd

Kerken in Friesland worden niet altijd meer als godshuis gebruikt. Soms wordt er in gewoond, of heeft het gebouw de bestemming van een garage gekregen. Maar het komt ook voor dat de kerk weer een kerkelijke bestemming krijgt, zoals in Jorwerd, waar de Stichting Nijkleaster met liefde gebruikt maakt van de monumentale Radboudkerk (12^e eeuw). Op 28 oktober 2012 is Nijkleaster geopend en zij streeft

Radboudkerk van Jorwerd (12 eeuw).

naar een protestants klooster in Friesland. Het is een pioniersplek van de Protestantse Kerk in Nederland en is een initiatief van ds. Hinne Wagenaar en zijn echtgenote Sietske Visser.

De Stichting wil stap voor stap en tree voor tree het klooster opbouwen. Ze gebruikt nu de bestaande faciliteiten die in Jorwerd beschikbaar zijn: de monumentale Radboudkerk, het dorps huis "Ons Huis" en de herberg het Wapen van Baarderadeel. Op termijn moet er een kloostergebouw verrijzen dichtbij de kerk in wat nu nog een woonboerderij is.

Iedere woensdagochtend, bijna iedere zaterdag en geregeld op andere dagen in de week wordt de kerk nu gebruikt voor de activiteiten van Nijkleaster. Daarbij gaat het om lezingen, wandelingen en gesprekken. Alles valt onder het thema "Stilte, bezinning, verbinding".

De Radboudkerk heeft een spilfunctie in al deze activiteiten. De kerk, eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken, is ook bij de Protestantse Gemeente Westerwird, waartoe Jorwerd behoort, in gebruik. Sinds de Stichting Nijkleaster actief is, wordt de kerk veel meer gebruikt. Om de kerk geschikt te maken voor de activiteiten van Nijkleaster is de Voorkerk in 2012 verbouwd. Er kwam een nieuwe keuken en nieuwe toiletblokken, terwijl in 2014 een verdieping in de Voorkerk is gebouwd, die volop in gebruik is.

Sint Laurentiuskerk Kimsward (11e eeuw).

Bij de activiteiten van Nijkleaster hoort pelgrimeren dat iedere woensdagochtend in en rondom Jorwerd gebeurt. Eén keer per jaar is er een langere wandeling: het Nijkleaster Pinkster Paad, op Tweede Pinksterdag.

Tijdens de 3e Regnerus Steensmalezing, die op 18 december 2015 in de Radboudkerk van Jorwerd plaats vond en waar dr. Justin Kroezen een inleiding verzorgde, sprak de heer Kroezen over *'Toen God verdween uit, maar weer verscheen in Jorwerd'*. Hij stond bij die gelegenheid even stil bij de belangrijke activiteiten van de Stichting Nijkleaster die ertoe bijdragen dat de Godslamp

brandend blijft.

Orgel Kimsward gerestaureerd

Op 17 mei 2013 is het orgel in de Laurentiuskerk van Kimsward weer in gebruik genomen. Het tweeklaviers orgel was decennialang vrijwel onbespeelbaar. Vanaf het voorjaar 2012 werkte Bakker & Timmenga aan het instrument en later werd orgelbouwer Mense Ruiter ingeschakeld voor een aantal onderdelen.

*Kerkgebouw
Hieslum
(1874).*

*Grote kerk van de
protestantse
gemeente
Drachten (1743).*

Kerk van Hieslum nu echt van het dorp

Sinds december 2012 is de kerk van Hieslum geen onderdeel meer van de protestantse gemeente Parrega-Hieslum. De bewoners van het dorp Hieslum hebben na jarenlang werk de kerk in de Stichting behoud Kerk Hieslum kunnen onderbrengen. Vanuit de bevolking is een stichtingsbestuur ontstaan dat samen met alle inwoners zal proberen om het kerkgebouw voor het nageslacht te behouden, want nog steeds worden er maandelijks kerkdiensten gehouden. Daarnaast wordt de kerk gebruikt voor toneeluitvoeringen, speciale kerstavonden of andere bijeenkomsten. Dat is sinds kort mogelijk omdat er een podium, een keukentje en toilet in de kerk zijn gebouwd.

Koepelkerk Berlikum (1779).

Kerk Harich 350 jaar

De protestantse gemeente van Harich-Ruigahuizen vierde op 12 oktober 2013 haar 350-jarig bestaan, o.a. met een tentoonstelling in de kerk van oude foto's, doopjurken en oude krantenberichten.

Ter gelegenheid van dit jubileum is een jubileumboek uitgegeven getiteld "Tsjerke Harich en har foagers" van Yde Jan van de Lageweg.

Renovatie Grote Kerk Drachten

In 2013 zijn er plannen de Grote kerk van de protestantse gemeente van Drachten te renoveren. Het pand krijgt onder meer vloerverwarming en een nieuwe entree. Ook de zaal naast de kerk wordt gerestaureerd.

De kosten bedragen € 640.000. Om geld bijeen te krijgen verkopen gemeenteleden elke zaterdag diverse producten. In 2010 is de Stichting Vrienden van de Grote Kerk Drachten opgericht voor de instandhouding van dit monumentale kerkgebouw.

Restauratie Koepelkerk Berlikum

In het najaar van 2014 staat de Koepelkerk van de Protestantse Gemeente van Berlikum in de steigers voor het schilder- en het voegwerk. Ook in de kerk zullen schilder- en stukadoorwerkzaamheden worden uitgevoerd. In het voorjaar van 2015 worden de hardstenen stoep en de ingang van de kerk hersteld. De directievoering is in handen van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen van Friesland. Ook het Mitterreitherorgel in de kerk is hersteld. Dat gebeurde door orgelmakerij Reil uit Heerde.

Bijzonder te vermelden is dat in het gewelf van de koepel van de kerk zich een kolonie vleermuizen bevindt. Tijdens de kerkrestauratie in 2000 is er van verschillende natuurorganisaties subsidie ontvangen om een passende omgevingssituatie voor de vleermuizen te creëren.

Kerkgebouw Nijawier (1678).

Dorpskerk Metslawier gerestaureerd

Tijdens de Orgeldag Noord-Nederland op 9 mei 2015 kon de gerestaureerde dorpskerk van Metslawier bezichtigd worden. De renovatie kostte € 180.000. Omdat de protestantse gemeente Metslawier-Niawier de exploitatie van de kerk niet langer voor haar rekening kon nemen, is de uit 1776 daterende kerk in juni 2015 overgedragen aan de Stichting Doarpstjerke. Behalve voor erediensten zal de kerk in toenemende mate worden gebruikt voor concerten, voorstellingen en exposities.

Kerk Hogebeintum

In de zomer van 2015 is begonnen om de steeds verzakkende toren van de kerk van Hogebeintum door middel van pijlers weer recht te zetten. Deze verzakkingen zijn ontstaan door ontwatering van de omliggende weilanden.

Kerk Ijsbrechtum 150 jaar

In de zomer van 2015 bestond de kerk van Ijsbrechtum 150 jaar. Ter gelegenheid daarvan organiseerde de protestantse gemeente diverse activiteiten waaronder een tentoonstelling. Eind oktober 2015 werden die activiteiten afgesloten. Dat gebeurde gelijktijdig met de voltooiing van de restauratie van de kerk.

Over de preekstoel van Menaldum

In "Alde Fryske Tsjerken" van december 2015, het informatieblad van de gelijknamige stichting, schrijft Sytze ten Hoeve, die op 1 januari 2016 plotseling overleed, over de preekstoel van Menaldum uit 1672. Het rijke familiearchief Thoe Schwarzenberg en

De preekstoel van Menaldum met de figuren: Het Gelof (met het bijbelboek en de hand op de borst), Die Hope (met anker), die Liefde (met kinderen), Gerechtigheit (met zwaard en weegschaal) en Stantvastigheit (met een zuil).

Hohenlansberg op Tresoar (Fries historisch en letterkundig centrum in Leeuwarden) bevat veel stukken over kerkelijke zaken, vooral in Menaldum. Daardoor zijn er zeldzame zeventiende eeuwse gegevens beschikbaar over kerkbouw- en kerkinrichting, zoals van de preekstoel die omstreeks 1672 in de kerk van Menaldum werd geplaatst.

De vorm en de decoratie van de preekstoel zijn barok van stijl en karakteristiek voor de tweede helft van de zeventiende eeuw. De kuip is toegankelijk via een trap, die in 1874 is aangebracht. De kuip, die een samenstel vormt van geprofileerd lijstwerk en panelen, heeft enig ebbenhouten inlegwerk en is op de hoeken voorzien van forse getordeerde (kurkentrekkervormige), omrankte kolommen met Ionische kapitelen. De panelen hebben boogvormige versieringen en daarboven snijwerk dat uit ebbenhout is gemaakt.

Onder de bogen zijn onder schelpornamenten allegorische figuren gesneden naar beschrijvingen uit de Iconologia van Cesare Ripa, volgens de onderschriften: *Het Gelof* (met het bijbelboek en de hand op de borst), *Die Hope* (met anker), *Die*

Kerktoeren op de begraafplaats van Eagum (13^e eeuw).

Liefde (met kinderen), *Gerechtigheid* (met zwaard en weegschaal) en *Stantvastigheid* (met een zuil). Het ruggenschot vertoont op het paneel onder de draperie de gekroonde alliantiewapens Cammingha en Donia. Het paneel wordt geflankeerd door omslingerde, getordeerde pilasters met Ionische kapitelen en bijzondere vleugeltukken.

Het forse klankbord heeft een rand van lijstwerk met verkroppingen op de hoeken, zoals de kuip ook heeft. Het bijbehorende doophek is in 1874 vergroot en uitgebreid. Het oorspronkelijke hek is opgebouwd uit panelen, gewrongen balusters en een boogfries.

Bijzonder en voor Friesland unieke elementen aan het ruggenschot zijn de vleugeltukken. Het zijn blad-

figuren voortkomen. De ene draagt een kelk en de andere heeft een slang in haar hand.

De kwitantie voor de betaling van de preekstoel voor Rixt van Donia is door een notaris opgemaakt op 31 december 1672, mogelijk om voor de jaarwisseling schoon schip te maken. De totstandkoming van de preekstoel heeft ook lang geduurd. Keimpe van Donia had bij zijn leven de schenking van de preekstoel toegezegd. Zijn dochter Rixt moest het legaat uitvoeren. Haar man, die vrijheer was van Ameland, wachtte behoorlijk lang met de uitvoering van het legaat, namelijk tot de jaren 1669-1671, toen de kerk van Menaldum geheel werd vernieuwd en heringericht, aldus de heer Ten Hove.

Lutherse kerk Leeuwarden in restauratie

De Lutherse kerk van Leeuwarden wordt begin 2016 gerestaureerd. Onder meer de vloer wordt gerepareerd, het pleisterwerk wordt hersteld en er komt een nieuwe verwarming.

De restauratie is begroot op € 70.000. In een later stadium moet ook het tweeklaviers kerkorgel, in 1769 gebouwd door orgelmaker L. van Dam en Zn, worden aangepakt.

Bestuur

Het bestuur van de afdeling Friesland bestond uit de volgende voorzitters, secretarissen, penningmeesters en ereleden.

Voorzitters

J.A. Bakker	1928 – 1956
G.M. Gerbrandy	1956 – 1973
M.H. Gerbrandy	1973 – 1982
S. Heeres	1982 – 1998
S. Haitzma	1998 – 2004
H.J. de Koe	2004 – 2016
R. Boersma	2016 tot heden

Secretarissen-penningmeester

R. Bakker	1928 – 1931
J. R. de Jong	1931 – 1936
J.G. Jansonius	1936 – 1956
D. Heeringa	1956 – 1960
Ir. Th. de Langen	1960 – 1965
W. Walstra	1965 – 1972
H. de Boer	1972 – 1975
J. Nammensma	1975 – 1979
R. Kuipers-de Boer	1979 – 1985

Secretarissen

R. Kuipers-de Boer	1985 – 1989
J.H. Duursma	1989 – 1998
L. Hazelhoff	1998 – 2001
T. Haringsma-Dijkstra	2001 – 2007
M. Burggraaff-Wondaal	2007 tot heden

Penningmeesters

H.R. de Jong	1985 – 1989
D. Kamminga	1989 – 1996
P. de Boer	1996 – 2003
R.J. Jellema	2003 tot heden

Ereleden

J.A. Bakker † 1956
J.H. Duursma † 2003
S. Heeres † 2008
A. Tiemersma
H.J. de Koe

**Gemeenten waarvan foto's van kerkgebouwen e.d. zijn
opgenomen (met paginanummer):**

Aalsum, 60
Abbega, 11
Achlum, 61
Akkum, 183
Akmarijp, 72
Allingawier, 41
Appelscha, 75
Arum, 33
Augustinusga, 157

Baard, 129
Balk, 73
Ballum, 128
Beetgum, 137
Beetgumermolen, 19
Beetsterzwaag, 45
Berlikum, 204
Birdaard, 168
Blija, 12
Boer, 190
Bolsward, 59, 62
Boornbergum, 63
Bornwird, 45
Boijl, 120
Bozum, 74
Boxum, 97
Brantgum, 89
Broek, 38
Buitenpost, 61
Burgum, 96
Burgwerd, 198

Cornwerd, 38

Damwoude, 138
Dedgum, 12
Deersum, 136, 152
Deinum, 97
Dokkum, 102
Donkerbroek, 71
Drachten, 203
Driesum, 70
Drogeham, 48

Dronrijp, 46

Eagum, 207
Easterga, 49
Echten, 13
Elsloo, 99
Eernewoude, 95
Elahuizen, 74
Engwierum, 158
Exmorra, 118

Ferwerd, 97
Ferwoude, 14
Fochteloo, 72
Foudgum, 69
Franeker, 32
Friens, 176

Gaastmeer, 155
Garijp, 14
Gauw, 64
Genum, 171
Gerkesklooster, 172
Goingarijp, 119
Goutum, 179

Hallum, 49
Hantumhuizen, 193
Hardegarijp, 15
Harich-Ruighuizen, 16
Harlingen, 50
Haskerdijken, 58
Haskerhorne, 193
Heeg, 160
Heerenveen, 200
Hemelum, 51
Hichlum, 199
Hieslum, 202
Hindeloopen, 180
Hogebeintum, 174
Holwerd, 100
Hoorn (Terschelling), 37
Hoornsterzwaag, 192

Huizum, 105, 186
Hijlaard, 165

Idsegahuizum, 91

Jannum, 18
Jellum, 66
Jislum, 188
Jorwerd, 201
Joure, 19
Jutrijp, 16

Katlijk, 119
Kimsward, 202
Kollum, 75, 189
Kootstertille, 90
Kortehemmen, 178
Koudum, 17,
Kubaard, 87

Langezwaag, 77
Leeuwarden, 24, 170
Lekkum, 127
Lemmer, 39
Lichtaard, 53
Lioessens, 18
Longerhouw, 125
Lutkewierum, 166

Mantgum, 18
Marrum, 195
Marssum, 128
Menaldum 10, 47, 206
Metslawier, 169
Midsland, 187
Minnertsga, 86
Molkwerum, 139
Morra, 127
Munnekeburen, 75

Nes (bij Heerenveen), 121
Nieuwehorne, 156
Noordwolde, 161
Nijawier, 205
Nijeholtwolde, 119
Nijelamer, 91
Nijland, 20

Oenkerk, 21
Offingawier, 116
Oldeberkoop, 22
Oldeboorn, 127
Oldelamer, 53
Oldeouwer, 21
Olterterp, 132
Oosterbierum, 82
Oosterend, 53
Oosterlittens, 52
Oostermeer, 154
Oosternijkerk, 68
Oosterwierum, 55
Oosterwolde, 97
Oosthem, 41
Opeinde, 24
Oudega-Kolderwolde, 77
Oudega-Smallingerland, 197
Oudehaske, 26
Oudemirdum, 22
Oudkerk, 25
Oudwoude, 23, 164
Ouwsterhaule, 56

Parrega, 131
Peins, 27
Piaam, 153
Pingjum, 140
Poppingawier, 138

Raard, 173
Reitsum, 94
Rinsumageest, 27
Roodkerk, 191
Roordahuizum, 182
Rottevalle, 93
Ruigahuizen, 29

Scharl, 119
Scherpenzeel, 28
Schettens, 113
Schraard, 167
Sexbierum, 28
Sint Annaparochie, 151
Sint Johannesga, 162
Sint Nicolaasga, 92
Sloten, 34
Sonnega, 28

Sneek, 181	IJsbrechtum, 84
Spannum, 159	
Stavoren, 67	Zurich, 75
Suameer, 141	Zweins, 31
Suawoude, 64	
Surhuisterveen, 133	
Surhuizum, 35	
Sijbrandahuis, 40	
Ter Idzard, 194	
Tirns, 63	
Tjalleberd, 135	
Tjerkwerd, 57	
Twijzel, 138	
Tijnje, 121	
Tzum, 115, 185	
Uitwellingerga, 52	
Ureterp, 114	
Vlieland, 130	
Waaxens, 163	
Wanswerd, 81	
Warns, 44	
Wartena, 80	
Welsrijp, 41	
Westergeest, 67	
Westernijkerk, 68	
Westhem, 142	
West-Terschelling, 80	
Wetsens, 65	
Wierum, 177	
Wieuwerd, 122	
Wirdum, 113	
Witmarsum, 36	
Wolsum, 43	
Wolvega, 57	
Wommels, 129	
Wons, 29	
Workum, 36	
Woudsend, 34	
Wouterswoude, 85	
Wijckel, 43	
Wijnaldum, 196	
Wijnjewoude, 184	
Wijns, 79	

